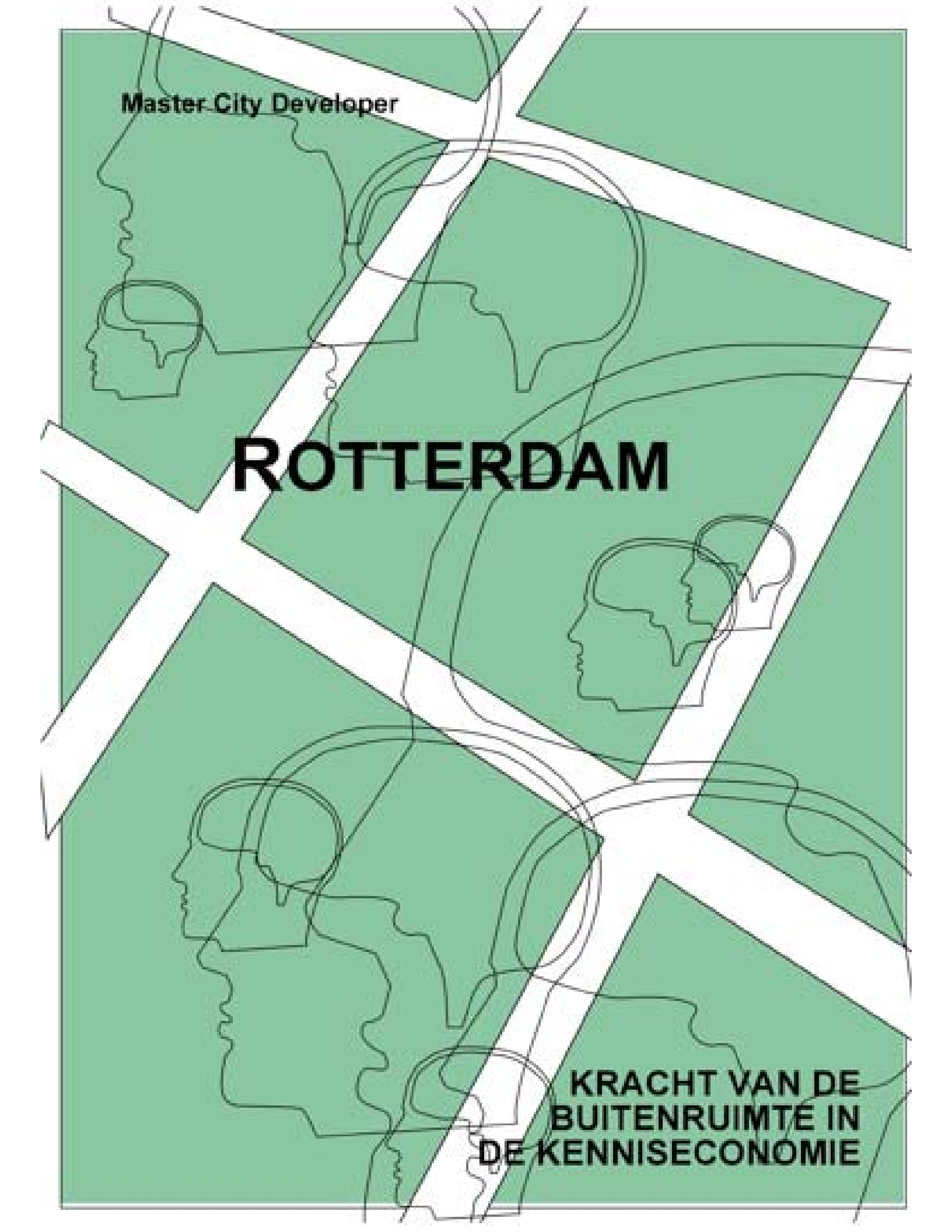

Master City Developer

ROTTERDAM

**KRACHT VAN DE
BUITENRUIMTE IN
DE KENNISECONOMIE**

VOORWOORD

Voorliggende scriptie is geschreven ter afronding van de Master City Developer opleiding aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Twee jaar geleden ben ik aan deze opleiding begonnen omdat ik het zag als een uitgelezen mogelijkheid om mijn praktijkervaring te spiegelen aan de theorie en vice versa. De theorie heb ik als inspirerend en verhelderend ervaren en het heeft mij inderdaad inzicht gegeven in de samenhang tussen de vele facetten van de stedelijke gebiedsontwikkeling.

De inspiratiebronnen voor mijn scriptie: "Rotterdam, de kracht van de buitenruimte in de kenniseconomie", waren in het bijzonder de theorie van Leo van den Berg e.a. over het Kennishuis en de formulering van de Stadsvisie 2030 voor Rotterdam. De lastige opgave om een sterke economie én een aantrekkelijke woonstad na te streven, boeit mij. Des te meer omdat de koppeling van deze twee elementen met de verdere verdichting van de stad alleen nog maar complexer én belangrijker zal worden. Het scriptieonderzoek heeft mij handvatten geboden om de relatie tussen de buitenruimte en de kenniseconomie inzichtelijk(er) te maken.

Een aantal mensen wil ik bedanken omdat zij tijdens de gehele studie maar in het bijzonder tijdens het scriptieproces van groot belang zijn geweest. In de eerste plaats de MCD leiding en met name mijn scriptiebegeleider dr Jan van der Meer; hem wil ik bedanken voor de verschillende gesprekken, zijn geduld en goede adviezen.

Daarnaast veel dank voor de experts die tijd vrij hebben gemaakt om hun kijk op de relatie openbare buitenruimte en kenniseconomie met mij te willen delen. Maar niet alleen zij, ook alle bekenden en onbekenden die meegedaan hebben aan het veldonderzoek waren voor mij een onmisbare bron van informatie. Tevens dank aan Jan van der Meer (dS+V) en Maud voor hun bijdrage aan het uiterlijk van de scriptie. De MCD opleiding heeft mij veel opgeleverd, het heeft echter ook veel gevraagd; zonder de nooit aflatende steun en het vertrouwen van Trinette, familie en vrienden had ik de studie nooit op dezelfde wijze kunnen afronden; veel dank daarvoor!

Tot slot wil ik het OBR en de dS+V bedanken voor de mogelijkheid die beide Rotterdamse diensten mij hebben geboden om deze studie te volgen.

Ingeborg Berger
Juli 2008

INHOUD

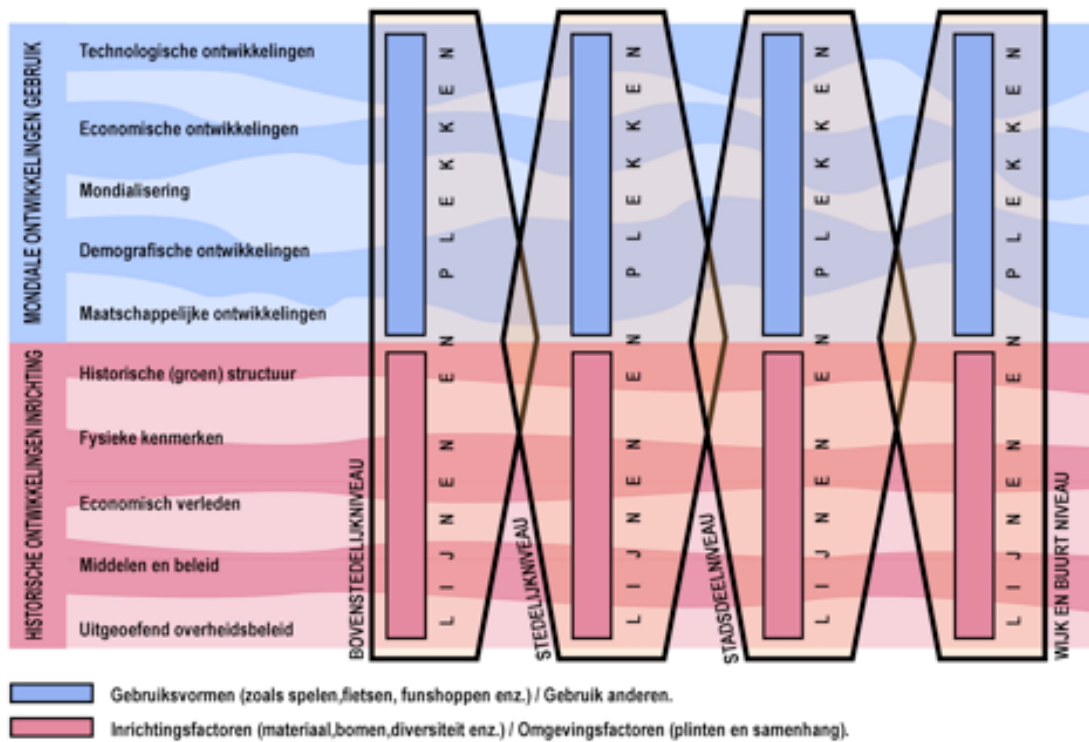
VOORWOORD		
SAMENVATTING		3
1	AANLEIDING, PROBLEEMSTELLING EN ONDERZOEKSOPZET	6
1.1	Aanleiding	6
1.2	Doelstelling en probleemstelling	8
1.3	Onderzoeksopzet en leeswijzer	8
1.4	Structuur	10
1.5	Uitgangspunten	10
2	DE ROL VAN DE BUITENRUIMTE VOOR DE KENNISECONOMIE	13
2.1	Inleiding	13
2.2	Quality of place en kenniseconomie	14
2.3	Openbare buitenruimte als facet van quality of place	15
2.4	Openbare buitenruimte en de economie in historisch perspectief	21
2.4.1	Londen	22
2.4.2	New York	23
2.4.3	Bilbao	24
2.4.4	Slotsom over drie havensteden	26
2.5	Leefstijlen en gebruik van de openbare buitenruimte	26
2.6	Opbouw onderzoekskader	29
3	ROTTERDAMSE BUITENRUIMTE NADER BESCHOUWD	34
3.1	Inleiding	34
3.2	Kenniseconomie en quality of place	35
3.3	Buitenruimte	38
3.3.1	State of the art	38
3.3.2	Gebruik en gebruiker	46
3.3.3	Beleid ten aanzien van de buitenruimte	49
3.4	Conclusie	50
4	WENSEN EN BEHOEFTE VAN DE ROTTERDAMSE KENNISWERKER	52
4.1	Inleiding	52
4.2	Quality of place	53
4.3	Buitenruimte	54
4.4	Gebruik en gebruiker	56
4.5	Kernpunten	59
5	CONCLUSIE EN NABESCHOUWING	61
5.1	Conclusie	61
5.2	Nabeschuwing	64
LITERATUURLIJST		66
BIJLAGE 1	LIJST TABELLEN EN FIGUREN	69
BIJLAGE 2	GESPREKSPARTNERS EN INTERVIEWVERSLAGEN	70
BIJLAGE 3	ENQUÊTE	82

SAMENVATTING

De kenniseconomie wordt gestuurd door de aanwezigheid van kennis en dus door de bezitters van die kennis: de kenniswerker. De woonlocatie van hen is leidend geworden voor de vestigingsplaats van bedrijven in plaats van andersom. De woonbehoeften van de kenniswerkers zijn daarmee een cruciale vestigingsfactor geworden voor de ontwikkeling van de economie. Vervolgens worden deze woonbehoeften bepaald door een veelheid aan elementen waaronder de zogenaamde quality of place. Openbare buitenruimte is hier een onderdeel van. Uit diverse wetenschappelijke studies blijkt de aantrekkingskracht van een goede openbare buitenruimte en daarmee het belang voor de economie.

Ook Rotterdam zet zich in om de kenniseconomie verder te versterken. Deze studie focust op Rotterdam en de hoofdvraag is er derhalve op gericht inzicht te krijgen in de aan buitenruimte gerelateerde wensen en behoeften van de kenniswerkers in deze stad. Omdat de term openbare buitenruimte vaak impliciet is opgenomen en onderdeel uitmaakt van woon-, werk- en verblijfsomgeving, is een poging ondernomen om het begrip uiteen te rafelen. De buitenruimte valt uiteen in lijnen en plekken die vervolgens naar verschillende schaalniveaus onderverdeeld kunnen worden, namelijk: wijk/buurt, deelgemeentelijk, stedelijk en bovenstedelijk. De beleving en daarmee de wensen en behoeften van mensen ten aanzien van die diverse typen buitenruimte worden bepaald door de gebruiks- en inrichtingswaarde. Tezamen bepaalt dat de toekomstwaarde.

Er zijn in de openbare buitenruimte vele vormen van gebruik te onderscheiden, bij voorbeeld: zitten, staan, lopen, spelen, fietsen en sporten. Aan de vormen van gebruik liggen verschillende exogene ontwikkelingen ten grondslag, zoals: technische ontwikkelingen, emancipatie, individualisering enz. Dit heeft er ondermeer toe geleid dat het “gedwongen” gebruik van de openbare buitenruimte is afgenomen en het recreatieve of “leisure” gebruik is toegenomen, zoals op een terras zitten en sporten. Dit heeft consequenties voor de wensen en behoeften ten aanzien van gebruik en inrichting van de buitenruimte op de diverse ruimtelijke schaalniveaus. De inrichting op zichzelf bestaat uit verschillende elementen die de beleving bepalen, zoals: meubilair, materiaalgebruik, groen, onderhoud en beheer enerzijds en anderzijds hoe het zich tot de omgeving verhoudt en het gebruik door anderen. Welke op hun beurt worden bepaald door morfologische en historische ontwikkelingen; voorbeeld hiervan is de ligging van een stad en haar economisch verleden. Maar ook (overheids) beleid en financiering van inrichting en onderhoud zijn elementen die de beleving bepalen. De onderdelen tezamen vormen het theoretisch kader (figuur 1); het totaal bepaalt het wensen- en behoeftepakket en vraagt om een doorvertaling naar de lijnen en plekken op de verschillende ruimtelijke schaalniveaus. Tevens is een doorvertaling naar het netwerk daartussen noodzakelijk.

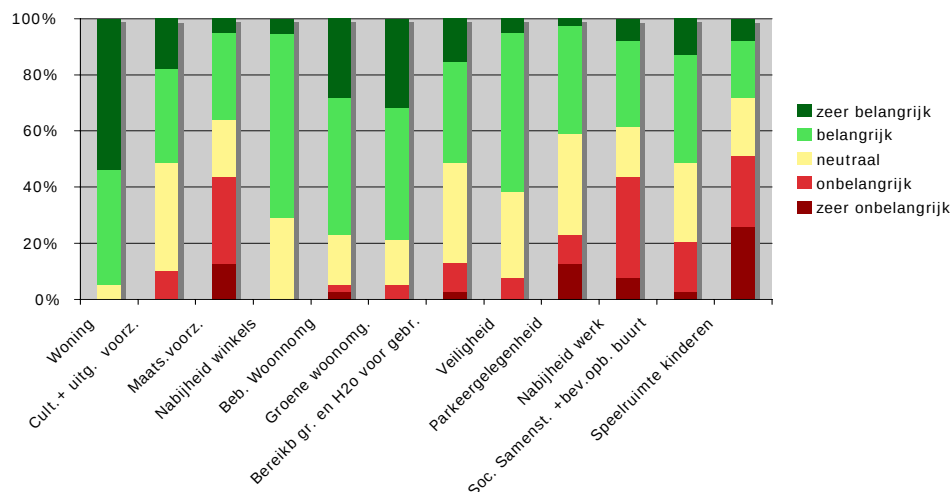

Figuur 1 Theoretisch kader: beleving van inrichting en gebruik in al haar facetten

Gebruikmakend van de leefstijlindeling van the SmartAgent Company wordt gesteld dat de kenniswerker zich herkent in de rode, de blauwe en de gele leefstijl. De kenniswerker met een centrumoriëntatie, gericht op cultuur, sport en een dynamische omgeving wordt veelal gekenmerkt door een rode of blauwe leefstijl. Voor hen valt het wijkniveau vaak samen met de centrumfunctie van de stad; voor de openbare buitenruimte betekent dat veel aandacht voor de combinatie van dynamiek enerzijds en beslotenheid anderzijds en inzet op een goed functionerend systeem van aantrekkelijke groene structuren om de grote groene plekken te kunnen bereiken.

Op basis van de literatuur, de gesprekken met experts en het veldonderzoek wordt duidelijk dat buitenruimte na de woning de meest bepalende factor is voor het woongenot (tabel 1).

Het bovengenoemde aan buitenruimte gerelateerde wensenpakket van de kenniswerker betekent dat er, ondanks een grote hoeveelheid m^2 groen in de stad, een aantal opgaven ligt om de toekomstwaarde te verankeren. De opgave is vooral kwalitatief van aard, heeft betrekking op de verschillende ruimtelijke schaalniveaus en het netwerk en wordt voor een belangrijk deel opgepakt in de onlangs verschenen *Binnenstadsplan*, de *Groenvisie* en het *Handboek Rotterdamse stijl*.

Tabel 1 Quality of place

Extra aandacht behoeft echter, naast het globale denken, het locale handelen; het grootse versus het rustige, kortom de Maas kunnen beleven met een Bavaria city race versus het zittend, rennend of fietsend in rust genieten van de Maas. Vergelijkbaar met Londen, New York en Bilbao vormt ook in Rotterdam de rivier het icoon van de stad. Om dit locale element te versterken en zowel als plek en als geheel te beleven, biedt goede mogelijkheden voor een aantrekkelijke woonstad. Maar ook kleine verrassende tuinen en parkjes die de binnenstedelijke bewoner de rust moeten bieden die in een dynamische stad nodig zijn, is een aandachtspunt.

Ongeacht hoe de verschillende leefstijlen de buitenruimte ervaren: een aantal inrichtingsvoorwaarden dient op alle ruimtelijke niveaus op orde te zijn. Dat is in het bijzonder het schoon en heel zijn van de omgeving, maar ook het gebruik van anderen moet het eigen gebruik niet belemmeren. Het aanpakken van de openbare buitenruimte is dus niet zaligmakend, het moet gepaard gaan met een sociale aanpak; het gebruik van de ene gebruiker beïnvloedt immers direct dat van de ander.

Als de diverse schaalniveaus met elkaar in verband worden gebracht, betekent dit dat met de woning als uitvalsbasis er een structuur van plekken is die men op diverse manieren gebruikt en dat er een fijn netwerk van lijnen noodzakelijk is om die plekken op aangename wijze aan te doen. De aantrekkelijkheid van een woonplek wordt dan ook mede bepaald door plekken en lijnen die niet direct op zeer korte afstand van de woning zijn gelegen. Bij een inventarisatie van de optimale kansen bij gebiedsontwikkeling dient dan ook niet alleen de locatie zelf tegen het licht te worden gehouden maar juist ook de verbindingen met en aansluiting op andere plekken.

Om wensen en behoeften ten aanzien van inrichting en gebruik werkelijk aan te laten sluiten bij plekken en lijnen op de diverse ruimtelijke schaalniveaus is het aanbevelingswaardig dat vanuit het betreffende gebied de mogelijke hiaten (kwalitatief en kwantitatief) in de lijnen- en plekkenstructuur worden bepaald. Hier ligt een opgave voor markt en overheid.

1 AANLEIDING, PROBLEEMSTELLING EN ONDERZOEKSOPZET

1.1 Aanleiding

Wereldwijd is een verschuiving zichtbaar richting kenniseconomie. Kennis wordt daarmee de doorslaggevende factor voor succes en bepaalt de concurrentiepositie van de betreffende regio. Een aantal grote steden als New York, Tokio en Londen is voorloper in dit proces; uitwisseling van kennis en informatie is in deze steden al decennia, misschien zelfs eeuwenlang de belangrijkste succesfactor. Maar de consequenties van de veranderende economie blijven niet beperkt tot deze global cities, er ontstaat mondiaal een verschuiving van productieprocessen en goederenstromen die van mondiaal tot lokaalniveau voelbaar is in de samenleving.

Omdat kennis de concurrentiepositie bepaalt, speelt de aantrekkingskracht van een regio op de kenniswerkers een cruciale rol (Engelsdorp Gastelaars, Van, e.a., 2006, Florida, 2000, Glaeser e.a., 2000). Zoals ook aangegeven in studies van Castells en Sassen heeft deze verandering in de economische oriëntatie consequenties voor de verhoudingen tussen landen, maar verandert ook de positie van regio's en steden wereldwijd (Asbeek Brusse e.a., 2002). Het aantrekkelijk wonen en recreëren lijkt van cruciaal belang als het gaat om het aantrekken van de kenniswerkers waar de kenniseconomie voor een belangrijk deel van afhankelijk is. De werknemers volgen vandaag de dag niet meer de bedrijven, maar de bedrijven volgen de werknemers. Dat betekent ook een verandering in de cruciale vestigingsfactoren en daarmee in bepalende concurrentiefactoren. De samenhang tussen de harde vestigingsfactoren, zoals bereikbaarheid en grondprijs en de zachte vestigingsfactoren, zoals woonomgeving en sociale aspecten wordt sterker. Werd de gezondheid van de economie ooit vrijwel alleen bepaald door de harde vestigingsfactoren, uit diverse studies blijkt dat bij de kenniseconomie juist de zachte vestigingsfactoren, de zogenaamde Quality of Place, doorslaggevend zijn (Berg, Van den, e.a., 2005, Florida, 2000, Glaeser, 2002, Glazer, 2008, Trip, 2007).

Over de gehele wereld maken vele steden en regio's en zelfs landen zich gezamenlijk sterk voor de kenniseconomie en voor het verbeteren van de harde, maar vooral ook van de zachte vestigingsfactoren. Het Lissabon-akkoord is een voorbeeld waarbij in Europees verband wordt ingezet op een gezamenlijke aanpak van de versterking van de economische positie van Europa, waarbij zachte en harde vestigingsfactoren gecombineerd worden. Ook in Nederland ligt de focus van vele steden en regio's op de ontwikkeling van de kenniseconomie. In randstedelijk verband is in dat kader het rapport Randstad 2040 en het Randstad Urgentieprogramma vastgesteld, waarin eveneens de link wordt gelegd tussen een sterke internationale concurrentiepositie die de Randstad ambieert en het aantrekkelijk wonen en recreëren in deze regio (VROM, 2007, V&W, 2007). Er wordt aandacht gevraagd voor een afnemende kwaliteit van de leefomgeving terwijl anderzijds de eisen aan die kwaliteit door bewoners toenemen. De inzet in Randstedelijk verband voor de komende tijd is dan ook: klimaatbestendige deltaveiligheid, bereikbaarheid en economische dynamiek en kwaliteit van leven door een aantrekkelijk woon-, werk- en leefklimaat. Tevens wijzen beide rapporten op verloederende gebieden, gebrek aan sociale samenhang en te weinig recreatief groen in de steden. Naast de regionale aanpak is daarom ook aandacht nodig voor het kleinschalige denken over de woonomgeving.

Het verleggen van de focus naar een kenniseconomie vraagt van iedere regio en/of stad een andere aanpak. Vooral voor steden en regio's die hun economische groei te danken hebben aan industriële ontwikkeling is deze economische omslag niet van vanzelfsprekend. Deze steden doen het namelijk over het algemeen minder goed en hebben een minder sterke aantrekkingskracht op kenniswerkers, dan steden met een bredere economische basis (Berg, Van den, e.a., 2005, Glaeser, 2002). Dat is ook terug te zien binnen de Randstad: Rotterdam als industriële havenstad, en daarmee de gehele Zuidvleugel, hebben het zwaarder in de gang naar de kennis- en diensteneconomie dan Amsterdam en de Noordvleugel (V&W, 2007). De stad moet daar op diverse punten nog flink aan "bij sturen". Ondanks de stijgende lijn in de vitaliteit van de economie scoort Rotterdam namelijk met name op de "kwaliteit van de stad" en de kwaliteit van de "arbeidsmarkt" beduidend lager dan de drie andere grote Nederlands steden (Gemeente Rotterdam, 2007b).

Schrijer, wethouder Werk, Sociale zaken en Grotestedenbeleid van Rotterdam, vraagt zich af of Rotterdam "de koelie van Europa wordt" (Hoogstad, 2008). Het is de vraag of de stad die haar naam en faam te danken heeft aan de haven en tot voor kort de grootste haven van de wereld was, mee kan in de vaart der volkeren richting een toonaangevende mondiale kenniseconomie. Of blijft de stad in hoofdzaak een arbeidersstad, gefocust op, zoals Schrijer het noemt, "het sjouwen met andermans spullen"?

Het proces richting een sterke kenniseconomie vraagt van deze industriële wereldhavenstad een nadrukkelijke aanpak van het leefklimaat om daarmee de kenniswerkers aan te trekken. De aanpak die Rotterdam voorstaat om dat doel te bewerkstelligen is vastgelegd in de *Stadsvisie Rotterdam* (Gemeente Rotterdam, 2007a) via de speerpunten: sterke economie en aantrekkelijke woonstad. In tegenstelling tot eerdere beleidsvisies van de gemeente Rotterdam worden openbare buitenruimte en water nu ingezet als accelerator van de beoogde ruimtelijke ontwikkelingen om de benodigde doelgroepen aan te trekken en te behouden. Dit sluit aan bij de stelling van Florida dat de natuurlijke omgeving zelfs de meest belangrijke vestigingsfactor is voor werknemers (2000). Daarmee is kwaliteit en kwantiteit van de natuurlijke omgeving een cruciale vestigingsfactor die zowel aantrekkend als afstotend kan werken op doelgroepen die de kenniseconomie moeten dragen.

Rotterdam wordt gekenmerkt door een veelheid aan culturele voorzieningen, kennisinstellingen, uitgaansvoorzieningen, goede bereikbaarheid, de Maas en heeft bovendien de meeste vierkante meters groen per inwoner van de vier grote steden (Gemeente Rotterdam, 2007a). Ondanks deze op het eerste gezicht positieve kwaliteit van de leefomgeving heeft de stad te kampen met een onevenwichtige opbouw van de bevolking en onvoldoende vertegenwoordiging van de doelgroepen die nodig zijn om de kenniseconomie verder uit te bouwen. Als de openbare buitenruimte inderdaad zo belangrijk is voor het versterken van de (kennis)economie, dan is het van belang om in beeld te krijgen wat de wensen en behoeften zijn ten aanzien van die buitenruimte van de mensen die een stad of een regio wil aantrekken en behouden om haar economie te versterken. Ook nu al wordt bij gebiedsontwikkeling, in nauwe samenwerking met markt en (toekomstige) bewoners, gezocht naar de juiste balans tussen de mogelijkheden en kansen, de financiën en

de invulling van een gebied. De wensen en behoeften van mensen gaan verder dan alleen de nabije woonomgeving; in verschillende publicaties wordt in dit kader over diverse ruimtelijke schaalniveaus gesproken als het gaat om de openbare ruimte (Andrews, 2000, Bakker, 2008, Berg, Van den, e.a., 2005, Florida, 2000 en 2002, Trip, 2007).

Niet alleen diverse ruimtelijke schaalniveaus, maar ook gebruik van de openbare buitenruimte door een bepaalde groep is bepalend om het totaalbeeld van wensen en behoeften in beeld te brengen. Dat gebruik kan door mondiale ontwikkelingen beïnvloed worden. In een interview geeft Sassen aan dat volgens haar het concept van de stad, als gevolg van diverse, mondiale ontwikkelingen, zelfs totaal zal veranderen (Leijendekker, 2008). Ook met deze ontwikkelingen moet rekening worden gehouden als het gaat om wensen en behoeften van mensen ten aanzien van de inrichting en het gebruik van de openbare ruimte.

1.2 Doelstelling en probleemstelling

Doel van het onderzoek is handvatten te bieden aan markt en overheid om het kwalitatieve en kwantitatieve karakter van de buitenruimte in Rotterdam beter aan te laten sluiten bij wensen en behoeften van de cruciale doelgroepen voor een gezonde (kennis)economie, door een bijdrage te leveren aan het inzicht in aan buitenruimte gerelateerde wensen en behoeften.

Probleemstelling

Wat zijn de wensen en behoeften van de gewenste doelgroepen in Rotterdam ten aanzien van de buitenruimte?

Alvorens de doelstelling te kunnen realiseren en de probleemstelling te beantwoorden, dienen eerst de volgende onderzoeksvragen beantwoord te worden.

1. Wat is het belang van de openbare buitenruimte in de kenniseconomie?
Omdat openbare buitenruimte onderdeel uitmaakt van de quality of place, wordt eerst ingegaan op de vraag wat het belang is van de quality of place voor de ontwikkeling van de kenniseconomie.
2. Hoe wordt de buitenruimte door de verschillende leefstijlen ervaren?
3. Welke doelgroepen zijn van cruciaal belang voor Rotterdam in het kader van de kenniseconomie?
4. Wat zijn de kwalitatieve en kwantitatieve kenmerken van de buitenruimte van Rotterdam?

1.3 Onderzoekopzet en leeswijzer

Rotterdam streeft, net als vele andere steden, naar een sterke diensten- en kenniseconomie. Daarom is het van belang, alvorens iets te zeggen over de specifieke Rotterdamse situatie, een beeld te krijgen van de rol die buitenruimte speelt bij de ontwikkeling van een kenniseconomie. In hoofdstuk twee wordt aan de hand van literatuuronderzoek ingegaan op de relatie tussen buitenruimte en kenniseconomie. In het bijzonder wordt ingegaan op buitenruimte als onderdeel van de quality of place. Met een beschrijving van een drietal havensteden, Londen, New York en Bilbao, wordt een relatie gelegd tussen economische ontwikkeling en buitenruimte. Deze steden hebben hun havenactiviteiten gemeen; vanuit het gezamenlijke havenstadspecifieke karakter worden consequenties voor wensen en

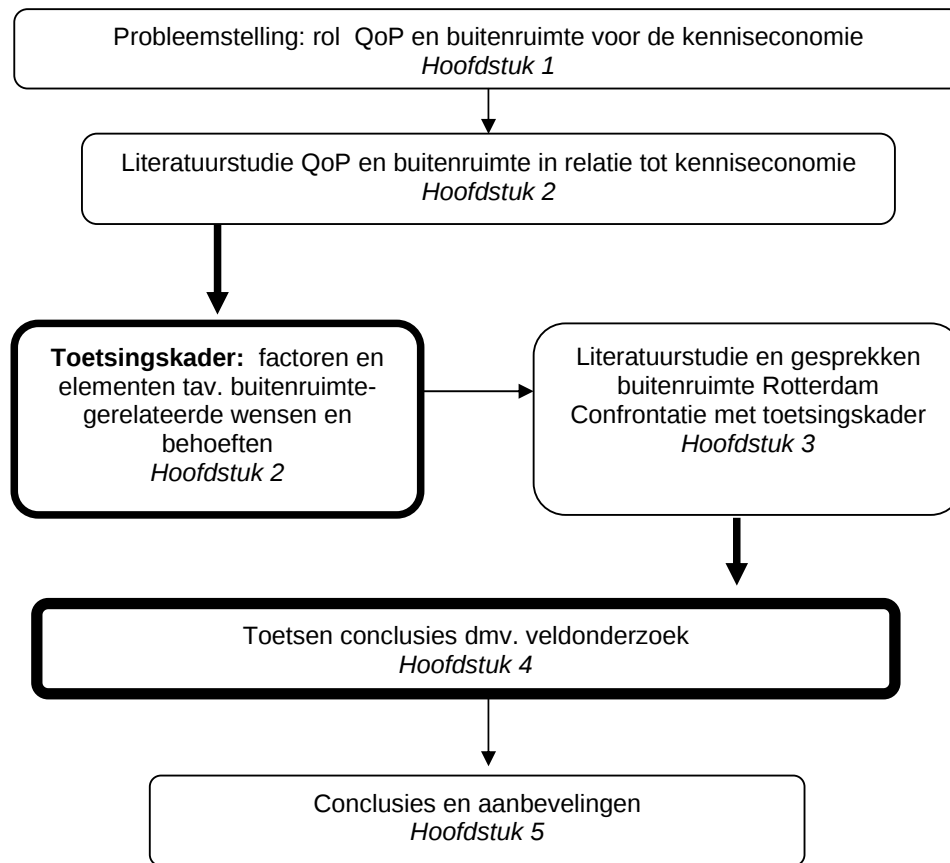
behoeften ten aanzien van buitenruimte in beeld gebracht. Tevens is een algemeen inzicht onmisbaar in de leefstijlen van kenniswerkers met de bijhorende vraag die door hen uitgeoefend wordt ten aanzien van buitenruimte. Dit alles resulteert in een uitspraak over het belang van buitenruimte binnen de kenniseconomie. Op basis hiervan is een theoretisch kader opgesteld van bepalende factoren en elementen ten aanzien van aan buitenruimte gerelateerde wensen en behoeften. Dit hoofdstuk biedt inzicht in de mate waarin en de wijze waarop vraag en aanbod met betrekking tot buitenruimte op elkaar moeten en kunnen aansluiten om de kenniseconomie te versterken.

Nadat de algemene context is onderzocht en antwoord is gegeven op de eerste en de tweede onderzoeksvraag, vindt in hoofdstuk drie aan de hand van literatuuronderzoek en gesprekken met experts een verdiepingsslag plaats naar de Rotterdamse situatie. Er wordt een beschrijving gegeven van de kwaliteit, kwantiteit, het gebruik en de beleving van de verschillende deelaspecten van de buitenruimte in de stad. Daarmee wordt een beeld geschetst van het aanbod van de openbare buitenruimte in de stad. Tevens wordt ingegaan op wensen en behoeften van de doelgroepen die Rotterdam wil aantrekken in het kader van het versterken van de kenniseconomie, zoals die worden beschreven in de literatuur en verwoord door de experts. Vervolgens wordt lopend en voorgenomen beleid beschreven. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een toetsing van de Rotterdamse situatie aan het theoretisch kader uit hoofdstuk twee. Dit biedt inzicht in de mate waarin de vraag naar buitenruimte door de gewenste doelgroep aansluit bij het huidige aanbod van openbare buitenruimte.

Om de uitkomsten van de confrontatie tussen de Rotterdamse situatie met het theoretisch kader nader te onderbouwen, worden vertegenwoordigers van de doelgroep gevraagd naar hun aan buitenruimte gerelateerde wensen en behoeften. Op basis van het algemene en specifiek op Rotterdam gerichte literatuuronderzoek en de gesprekken met experts is een vragenlijst opgesteld. Deze is voorgelegd aan vijftig Rotterdammers die gerekend kunnen worden tot de doelgroep kenniswerkers. Omdat dit veldonderzoek tot doel heeft de eerder gestelde conclusies te staven en omwille van de tijd, is er voor gekozen om slechts vijftig enquêtes uit te zetten en geen gebruik te maken van controlegroepen. In hoofdstuk vier worden de uitkomsten van dit veldonderzoek toegelicht.

In hoofdstuk vijf wordt tenslotte een antwoord gegeven op de onderzoeksvragen en de probleemstelling. Tevens worden in de nabeschouwing aanbevelingen gedaan hoe de uitkomsten geïmplementeerd kunnen worden opdat de inrichting van de buitenruimte beter aansluit bij wensen van de doelgroepen ten einde een sterkere kenniseconomie te ontwikkelen.

1.4 Structuur

1.5 Uitgangspunten

Binnen het kader van de scriptie wordt een aantal elementen als uitgangspunt gehanteerd.

Kennishuis

Het Kennishuis van Van den Berg e.a. (2005) wordt als uitgangspunt gebruikt bij het benoemen van de verschillende elementen en randvoorwaarden bij de ontwikkeling van een kenniseconomie. In hoofdstuk twee wordt hier verder op ingegaan.

Quality of place

In de literatuur worden de termen quality of life en quality of place naast elkaar gebruikt. De begrippen overlappen elkaar deels en in veel gevallen wordt ook hetzelfde bedoeld. In dit onderzoek wordt de term quality of place gehanteerd en ingevuld zoals ingegeven door Florida. In hoofdstuk twee wordt hier op ingegaan.

Openbare buitenruimte

Strikt genomen gaat het om het grondgebied en de civiele kunstwerken die eigendom zijn en beheerd worden door de overheid en die vrij toegankelijk zijn. Er is echter in de stad ook ruimte die formeel niet behoort tot de openbare ruimte maar in het dagelijks leven wel als zodanig gebruikt wordt (Meyer, 2006). Openbare ruimte is één van de onderdelen van quality of place een tevens de focus van deze scriptie. Het behelst de lijnen (straten en waterwegen) en de plekken (pleinen en parken) als openbaar gebied en focust zicht op het groen (beplanting), het grijs (bestrating en straatmeubilair) en het blauw (water) in de buitenlucht. De bebouwing en de invulling van de zogenaamde plinten zijn buitengewoon belangrijk als het gaat om de beleving en de beoordeling van buitenruimte. Echter omwille van de afbakening van het onderwerp behoort dit niet tot het onderzoeksterrein en wordt alleen ingegaan op de kwalitatieve (inclusief functionele) en kwantitatieve kenmerken van de buitenruimte.

Stadsvisie

De Stadsvisie is de Rotterdamse ruimtelijk economische visie tot 2030. Deze is in november 2007 door het College vastgesteld. Het document vormt een uitgangspunt voor deze scriptie; in hoofdstuk drie wordt nader op de visie ingegaan.

Doelgroepen

Vanuit de theorieën over de kenniseconomie wordt gesproken van kenniswerkers als cruciale doelgroep voor een sterke economie. Rotterdam benoemt in de Stadsvisie hoog opgeleide, creatieve werkers en de midden en hoge inkomensgroepen als doelgroep, deze groepen worden gewoonlijk als kenniswerkers aangeduid.

Inkomen	Laag	Midden	Hoog
Opleiding			
Laag		Stadsvisie	Stadsvisie
Midden		Stadsvisie	Stadsvisie
Hoog	Stadsvisie	Stadsvisie	Stadsvisie

Tabel 1.1 Doelgroepen

In de praktijk betekent dit zeven verschillende subdoelgroepen waarvan slechts de lage inkomensgroepen met een laag - en middenopleidingsniveau niet tot de kenniseconomie gerelateerde doelgroep behoren. De onderzoeksgroep die dan overblijft, is volgens de Cos-gegevens¹ in ieder geval 54% van de Rotterdammers en daar komen in principe de lage inkomensgroepen met een hoge opleiding nog bij (zoals studenten, de zogenaamde young potentials) (Ergun, 2008). Dit is een omvangrijke groep. Daarom is er in deze scriptie voor gekozen de focus te leggen op die doelgroepen die qua leefstijl het meest aansluiten bij de “kenniswerker”, zoals die is benoemd door The SmartAgent Company². Dit wordt verder uitgewerkt in hoofdstuk twee.

Het feit dat dit onderzoek gericht is op de aan buitenruimte gerelateerde wensen en behoeften van de beter gesitueerden en opgeleiden, impliceert niet dat de wensen

¹ Centrum voor Onderzoek en Statistiek

² The SmartAgent Company is een onderzoeks- en adviesbureau dat gespecialiseerd is in kwalitatief en kwantitatief belevingsonderzoek en brengt belevingswerelden van consumenten in kaart.

en behoeften van de lager opgeleide mensen van minder belang zou zijn. Echter de eerste groep heeft in praktijk meer keuzevrijheid ten aanzien van een woonplaats. Dat maakt het lastiger om ze aan te trekken en aan een stad te binden, terwijl het juist deze groep is die meer evenwicht in de Rotterdamse bevolkingssamenstelling moet brengen. Aansluiting bij hun wensen en behoeften is daarom noodzakelijk.

Ruimtelijke schaal

Het onderzoek richt zicht op de kwaliteit en kwantiteit van de buitenruimte met een (boven) stedelijk verzorgingsgebied (bv. grote parken), een deelgemeentelijk verzorgingsgebied en een buurtfunctie. Ook het regionale groen wordt indien relevant met betrekking tot wensen en behoeften meegenomen in het onderzoek. De aanbevelingen en uitspraken sluiten aan bij deze abstractieniveaus met een focus op de gebiedsontwikkeling.

Tijdsdimensie

Doel van dit onderzoek is handvatten te bieden om pro-actief te handelen. Uitspraken over wensen en behoeften zullen gebaseerd zijn op wensen en behoeften zoals die nu door de gewenste doelgroepen worden uitgesproken. De huidige young potentials zijn de midden en hoge inkomensgroepen van de toekomst. Wat er tegen die tijd door hen voor eisen aan de buitenruimte zal worden gesteld, is uiteraard niet met zekerheid te zeggen.

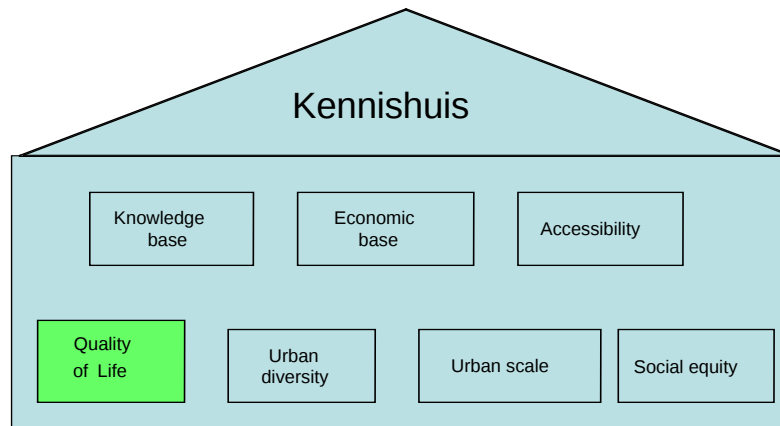
Kosten en investeringen in de buitenruimte

Kosten en investeringen zijn bepalend bij de kwaliteit en kwantiteit van de buitenruimte. Dat geldt zowel voor de investeringen bij projecten en gebiedsontwikkeling als voor het onderhoud en beheer op de langere termijn. Echter, uitspraken over hoogte van investeringen, kosten en beschikbare budgetten voor onderhoud en beheer zijn zo complex van aard en zouden zo veel extra aandacht vragen dat in het kader van dit scriptieonderzoek het financiële aspect buiten beschouwing wordt gelaten.

2 DE ROL VAN DE BUITENRUIMTE VOOR DE KENNISECONOMIE

2.1 Inleiding

Mondiaal heeft zich de afgelopen eeuwen een verschuiving voorgedaan in de focus van de economie. Lag eens de nadruk op landbouw, industrie en nadien op diensten, momenteel ligt de nadruk op kennis; de westerse samenleving wordt gekenmerkt door een kenniseconomie. De kenniseconomie en daarmee de deïndustrialisatie heeft vervolgens een weerslag op de ruimtelijke ontwikkeling van steden en de mondiale samenhang tussen de steden. Er ontstaat een tweedeling tussen Europese en Amerikaanse steden en de industriesteden in deze werelddelen ondervinden daar de nadelen van (Asbeek Brusse e.a., 2002, Engelsdorp Gastelaars, Van, 2006). Zoals Van den Berg e.a. stellen in hun theorie over het kennishuis (2005) wordt een succesvolle kennisstad gekarakteriseerd door het toepassen van kennis, het aantrekken van kenniswerkers, het ontwikkelen van kennis en het ontwikkelen van aan kennisgerelateerde groeiclusters.

Figuur 2.1 *Quality of life in het Kennishuis (vrij naar Berg, Van den, e.a.)*

Ter versterking van de economische positie worden harde en zachte vestigingsfactoren verbeterd en aan elkaar gekoppeld. Van den Berg e.a. pleiten voor een veelheid aan factoren in de juiste balans, om daarmee de aantrekkingskracht op kenniswerkers te vergroten en de kans op een gezonde (kennis)economie te borgen. Uit diverse studies blijkt dat het cruciale element voor een sterke kennisstad de aanwezigheid van de kenniswerkers is; zonder kenniswerkers geen kennissteden. Bovendien blijkt dat kenniswerkers zich binden aan regio's met een stedelijk karakter (Asbeek Brusse e.a., 2002, Engelsdorp Gastelaars, Van, e.a., 2006, Glaeser e.a., 2000. Glazer, 2008). Het gaat hierbij niet alleen om de agglomeratiegraad van een regio; volgens Florida laat dat stedelijke karakter zich vertalen in de mate van tolerantie, het percentage van talentvolle kenniswerkers en de mate van technologie (2005). Van den Berg e.a. tonen eveneens aan in de theorie van het kennishuis dat de stedelijke schaal slechts één van de factoren is.

Voor een succesvolle kennisstad is de balans van een aantal elementen randvoorwaardelijk (figuur 2.1), namelijk naast de juiste stedelijke schaal de aanwezigheid van kennis, een economische basis, bereikbaarheid, een stedelijke diversiteit, sociale gelijkheid en de zogenaamde quality of life. De eerste zes componenten zijn redelijk eenduidig en objectief te beoordelen; quality of life daarentegen is een veelomvattende term die niet alleen uit meerdere componenten bestaat maar bovendien subjectief van aard is.

Om de betekenis van buitenruimte in de juiste context te kunnen plaatsen, wordt in dit hoofdstuk eerst ingegaan op de quality of place zoals Florida het noemt. De openbare buitenruimte vormt hiervan een onderdeel. Beschreven wordt de rol die het speelt bij een sterke kenniseconomie. Vervolgens worden de diverse aspecten van buitenruimte, zoals: kwaliteit, kwantiteit, gebruik en beleid nader uitgekristalliseerd. Aan de hand van drie voorbeeld-havensteden (Londen, New York en Bilbao) wordt daarna ingegaan op de relatie ruimtelijk economische ontwikkeling en buitenruimte. De steden hebben hun havenactiviteiten gemeen met Rotterdam, maar hebben daarnaast duidelijke verschillen qua omvang, schaal, stedenbouwkundige ontwikkeling en economische focus. De opzet is om vanuit het gezamenlijke karakter van een havenstad specifieke consequenties voor wensen en behoeften ten aanzien van buitenruimte in beeld te brengen. Tot slot wordt ingegaan op de leefstijlen van cruciale doelgroepen en de betekenis van de buitenruimte voor hen. Het hoofdstuk wordt afgesloten met het theoretisch kader van aan de buitenruimte gerelateerde wensen en behoeften.

2.2 Quality of place en kenniseconomie

Quality of place is een zogenaamde zachte vestigingsfactor die, naast de harde vestigingsfactoren voor bedrijven en werknemers, bij de ontwikkeling van een kenniseconomie steeds belangrijker wordt. In diverse wetenschappelijke publicaties (Berg, Van den, e.a., 2005, Donald, 2001, Florida, 2000, Trip, 2005) wordt gesteld dat de kwaliteit van de leefomgeving een van de bouwstenen is om de kenniswerker aan een stad of regio te binden of aan te trekken. Bovendien is de kwaliteit van de leefomgeving een bouwsteen om de kennisgerelateerde groeiclusters te ontwikkelen. De leefomgeving wordt meer en meer als belangrijkste vestigingsfactor gezien; bij toenemende concurrentie tussen de kennissteden wordt de noodzaak om de kenniswerker aan te trekken en een antwoord te geven op de vraag naar een aantrekkelijk leefomgeving, belangrijker (Engelsdorp Gastelaars, Van, e.a., 2006, Florida, 2000, Glaeser e.a., 2000). Florida stelt: "quality of place is the missing piece of the puzzle. To compete successfully in the age of talent, regions must make quality of place a central element of their economic efforts" (2000). Gezien de toenemende groei van steden en toenemende dichtheid binnen de steden enerzijds en de stijgende welvaart anderzijds lijkt het aannemelijk dat de kwaliteit van de leefomgeving alleen nog maar in belang toeneemt. Regio's met een sterke economie worden dan ook gekenmerkt door een aantrekkelijke natuurlijke omgeving en een goede omgevingskwaliteit.

Het facet quality of place of kwaliteit van de leefomgeving in het Nederlands, is echter een verzamelnaam en bestaat uit diverse elementen, die onderling vaak samenhangen en elkaar beïnvloeden. Bovendien wordt in diverse publicaties aan de termen quality of place en quality of life een net iets andere invulling gegeven

(Donald, 2001). Zo ziet Van den Berg de diversiteit van de omgeving als een specifiek element binnen het kennishuis (2005). Voor Florida, Kloosterman (Trip, 2006) en Van der Meer e.a. (2002) is diversiteit een onderdeel van de quality of place of de quality of life. Het element tolerantie en openheid wordt met name door Florida (2002) als belangrijk element benoemd in de quality of place. Ook veiligheid wordt in diverse publicaties als onderdeel van de quality of life geplaatst (Donald, 2001, Trip 2005, Meer, Van der, e.a., 2002); Van den Berg ziet veiligheid als onderdeel van het element sociale gelijkheid. Donald (2001) wijst er in haar studie op dat de invulling van de termen sterk afhangt van het doel van het onderzoek. Om helderheid te scheppen in deze diverse invullingen en omdat voorliggende studie zich in het bijzonder richt op de openbare buitenruimte, wordt gekozen voor de term quality of place. Daarnaast wordt een aantal elementen die door Van den Berg in andere onderdelen van het kennishuis geplaatst is hierbij onder de term quality of place geschaard. Zo wordt in dit voorliggende scriptieonderzoek de term diversiteit gekoppeld aan de aantrekkelijke woonomgeving, evenals het aanbod van culturele en maatschappelijke voorzieningen. Het belang van diversiteit werd reeds onderstreept door Jacobs (1961). De term veiligheid wordt eveneens toegevoegd. Samenvattend valt quality of place uiteen in de volgende aspecten:

- aantrekkelijke en diverse gebouwde omgeving;
- hoge kwaliteit van woningen;
- aantrekkelijke stedelijke parken;
- natuurlijke omgeving;
- kwalitatief hoogstaand en divers aanbod van culturele instellingen, maatschappelijke voorzieningen;
- veiligheid;
- goed en duurzaam leefmilieu;
- goede bereikbaarheid.

2.3 Openbare buitenruimte als facet van de quality of place

Als nauwkeuriger naar de rol van de buitenruimte wordt gekeken als vestigingsfactor voor de kenniswerkers, valt op dat de term binnen het palet van elementen in de quality of place vaak impliciet onderdeel uitmaakt van een specifieke functie, zoals: wonen, werken of recreëren. In de theorieën wordt gesproken van een aantrekkelijke bebouwde (woon, werk of recreatie) omgeving, natuurlijke omgeving, de stadsparken, groene ruimten enz. De termen hebben weliswaar allemaal betrekking op de openbare buitenruimte maar zijn voor een deel niet meetbaar en bovendien is het niet duidelijk of het een totaalbeeld geeft van de bepalende openbare buitenruimte-elementen. Om beter grip te krijgen op de term en uiteindelijk aanbevelingen te kunnen doen over aan buitenruimte gerelateerde wensen en behoeften, is het van belang duidelijk te hebben wat de openbare buitenruimte is en waarin deze uiteenvalt.

Met openbare ruimte wordt die ruimte bedoeld die voor allen vrij toegankelijk is. Enkele plekken binnen de openbare ruimte worden door mensen met verschillende achtergronden en interesses gewaardeerd als plaatsen van gedeelde ervaring: een dergelijke plek heet dan publiek domein. Volgens Bakker zijn “Drukke straten, pleinen, grote stadsparken van oudsher de dragers van de openbaarheid” (2008a). Ze bepalen voor een belangrijk deel de identiteit van de stad en zijn vaak een stuk van ons leven; zowel op individueel niveau als voor de hele samenleving (Gehl,

2003, VROM, 2002). Het zijn de plekken waar mensen elkaar ontmoeten, ervaringen delen, elkaar tegenkomen en waar de kinderen spelen.

Het openbare karakter van de buitenruimte is in de loop der jaren aan verandering onderhevig. Letterlijk zou de openbare ruimte vrij toegankelijk moeten zijn voor alle gebruikers, echter vooral in de naoorlogse woonwijken, maar ook in de binnensteden, is de openbare ruimte er niet voor iedereen. De gebruikswaarde neemt af en de openbare ruimte die ooit bedoeld was voor de dagelijkse recreatie van bewoners blijkt niet de vitaliteit te hebben om aan te sluiten bij de wensen en behoeften en ontwikkelingen van deze tijd. In binnensteden geldt vaak dat niet zozeer sprake is van functieverlies als wel van functieverandering.

Naast het onderscheid in openbare buitenruimte tussen pleinen, straten en wegen zowel in de woonwijken als in het centrum van de steden, spelen parken van verschillende grootte een rol (Gemeente Rotterdam, 2008b). Veranderingen in vormen van recreatie, sport en vrije tijdservaring zorgen ervoor dat ook de groene omgevingen rondom de steden anders worden gebruikt en steeds belangrijker worden gevonden (Baart 2000, VROM, 2005).

Samenvattend valt de term openbare buitenruimte uiteen in:

- plekken (parken en pleinen)
- lijnen (straten en waterwegen)

Beide vallen vervolgens uiteen in verschillende ruimtelijke schaalniveaus.

Het is volgens Hajer het gebruik dat in eerste plaats bepalend is voor de kwaliteit van openbare ruimten en niet zozeer door hoe zij zijn vormgegeven (1989). Naast gebruik en compositie wijst Jacobs op de diversiteit van functies als bepalend element om een aangenaam en levendig straatbeeld te hebben (1961).

Gebruik openbare buitenruimte en publiek domein

Gezien het belang van het gebruik voor de beleving en beoordeling van de openbare ruimte en daarmee voor de wensen en behoeften van bepaalde doelgroepen, wordt dieper ingegaan op de verschillende vormen van gebruik en welke factoren van invloed zijn op gebruik.

Er zijn diverse vormen van gebruik in de openbare ruimte te onderscheiden.

Enerzijds zijn er noodzakelijke activiteiten, zoals: boodschappen doen, werken enz. en anderzijds passieve, zoals: terrasje zitten, kijken, enz. en actieve optionele activiteiten, zoals: sporten en funshoppen (Burgers, 2006, Gehl, 2007, Vromraad, 2005). Als uitvloeisel van de activiteiten worden verschillende vormen van gebruik onderscheiden, namelijk: lopen, staan, zitten, visueel contact, audio en visueel contact, staan, spelen en recreëren.

De activiteiten en het gebruik zijn in de loop der eeuwen enorm aan verandering onderhevig. Waar ooit paard en wagen het straatbeeld domineerden, rijdt nu de auto. En waar ooit de mensen de straat op moesten om boodschappen te doen en automatisch elkaar ook ontmoetten en ideeën uit wisselden, ontmoet men elkaar nu op het web en wordt de moderne stad volgens Burgers gekenmerkt door speelse consumptie, zoals: winkelen, uitgaan en stedelijk toerisme (2006). Deze verandering is het gevolg van een aantal samenhangende ontwikkelingen.

Technologische ontwikkeling is één van de elementen met verstrekkende gevolgen; in het bijzonder door het internettijdperk is het gebruik van de buitenruimte aan verandering onderhevig waardoor deze minder belangrijk is geworden om “gedwongen” gebruik van te maken. Dit komt onder andere naar voren bij het winkelgedrag; door de techniek is het niet meer noodzakelijk om deel uit te maken van het publieke leven, bijvoorbeeld om boodschappen te doen. Daarentegen gaat men tegenwoordig naar de stad om te funshoppen en wordt het centrum van de steden steeds meer gebruikt als een ervaring (Burgers, 2006, Gehl, 2003 en 2007). Bakker noemt dit een zogenaamde externe ervaring waarbij de identiteit van de stad niet meer van binnenuit wordt ervaren (2008b).

Maar door de verbeterde techniek is ook de mobiliteit toegenomen; dit heeft niet alleen betekenis voor de globalisering maar heeft ook consequenties voor de binding met de openbare ruimte in de directe omgeving. De publieke ruimte is niet alleen het stads- of dorpsplein maar strekt zich steeds verder uit buiten de stad, denk aan wegrestaurants, winkelboulevards, maar ook sauna en healthcentra die in de natuur liggen. Door deze schaalvergroting is de betekenis van de stadscentra gewijzigd en is een veelheid aan plekken van belang geworden en wordt het openbaar gebied steeds meer een netwerk. Dit betekent volgens Meyer echter niet dat de nadruk nu meer moet gaan liggen op het regionale schaalniveau; het gaat om een stelsel van stedelijke en regionale schaalniveaus aan elkaar te verbinden (1999).

De hele wereld wordt uiteindelijk met dit netwerk verbonden. Ging men vroeger op vakantie naar de Veluwe, tegenwoordig is Turkije heel gewoon.

De schaalvergroting en de mondialisering is bovendien terug te zien in het feit dat steeds meer plekken zoals vliegvelden, snelwegen en architectuur op elkaar lijken; er kan een uniforme stijl herkend worden.

Naast de verbeterde technische ontwikkelingen, heeft ook de toenemende rol van de markt, gesteund door lokale autoriteiten, gevolgen voor het gebruik en het functioneren van de openbare ruimte. De toename van de rol van de markt kan leiden tot een privatisering van stedelijke activiteiten in delen van de openbare ruimten bij culturele beleving (Meyer, 1999). En omdat de inrichting ervan steeds meer is gericht op specifieke doelgroepen, worden anderen uitgesloten. In dit kader kan naast de privatisering ook de parochialisering van de openbare ruimte genoemd worden. Bij parochialisering is sprake van een vrije toegang voor insiders en werkt een ballotagemechanisme ten opzichte van outsiders (Engelsdorp Gastelaars, Van, e.a., 2006). Daarnaast spelen de markt en ontwikkelende marktpartijen steeds meer een rol bij de inrichting van gebieden en nemen zij steeds vaker ook de ontwikkeling en het beheer van het openbaar gebied voor hun rekening.

Individualisering heeft eveneens invloed op het gebruik. In dit kader kan het toenemend aantal individuele vormen van sport en vrijetijdsbesteding genoemd worden. Verdergaande individualisering wordt door Bakker, als één van de oorzaken genoemd van een centrumloze stad. Dit heeft volgens hem veel weg van een autonome ontwikkeling waarbij de inzet zou moeten zijn: “Think global, act local”. Ook demografische en culturele aspecten hebben naast alle eerder genoemde ontwikkelingen effect op het gebruik van buitenruimte; een toenemend aantal gezinnen met kinderen of juist ouderen maakt door zijn kleinere actieradius meer gebruik van openbare buitenruimte in de directe woonomgeving. Inzet op meer ouderenhuisvesting in bepaalde delen van een stad brengt een vraag naar meer

buitenruimte dichtbij de woning met zich mee. Een sterkere vertegenwoordiging van bepaalde culturele groepen in een stad of in een wijk kan consequenties hebben voor het gebruik (Brink, Van den, 2006).

Tot slot kunnen als invloedrijke elementen voor het gebruik van de buitenruimte nog genoemd worden: een toenemend bewustzijn voor natuur, milieu en gezondheid en - door een toenemende hectiek in de samenleving - een behoefte aan onthaasting en rust, zowel binnenshuis (cocooning) als buitenshuis in de natuur, maar ook aan sportieve ervaringen en sportbeoefening al dan niet in combinatie met een “natuurervaring”. Dit uit zich bij voorbeeld in de toename van het aantal individuele buitensporters. Eenderde van de Nederlanders tussen de 16 en 65 loopt tegenwoordig hard; hardlopen wordt bovendien gezien als een nieuwe vorm van netwerken (Runnersworld, 2008, Banning e.a., 2006).

Kortom, deze veelheid aan factoren heeft een verandering van gebruik tot gevolg en leidt ertoe dat functie en gebruik van de openbare ruimte op veel plaatsen veranderen of niet meer op elkaar aansluiten. Door sociale, culturele en economische ontwikkelingen ontstaat er een nieuwe “obsession of placeness”: een actief proces van rehabilitatie van het publieke domein (Meyer, 1999, Gehl, 2003 en 2007). Door schaalvergroting is de functie van de centra van steden gewijzigd, evenals die van voormalige stedelijke havengebieden.

Sassen onderschrijft dit, globalisering in combinatie met technologische ontwikkeling gaat volgens haar het concept van de stad veranderen (Leijendekker, 2008). Zij geeft aan dat de stad vroeger veel meer gezien werd als een organische eenheid. Deze eenheid staat onder druk en zij gaat er dan ook vanuit dat de stad er over dertig jaar volledig anders uit ziet. Dat betekent dat er als gevolg van veranderend gebruik op diverse plaatsen een ruimtelijke herinrichtingopgave ligt (VROM, 2002). Het publieke domein blijft niet beperkt tot pleinen in historische binnensteden, maar wordt steeds meer gevormd door een stedelijk netwerk.

Inrichting van de openbare ruimte

Castells wijst op de ontwikkeling van de “space of flows”, zoals ingegeven door bovengenoemde mondiale ontwikkeling en het belang van de “space of places”, waarbij sprake is van een herwaardering van de identiteit van de plekken (Asbeek Brusse e.a., 2002). Er zijn verschillende elementen die de identiteit en de kwaliteit van de plekken bepalen.

Hoewel Hajer stelt dat het gebruik de kwaliteit van de openbare buitenruimte bepaalt en niet zo zeer de vormgeving, speelt de inrichting wel degelijk een belangrijke rol in de beleving en bepaalt daarmee vervolgens ook het gebruik. Meyer e.a. zien het ontwerp van de openbare ruimte als een compositievraagstuk (2006). Omdat de wijze van compositie en alles wat daarmee te maken heeft, van invloed is op de beleving en dus op de wensen en behoeften van mensen is het een belangrijk element voor het theoretisch kader.

De betekenis van beplanting in deze compositie werkt “verzachtend” naast de harde elementen, zoals straatstenen en banden en benadrukt de openbaarheid. Vanaf de 19^e eeuw werden, bomen, hoogteverschillen, verschillende soorten materialen, inrichtingselementen als lantarenpalen en oppervlaktewater toegepast in de ontwerpen. De combinatie van straatstenen, trottoirtegels, grasbermen, bomen,

kaderranden en waterlopen leverde een zoneringstelsel op en daarnaast steeds meer een afgewogen compositie.

De oplossing van het inrichtingsvraagstuk was enerzijds een antwoord op het gebruik maar moest anderzijds de openbaarheid benadrukken.

Het gebruik is zoals hierboven uiteengezet in de loop der eeuwen veranderd. De inrichting van de buitenruimte wordt steeds ingewikkelder naarmate de vormen van gebruik van verschillende doelgroepen sterker gaan verschillen, zoals uiteenlopende vrijetijdsbestedingen van verschillende groepen of culturele verschillen.

Naast de bovengenoemde elementen van inrichting, bepalen de menselijke maat, het esthetische aspect en de samenhang met de omgeving van de compositie in belangrijke mate de beleving van de openbare ruimte (Gehl, 2007, Jacobs, 1961). Het belang van diversiteit en kleinschaligheid of compactheid werd reeds door Jacobs als belangrijke factor voor een aantrekkelijke openbare ruimte benoemd. Maar ook vandaag de dag wordt dat nog steeds als één van de belangrijkste bepalende factoren van aantrekkelijkheid gezien (Karsten, e.a., 2006, Engelsdorp Gastelaars, Van, e.a., 2006).

Daarnaast spelen onderhoud en beheer en de technische staat van de buitenruimte, zoals verzakking en versleten omgeving een rol in de beleving.

Verlichting is als onderdeel van het meubilair voor de inrichting en de beleving zowel overdag maar vooral in de avonden cruciaal. De mate van verlichting en mogelijke aanlichting van elementen zijn bepalend voor het veiligheidsgevoel en de sfeer.

Herkenbaarheid van het locale karakter van de omgeving worden, in het licht van de mondialisering en de steeds karakterlozer wordende architectuur, steeds vaker als positief element genoemd,

Netwerk en structuur tussen lijnen en plekken om te vertoeven en de zogenaamde leesbaarheid van de omgeving beïnvloeden de beleving van de openbare ruimte. Het gaat niet alleen om de kwaliteit van de pleinen en de parken zelf, maar ook de beleving en de kwaliteit van de structuur als zodanig; het is belangrijk om op een prettige manier van A naar B te gaan. De structuur zelf moet dan ook weer aan de eerder genoemde belevingselementen voldoen.

Bereikbaarheid van plekken en lijnen, zoals waterwegen, is bepalend voor de beleving en daarmee voor de kwaliteit.

De mate waarin een ontwerp uitnodigt tot de verschillende vormen van gebruik wordt eveneens als kwaliteitscriterium genoemd.

Terugblik beleid openbare buitenruimte in Nederland

De kwaliteit en kwantiteit van de openbare buitenruimte is in Nederland bij uitstek een taak van de overheid (geweest); de wijze waarop vanuit overheidswege de laatste decennia is ingespeeld op de maatschappelijke verandering en behoeften ten aanzien van het gebruik van de openbare ruimte, is dan ook zeer bepalend.

In de jaren zeventig lag de nadruk op het ontwerp van de openbare ruimte als ontmoetingsplaats. Het beleid had tot 1985 geen autonome status, maar stond vooral in het teken van verkeersveiligheid, sociale veiligheid en stadsvernieuwing. Het schaalniveau had vooral betrekking op de buurt en de wijk en niet zozeer op de totale stad; diverse diensten werkten langs elkaar heen en bovendien werd niet integraal gewerkt en ontworpen, met een rommelig beeld tot gevolg (VROM, 2002). Als reactie hierop kwam er vanaf 1985 meer aandacht voor de kwaliteit van de

openbare ruimte, omdat het belangrijker werd gevonden als concurrerend element tussen de verschillende steden. De aantrekkelijke openbare ruimte versterkte het stedelijk imago en diende als strategie om bedrijven, instellingen en toeristen aan te trekken. Tevens werd deze gezien als podium voor een opbloeiende stedelijke cultuur. Desalniettemin is het onderzoek op het gebied van buitenruimte tussen 1985 en 2000 minimaal.

In de Vierde Nota Extra (1988) wordt gesteld dat bij woonvoorkeuren van mensen en bij het aantrekken van bedrijvigheid en toerisme de openbare ruimte een zwaarwegende factor is.

In de jaren negentig werd de openbare ruimte steeds meer opgevat als een structurerend element in het sturen van het stadsbeeld en de stadsontwikkeling. Pleinen worden eveneens als beelddragende ontdekt. Kortom, deze meer stedenbouwkundige benadering heeft uitwerking op verschillende schaalniveaus. Het is echter nog maar de vraag in hoeverre het openbare ruimtebeleid is verankerd in het gemeentelijk beleid, het blijft zeer projectgericht en de opgaven worden niet systematisch doordacht (VROM, 2002).

In de Nota Ruimte van 2006 worden economische en ruimtelijke ontwikkeling nadrukkelijk aan elkaar gekoppeld en wordt ingezet op een bundeling van verstedelijking en economische functies. Bij de beoordeling van de ruimtelijke kwaliteit wordt onderscheid gemaakt naar belevingswaarde, gebruikswaarde en toekomstwaarde. Dit wordt benoemd aan de hand van een zogenaamde drie lagenbenadering, te weten de ondergrond (water, bodem en het zich daarin bevindende leven), netwerken (alle vormen van zichtbare en onzichtbare infrastructuur) en occupatie (ruimtelijke patronen tengevolge van menselijk gebruik). Tevens wordt geconstateerd dat de afgelopen jaren mede door de inzet op de compacte stad blauw en groen kwaliteiten in de steden geleden hebben en kwalitatief onvoldoende zijn. Vanuit het Rijk wordt dan ook ingezet op verbetering hiervan op versterking van de blauwe en groene zones in en rond de steden en de recreatieve waarde van die gebieden (VROM, 2006).

Daarentegen is in de afgelopen decennia de openbare buitenruimte in veel Nederlandse steden ook verbeterd, denk aan de binnensteden van Den Bosch, Amsterdam en Den Haag (VROM, 2002). De aandacht voor vermindering van de verrommeling en de politieke bereidheid om te investeren, is sterk toegenomen. Het onderhoudsbudget voor groen daarentegen is gedaald; met name voor kwetsbare plekken in de stad betekent dit een snellere slijtage.

Veel overheden besteden het opdrachtgeverschap voor ruimtelijke ontwikkelingen uit aan marktpartijen. Hoewel overheden en marktpartijen andere prioriteiten hebben, wijzen ook de marktpartijen steeds meer en vaker op het belang van een aantrekkelijk leefomgeving bij een sterke kenniseconomie. De nadruk ligt niet alleen op het bouwen van aantrekkelijke woningen en kantoren, goede bereikbaarheid, en maatschappelijk en culturele voorzieningen, maar ook steeds vaker op de kwaliteit van de openbare ruimte. Bovendien spelen marktpartijen steeds vaker een rol bij aanleg en ook beheer.

2.4 Openbare buitenruimte en de economie in historisch perspectief

Steden hebben hun bestaan veelal te danken aan de samenkomst van verschillende ruimtelijke structuren, zoals wegen, land en/of water, kortom, aan de condities voor de uitwisseling van materiële en immateriële zaken, van goederen, cultuur, vermaak, kennis en opvattingen. Door deze uitwisseling kan de stad een bron van vooruitgang zijn op diverse vlakken en economische groei doormaken (Meyer, 2006).

Voorbeelden hiervan zijn het marktplein en de kades in de haven waar mensen elkaar troffen en handelswaar werd geruild; de openbare ruimte is randvoorwaarde om deze uitwisseling tot stand te laten komen.

De beleving en het uiterlijk van de openbare ruimte wordt vandaag de dag mede bepaald door de economische focus in het verleden. Dit geldt in het bijzonder voor havensteden en zeker voor havensteden die daarnaast ook nog industriestad waren. Als gevolg van mondiale economische en technologische ontwikkelingen hebben havensteden een intensief ontwikkelingsproces doorgemaakt, van stadshaven, naar aanvoerhaven, doorvoerhaven en uiteindelijk, met name voor de grote havens, naar een netwerkhaven.

Maar hoewel alle havensteden verschillen, worden hun ontwikkelingsplannen en de ruimtelijke ontwikkelingen in het openbaar gebied tot op de dag van vandaag bepaald door een:

- nauwe relatie tussen de stad, het omliggende landschap en de infrastructuur;
- samenkomst van de woon- en verblijffunctie van de stad en de verkeersfunctie van de haven. Dit geldt specifiek voor de oude havengebieden, die het meest aan de stad grenzen;
- specifieke relatie tussen land en water en de mogelijke verandering in deze relatie vanwege de haveninfrastructuur.

De functie en daarmee de structuur van havens en de relatie tot de rest van de stad transformeerde in de loop der jaren; de havengebieden kwamen verder van de bestaande stad te liggen. De zichtbaarheid van deze ontwikkeling werd nog versterkt door de overplaatsing van bedrijven en industrieën naar lage-lonenlanden; daarmee is een belangrijk deel van de gebouwen en de infrastructuur nutteloos geworden en bepalend voor de beeldkwaliteit van de gebieden. Deze ontwikkeling, met name voor de kleinere havens, was zeer ingrijpend voor de economie en de werkgelegenheid. Maar ook op sociaal-maatschappelijk vlak had deze grote consequenties; van een focus op laag geschoolde arbeidskrachten komt de focus op diensten en later op kennis te liggen.

Met name in deze laatste steden is de overgang van een industriële samenleving naar een diensten- en vervolgens naar een kenniseconomie bij uitstek voelbaar en zichtbaar. Eind jaren tachtig begint als gevolg van mondiale economische ontwikkelingen in diverse havensteden een ontwikkeling om een nieuw stedelijk milieu te ontwikkelen in de voormalige havengebieden, zoals de Docklands in Londen en het KNSM- en Java-eiland in Amsterdam.

Zoals eerder in dit hoofdstuk beschreven blijkt de lokale situatie van een stad belangrijk en is er een duidelijke link tussen succesvolle kennissteden en de rol van de quality of place. Uit een vergelijkende studie tussen Amsterdam, Dortmund, Eindhoven, Helsinki, Manchester, München, Münster, Rotterdam en Zaragoza blijkt bovendien dat steden met sterke basisvoorwaarden (waaronder een aantrekkelijke

natuurlijke omgeving) voor een kenniseconomie minder expliciet strategieën opstellen om de kenniseconomie te versterken (Berg, Van den, e.a., 2005). Steden waarbij een kenniseconomie niet automatisch ontstaat, moeten echter pro-actief zijn. Bovendien blijkt dat voormalige industriesteden zoals Rotterdam, Manchester en Dortmund een zwakke economische basis hebben, minder makkelijk inspelen op de kenniseconomie, problemen hebben met het aantrekken van getalenteerde mensen om de kenniseconomie op te bouwen. Hoofdsteden trekken gemakkelijker talent aan. Rotterdam scoort als industriële havenstad laag op de ladder van de kenniseconomie en de leefomgeving en zou zich pro-actief op moeten stellen om zijn positie van een kennisstad te verbeteren.

Wat betekent een economische structuur voor een stad en welke aan buitenruimte gerelateerde wensen en behoeften gaan samen met een havenstad? Getracht wordt het antwoord hierop te formuleren aan de hand van een beschrijving van een drietal havensteden: Londen, New York en Bilbao. Londen en New York zijn gekozen omdat het beide hoofdsteden zijn met een andere economische, maar ook met een andere havenstructuur dan Rotterdam. Daarnaast hebben beide steden een enorme aantrekkingskracht op kenniswerkers. Bilbao is qua schaal (zowel stad, industrie als haven) kleiner dan Rotterdam, maar het is evenals Rotterdam een industriestad die de laatste jaren een enorme omslag heeft gemaakt richting kenniseconomie.

2.4.1 Londen

Historisch Londen heeft zich tussen 1850 en 1990 ontwikkeld van 2.350.000 inwoners naar een stad met 7.500.000 inwoners. In de 18^e eeuw had de stad de rol van financieel wereldcentrum van Amsterdam overgenomen. Het was reeds in de 19^e eeuw het economisch, politiek, commercieel, cultureel en sociaal centrum van Engeland. De beter gesitueerden hadden zich gevestigd langs de Theems met een goed zicht op de rivier. De stad werd gekenmerkt door twee werelden: die van de rijken en van de armen. Tot 1800 was alle havenactiviteit in Londen geconcentreerd op 800 meter aan docks tussen Londen Bridge en the Tower. Voor de toenemende handel was dit volstrekt ontoereikend en in 1800 werd buiten de toenmalige stad aan de oostzijde "het Isle of Dogs", een nieuwe haven aangelegd.

Naast het technische infrastructurele netwerk, het sociale netwerk van pleinen en terrassen wordt de stad gekenmerkt door een netwerk van parken dat als belangrijke component fungeerde in het publiek domein, onderling waren deze systemen aan elkaar gelinkt. Meyer geeft aan dat in het bijzonder het netwerk van de parken een cruciale rol heeft gespeeld in de ontwikkeling van het West End (1999). In de 19^e eeuw werden aan het parkennetwerk diverse monumentale stedelijke gebieden toegevoegd. Oude havengebieden werden afgebroken. De rivier veranderde langzamerhand van een verkeersader in een component die de stad ruimte en grandeur gaf. Het oostelijk deel van de stad waar de havenactiviteiten geconcentreerd waren, was een ruig deel waar men niet trots op was; het stond symbool voor de slechte dingen. Aan het begin van de twintigste eeuw ontstonden binnen de verschillende werven diverse sociaal culturele netwerken. In de tweede wereldoorlog werd de stad echter zwaar gebombardeerd en daarbij werd een groot deel van de werven getroffen.

In 1943 is door Abercrombie een nieuw plan voor Groot Londen ontwikkeld. Dit plan bestond uit drie onderdelen: het reguleren van het vestigingspatroon van de

inwoners, het infrastructureel ontwerp en het benoemen van groene open ruimte als structureel element in de metropolitische regio. Deze bestond uit de zogenaamde green belt (een groene zone rondom inner en outer London), het handhaven van het bestaande parksysteem en de creatie van een nieuw systeem aan beide zijden van de green belt. Dat is op kaarten nog steeds goed terug te zien, echter door een gebrekkige infrastructuur is het in het dagelijks leven niet altijd voelbaar.

Met de herontwikkeling van de Docklands werd de radiale structuur van Londen vervolmaakt. De Theems fungeert hierbij als groene corridor en de Docklands zou nabij het centrum als nieuwe stad moeten fungeren.

Ontwikkeling van de Docklands is onderwerp van heftige politieke discussie geweest. Uiteindelijk heeft het er mede toe geleid dat men de Theems is gaan zien als de verbindende factor in de stad als groene recreatieve zone. Echter, in de uitwerking van de plannen is het ondermeer door de bestuurlijke structuur van Londen geen geheel en stoppen routes abrupt. En zijn er autonome enclaves ontwikkeld en oplossingen gezocht als gevolg van complexe situaties met grondeigenaren enz.

Wat betreft de openbare buitenruimte heeft Londen al vroeg een ruimtelijke structuurkaart voor de parken en de infrastructuur richting deze parken. In het bijzonder de structuur van parken kenmerkt de stad tot op heden. De Theems zelf, maar ook de kades worden als aanmerkelijke groene recreatieve zone gezien en zijn belangrijk voor de identiteit van de Londenaren. De ontwikkeling daarvan is lastig als gevolg van de bestuurlijke organisatie.

2.4.2 New York

In 1850 had New York 600.000 inwoners, in 1990 was de stad gegroeid tot 7.100.000 inwoners. New York is vanaf het eerste begin zeer bewust omgegaan met stedelijke ontwikkeling. De beleving van de natuur, als een van de krachten van Amerika zoals het in het kader van individualisme en vrijheid werd ervaren, moest ook terugkomen in de beleving van de steden. Het antwoord was een parkensysteem om een collectieve Amerikaanse identiteit neer te zetten.

Stedelijke structuur werd bepaald door het grid, zonder een centrum en zonder beperking qua functie met maximale economische vrijheid, en zonder hiërarchie in het publieke netwerk. De haven, met haar pieren en kades maakte onderdeel uit van dit grid, daarmee kon het havengebied zich ontwikkelen tot informeel stedelijk centrum. De straten liepen als het ware het water in en de stad groeide in de loopt der jaren juist verder richting het water. Dit in tegenstelling tot de Nederlandse steden waar het water juist steeds meer de stad in kwam en er extra kanalen werden gegraven. De kades en pieren vervulden tot in de 20^e eeuw een belangrijke rol als marktplaats en hadden een belangrijke rol in het openbare leven.

De positie van de havengebieden in de stad werd ondanks de inzet op hiërarchieloze structuur beïnvloed door een aantal ontwikkelingen: historische elementen, infrastructurele netwerken, en een parkensysteem dat in de 19^e eeuw werd ontwikkeld.

In de 19^e eeuw waren er diverse groeperingen die streden voor een sterke band met de natuur en met architectuur en stedelijke planning. Deze groeperingen hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan de uiteindelijke invulling van diverse grids in de stad. De ontwikkeling van de kades was een onderwerp van discussie en werd gezien als een belangrijk kenmerk van de Amerikaanse identiteit. Met de sterke groei van de New Yorkse bevolking midden 19^e eeuw werd het bewustzijn sterker dat de

kades als publieke ruimte onvoldoende waren. Het fenomeen van stadsparken werd een belangrijk onderwerp en het werd gezien als een belangrijk element in de ontwikkeling van de collectieve republikeinse identiteit. De natuur en het landschap moesten in de stad geïntroduceerd worden. Downing was de ideologische bedenker van het concept van openbare ruimten en in het bijzonder de parken. Central Park (800 bij 4000 meter) is daar uit voortgekomen. Het park had aantrekkingskracht op mensen en op bedrijven, het was voor hen een belangrijke vestigingsvoorwaarde. Central Park werd als het ware een stedelijk centrum. Het parkensysteem werd zeer belangrijk voor de gebruikers maar ook bepalend voor het imago van de stad en de prijs van land er omheen.

Olmsted en Vaux hebben tevens een voorstel gedaan voor een systeem van parkways opdat het park vanuit alle delen van de stad goed bereikbaar was. Tevens hebben zij ontdekt dat de kades en pieren een leidend principe worden in het stedelijk parkennetwerk. Parken langs het water hadden echter in New York een beperkt succes. Pas vanaf 1920 werden de havengebieden in New York radicaal herontwikkeld, dit viel samen met de ontwikkeling van snelwegen en enorme groei van het autobezit en de lancering van de New Deal door Roosevelt. Een van de kernpunten van de New Deal lag in de noodzaak om zowel op publieke als private gebieden te focussen en om een nieuwe relatie tussen beide te introduceren. In de jaren zestig werd het havengebied een verlaten gebied en tevens een symbool van de teloorgang van de stad. Er was een uittocht van de middeninkomengroep uit New York. Tegelijkertijd werd de stad geconfronteerd met een nieuwe groep van immigranten. Diverse stedelijke plannen zagen het licht en allen zochten naar een nieuwe link tussen publiek en privaat, enerzijds tussen diverse publieke ruimten en de diverse functies die in de publieke ruimten plaatsvinden en anderzijds een oplossing voor infrastructurele problemen. Het waterfront werd een nieuw publiek domein: gebaseerd op het 19^e eeuwse stedelijk patroon met een 20^e eeuwse gebruik. Daarnaast kwam het accent te liggen op het realiseren van projecten om geld te genereren.

De ontwikkeling van een doorlopende groene waterfrontlijn is nog steeds actueel, maar blijkt ook in New York lastig.

Wat betreft de buitenruimte kan geconcludeerd worden dat New York evenals Londen veel aandacht aan de buitenruimte heeft gegeven en een ruimtelijke structuur heeft ontwikkeld van grote en kleine parken en van de zogenaamde parkways. Identiteit speelt een belangrijke rol. De kades, ooit het centrum waar het publieke leven zich afspeelde, worden wederom aangewezen als publiek domein. Echter, ook hier blijkt ontwikkeling van een geheel langs de kades van de Hudson ingewikkeld vanwege bestuurlijke structuren.

2.4.3. Bilbao

Deze historische stad met een centrale functie in Noord Spanje is ontstaan in 1300, telt 380.000 inwoners en werd tot voor kort gekarakteriseerd door industrie en havenactiviteiten. De stad is 14 kilometer landinwaarts gelegen aan de rivier de Nervión en het historische deel ligt op weerszijde van de rivieroever. In de 19^e eeuw is er een uitbreidingsplan gemaakt volgens de gridstructuur. De haven en later de industriële activiteiten hebben zich geclusterd langs de rivier; het havengebied grensde direct aan de stad maar de stad heeft zich met de rug naar de haven ontwikkeld. Ook de infrastructurele structuur was geconcentreerd in het

havengebied.

In de jaren zeventig werden, mede als gevolg van de concurrentie uit lagelonenlanden, ook in Bilbao de industriële activiteiten minder en ontstond een crisis. Gevolg was een leegstand van industrie, ongebruikte infrastructuur, hoge werkloosheid enz., kortom een sociaal en fysiek slechte situatie. In 1988 heeft zich een omslag voorgedaan en is Bilbao de noodzaak gaan inzien dat een verbreding van de economische basis noodzakelijk was om uit deze crisis te komen; transitie naar een dienstestad was noodzakelijk. De revitalisering werd langs drie lijnen uitgezet, te weten: pro-actieve benadering van de stedelijke ontwikkeling, strategische planning en uitvoering van grootschalige projecten.

Met een veelvoud aan stedelijke initiatieven is in de jaren negentig een reorganisatie van het fysieke en het sociaal-economische profiel van de stad in gang gezet. Hoogtepunt is de bouw van het Guggenheim Museum. Deze grote investering staat symbool voor de opleving van de stad.

Ruimtelijk-fysiek werd ingezet om diverse voormalige industrie- en havengebieden te ontwikkelen tot een nieuw zakendistrict en een nieuw symbolisch centrum van de stad, woningbouw, parken en de herontwikkeling van transportvoorzieningen. Belangrijkste aandachtspunten waren: verbeteren van de bereikbaarheid, revitalisering van het milieu en de stedelijke omgeving door aanpak luchtkwaliteit en nieuwe groenvoorzieningen, schoonmaken van de rivier en verbeteren van de kwaliteit van de stedelijke omgeving. Daarnaast is geïnvesteerd in menselijk kapitaal en in de culturele centraliteit.

Bij de strategie is de economische hervorming de belangrijkste drijfveer geweest. Het cruciale element is de shocktherapie door een radicale breuk met het verleden, vooral veroorzaakt door de bouw van het Guggenheim Museum. Maar ook een nieuwe fysieke realiteit; het nieuwe stadsfront langs de rivier is daar exemplarisch voor. Tevens zijn de voorzieningen sterk verbeterd en is de afgelopen jaren de waarde van de grond en de prijzen van de woningen enorm gestegen. Nadeel is speculatie op de vastgoedmarkt, dit heeft als neveneffect elitisering van het centrum van de stad en een toenemende tweedeling. Bij de ontwikkeling is de samenwerking tussen de diverse overheden en marktpartijen van groot belang geweest

De identiteit is een terugkerend element bij de herontwikkeling van deze Baskische stad; het benadrukken van de eigen (Baskische) identiteit, komt op velerlei wijze terug, ondermeer in de focus op het verbeteren van de leefkwaliteit door het realiseren van nieuwe groengebieden in de stad, de rivier als as voor hoogwaardige verblijfsfuncties en versterking van interne stedelijke samenhang. Van het totale herontwikkelde grondgebied van Abandoibarra (totaal 35 ha) is tweederde van dit nieuwe zakencentrum bestemd voor openbare ruimte en groen met de nadruk op voetgangersvriendelijkheid en hoge verblijfskwaliteit (Joustra, 2005). Waar eens de focus lag op industrie en havenarbeid ligt nu de nadruk op specialisten en managers.

Buitenruimte heeft, naast de andere investeringen in de verbetering van de quality of place, bij de herontwikkeling van Bilbao een bijzonder plaats ingenomen. De stad heeft niet alleen aandacht gegeven aan het scheppen van nieuwe buitenruimte maar ook aan de beleving en de beeldkwaliteit van bestaande buitenruimte en de kades langs de rivier. Hierdoor zijn andere vormen van gebruik mogelijk geworden. Identiteit lijkt hier een sleutelwoord.

2.4.4 Slotsom over drie havensteden

Hoewel de havensteden die nader zijn behandeld allen een ander karakter hebben, is er wel degelijk een aantal opvallende zaken in relatie tot de openbare buitenruimte. Zo blijkt dat de kwaliteit van de buitenruimte bepalend is voor de ontwikkeling van een kenniseconomie; de economische structuur in het verleden van een stad lijkt vervolgens invloed te hebben op de groenstructuur in het heden. Met name industriële havensteden lijken een beperkte groenstructuur te hebben. Londen en New York daarentegen hebben altijd een brede economische focus gehad en worden alle twee gekenmerkt door een sterke groenstructuur. Dat laatste is ook nu nog in deze steden zichtbaar. Bilbao heeft voor zover bekend geen vergelijkbaar buitenruimteplan in de historische ontwikkeling van de stad ontwikkeld, echter bij de economische ommezwaai eind jaren tachtig van de vorige eeuw werd aan de kwalitatief hoge buitenruimte prominente aandacht gegeven.

Havensteden worden gekarakteriseerd door samenkomst van infrastructuur, water en wonen, dit is bepalend voor de compositie en het gebruik van de openbare buitenruimte in het heden. Het water en daarmee het gebruik van zowel kade als water is een belangrijk aandachtspunt om de beleving van de openbare buitenruimte te versterken. Tevens is water in alle voorbeelden een belangrijk element voor de locale identiteit. Maar in de praktijk blijkt het (bestuurlijk) lastig om een lijn (waterweg) als geheel aan te pakken. In Bilbao, hoewel van een ander grootte en schaalniveau dan de Rotterdam, is dat voor een belangrijk deel wel gelukt.

Bij de herstructureringsopgaven is het streven van alle steden geweest het stedelijk centrum en het voormalig havengebied met elkaar te verbinden.

2.5 Leefstijlen en gebruik van de openbare buitenruimte

Zoals uit de algemene analyse van de buitenruimte naar voren is gekomen, wordt het belang van de buitenruimte voor een groot deel bepaald door gebruik en door niet-stuurbare mondiale ontwikkelingen. Het gebruik is in de loop der eeuwen veranderd. Was tot voor kort dat gebruik nog vrij goed te voorspellen aan de hand van leeftijd, inkomen en gezinssamenstelling, vanaf de jaren zeventig hebben de eerder genoemde ontwikkelingen, zoals mobiliteit, emancipatie enz. tot gevolg gehad dat de wijze van gebruik van de buitenruimte minder voorspelbaar is geworden (Nio, 2002, Reinders, 2004). Zo is de middenklasse uiteengevallen in talloze subgroepen met uiteenlopende waarden. Er vindt een clustering van subgroepen plaats als gevolg van individualisering enerzijds en schaalvergroting anderzijds. Dit laatste leidt er toe dat mensen zich niet langer gebonden voelen aan een woonplek, waardoor de woonplek en de identiteit ervan des te belangrijker worden.

Dit geldt ook voor de kenniswerker en het betekent dan ook dat dé kenniswerker niet onder één noemer te vangen is. Het is meer een typeaanduiding die door diverse mensen kan worden ingevuld; van jonge alleenstaande creatieveling of techneut tot oudere tweeverdienende manager met kinderen. Allen hebben andere wensen en eisen ten aanzien van de leefomgeving en dat uit zich ondermeer in een ander gebruik van de buitenruimte en daarmee ook in andere buitenruimte gerelateerde wensen en behoeften.

Om grip te krijgen op de ruimtelijke vertaling van de voorkeuren en identiteiten van verschillende subgroepen wordt tegenwoordig veel gebruik gemaakt van de indeling in leefstijlen. Gebruik van het concept leefstijl bij ruimtelijke ordening heeft echter beperkingen (Nio, 2000, Reijndorp, 2004). Het begrip is bedoeld om de rijkdom van

de stedelijke samenleving te faciliteren, daarentegen wordt het vaak gebruikt om de complexiteit te reduceren terwijl men juist op zoek is naar sociale en ruimtelijke differentiatie. Er moet volgens Nio gezocht worden naar de factoren die voor mensen bij de keuze van een woonplek werkelijk verschil uitmaken. Dat heeft alles te maken met verschillen in dichtheid, woningtype, voorzieningenniveau, mate van collectiviteit of anonimiteit, de ligging in het stedelijk veld en de occupatiestrategie. Uit diverse publicaties blijkt dat het niet zozeer gaat om de wensen en behoeften ten aanzien van een bepaalde woonomgeving die hoort bij een bepaalde leefstijl maar dat het draait om de manier waarop mensen hun dagelijks leven organiseren. Dit beïnvloedt vervolgens de manier waarop de woonomgeving beoordeeld wordt (Karstens e.a., 2006, Reijndorp, 2004, Provincie Zuid-Holland, 2003).

Desalniettemin biedt het gebruik van leefstijlen de mogelijkheid om dat geheel van normen, waarden, behoeften en motieven in kaart te brengen dat typerend is voor een bepaalde doelgroep. Er zijn vele theorieën over leefstijlen en allerlei kwalificaties. In voorliggende studie worden de woonbelevingsprofielen van The SmartAgent Company nader uitgewerkt en als handvat gebruikt (Reinders, 2004). The SmartAgent Company onderscheidt een zestal clusters, namelijk: samenlevers, terugtrekders, dynamische individualisten, verankerden, stille luxe en het ongebonden cluster. Deze profielen kunnen gecombineerd worden met belevingswerelden die benoemd worden met de kleuren groen, rood, geel, en blauw. Dat levert de volgende leefstijlen op met bijhorende wensen en behoeften en geeft tevens enig inzicht in de manier waarop bepaalde leefstijlen invulling geven aan hun dagelijks leven.

Belevingswereld Groen: bescherming → routineus, conservatief en traditioneel, strikt en keurig aan afspraken houden, sociaal gericht, zekerheid in omgeving en geborgenheid en veiligheid, kleine meerderheid van ouderen.

Cluster

- 1 Samenlevers: voorkeur voor een rustige buurt, voldoende ruimte in en rondom de woning, gericht op gezinsleven en voorkeur voor traditionele vormgeving.
- 2 Terugtrekders: op zoek naar veilige en rustige woonomgeving, gevorderde leeftijd, sterk op de wijk gericht.

Belevingswereld Rood: vitaliteit → eigenzinnigheid, individueel, vrijheid, cultuur, creatief en leven met passie, dynamische woonomgeving, stedelijk wonen, relatief jonge mensen, early adapters en trendsetters,

Cluster

- 1 Dynamische individualisten: luxueus en exclusief (ruim en groen) wonen, carrière/ egogericht, sportief en prestatie en carrièregericht ,

Belevingswereld Geel: harmonie → flexibel, sportief, samen genieten, gericht op Harmonie, gezelligheid in de sociale omgeving, intensief contact met de buurt en de omgeving (gezin, werk studie, sport en hobby), relatief veel jonge gezinnen

Cluster

- 1 Verankerden: hechten aan rust en veiligheid, modaal inkomen
- 2 Stille luxe: post-materialisme, voorkeur voor rustige en veilige woonomgeving, gericht op sociale kwaliteit van de buurt, wonen met gelijkgestemden, modaal en boven modaal, gezinsoriëntatie en post gezinsfase.

Belevingswereld Blauw: controle → carrièregericht, materialistisch, zelfverzekerd met een sterk karakter, directief gericht op controle, merkgericht, exclusief, status en ruim wonen, vooral 30+ ers.

Cluster

- 1 Ongebonden: stadsnomaden, eigenzinnig, non-conformistisch, goed opgeleid, materialistisch, actieve sportbeoefening, belangstelling voor cultuur en politiek, behoefte aan privacy en anonimiteit en gevoel voor sfeer.

Dé kenniswerker valt niet in één kleur te vangen, het kan gaan om mensen met of zonder kinderen, één- of tweepersoonshuishoudens en van topmanagers tot jonge kunstenaars. Op basis van de literatuur kan dan ook gesteld worden dat de kenniswerker in alle kleuren onder gebracht kan worden, afhankelijk van zijn manier van leven, met uitzondering van de groene leefstijl. Omdat deze voorliggende studie vooral gefocust is op buitenruimte gerelateerde wensen en behoeften in een dichte stedelijke woonomgeving, ligt de nadruk op de rode en blauwe leefstijlen. Het zijn deze ongebonden personen, stadsnomaden en de dynamische individualisten voor wie de quality of place en de kwaliteit van de openbare buitenruimte een belangrijk element lijkt te zijn. De stedelijke ruimtegebruikers, zoals Van Engelsdorp Gastelaars e.a. hen beschrijven, zijn sterk gericht op en afhankelijk van alle mogelijke vormen van rechtstreekse interactie buitenshuis, waarbij het kan gaan om de beleving van cultuur, kunst en nieuwe trends. Deze mogelijkheid doet zich vooral voor in stadscentra (2006). Karsten e.a. wijzen er op dat in de dagelijkse praktijk voor een stedelijk middenklassegezin de tijd schaars is waardoor fysieke compactheid een voorwaarde is voor optimale beleving van de interactie buitenshuis. Dat brengt echter ook nadelen met zich mee; iedere ruimtegebruiker heeft namelijk ook behoefte aan ruimtelijke armslag binnens- en buitenshuis. Volgens Karstens e.a. wil een stedelijke ruimtegebruiker de nabijheid en bereikbaarheid van diverse voorzieningen en is de kwaliteit van de openbare buitenruimte dichtbij huis belangrijk (2006).

Bij zowel de rode als de blauwe belevingswerelden is de factor sport en cultuur van belang. Dit sluit aan bij de constatering van Florida; ook hij benadrukt de behoefte aan sportbeoefening en het belang van de natuur en de natuurlijke kenmerken van stad of regio en het op een sportieve manier intensief gebruiken van de groene omgeving. De groene en gele belevingswerelden hechten veel belang aan het groen in de directe woonomgeving en aan hun eigen tuin en/of balkon.

De indeling in leefstijlen is grofmazig. Met name dient in dit kader van de beleving van de buitenruimte opgemerkt te worden dat ook culturele verschillen,

groepsprocessen enz. een rol spelen bij het gebruik van de buitenruimte. De wijze waarop de ene groep de buitenruimte gebruikt kan zeer bepalend zijn voor het gebruik en de beleving van de ander.

2.6 Opbouw onderzoekskader

In antwoord op de onderzoeksvragen aangaande de relatie tussen het belang van de quality of place en de buitenruimte in de kenniseconomie, kan op basis van de onderzochte literatuur worden geconstateerd dat quality of place een zeer belangrijke factor is bij de ontwikkeling van een kenniseconomie. Dit wordt vooral bepaald door het feit dat het een elementaire vestigingsfactor voor de kenniswerkers is.

Het begrip openbare buitenruimte als onderdeel van quality of place wordt in diverse studies genoemd als een belangrijk fysiek aspect. De term is echter een optelsom van natuurlijke leefomgeving, stadsparken en onderdelen van de woonomgeving. Om deze optelsom te concretiseren en daarmee ook in beeld te krijgen wat mogelijk wensen en behoeften van de kenniswerkers zijn ten aanzien van buitenruimte, is een uitsplitsing gemaakt naar lijnen en plekken in de openbare buitenruimte en de diverse abstractieniveaus.

	Lijnen (straten en waterwegen)	Plekken (pleinen en parken)
Wijk/ Buurt	Woonstraat en slootje	Wijkparkje en plein
Stadsdeel	Verbindingsweg en singel	Stadsdeelplein en park
Stedelijk	Rivier, hoofdstructuur van wegen en fietspaden	Stedelijk park en plein
Bovenstedelijk		Regioparken

Tabel 2.1 Lijnen en plekken

De beleving van lijnen en plekken op diverse abstractieniveaus wordt bepaald door:

- gebruik (van jezelf en van anderen);
- inrichting van de buitenruimte;
- toekomstwaarde.

Gebruik

Met name het gebruik van de openbare buitenruimte is continue aan verandering onderhevig. Dat betekent volgens verschillende wetenschappers zoals Sassen en Meyer wel degelijk iets voor de compositie van de buitenruimte van de toekomst. Een stad die gefocust is op kenniseconomie moet zich afvragen wat de wensen en behoeften zijn van de kenniswerkers en de kracht van buitenruimte versterken, uitbuiten en bovendien afstemmen op het huidige en te verwachten toekomstige gebruik. Invloedrijke factoren op het gebruik zijn onder meer: technologie, individualisering, demografische ontwikkelingen, mondialisering, onthaasting, rol van marktpartijen, leefstijl van de gebruiker en de inrichting van de buitenruimte. Het type gebruik van een doelgroep, maar ook van medegebruikers van de openbare ruimte, wordt bepaald door zeer diverse ontwikkelingen en elementen. Hieronder een inventarisatie van elementen die bepalende zijn voor gebruik en inrichting (tabel 2.2 en 2.3).

Gebruik	
Achterliggende ontwikkelingen	Vormen van gebruik
• Technologische ontwikkelingen • Economische ontwikkelingen • Mondialisering en toenemend belang van de lokale omgeving • Demografische ontwikkelingen • Maatschappelijke ontwikkelingen, zoals: emancipatie van diverse groepen, individualisering, onthaasting, aandeel nieuwe bevolkingsgroepen • Overige zoals: bebouwingsdichtheden, type bebouwing en rol van marktpartijen	• Boodschappen doen • Funshoppen • Gebruiken maken van horeca in de buitenlucht • Flaneren, wandelen, sporten (hardlopen, roeien, skaten, voetballen, fietsen enz) • Spelen • Zitten, relaxen, "hangen" • Picknicken • Openlucht festiviteiten bijwonen • Overbrugging van een afstand: fietsen, lopen, auto, tram
	• Gebruik door anderen

Tabel 2.2 Factoren bij gebruik buitenruimte

Het globale versus het locale speelt een belangrijke rol. Door de verdergaande mondialisering wordt de locale identiteit, juist vlak bij huis, steeds belangrijker. Het globale aspect versus locale is ook terug te zien in de beleving van de openbare buitenruimte. Tevens is opvallend dat het gebruik van de openbare buitenruimte zich steeds meer kenmerkt door een netwerkstructuur; waarbij de verschillende abstractieniveaus verschillend gebruikt worden.

Inrichting van de buitenruimte

Voor de beleving van de compositie van de buitenruimte zijn fysieke kenmerken, economische verleden, historische groenstructuurplannen, structuur van de stad en overheidsbeleid van groot belang.

Inrichting	
Historische ontwikkelingen	beoordelingcriteria huidige invulling
• Historische (groen)structuur • Fysieke en morfologische, kenmerken van de stad en omgeving • Economisch verleden van de stad • Middelen en beleid tbv onderhoud en investering • Uitgeoefend overheidsbeleid	• Kwaliteit ontwerp, materialisatie, beplanting, meubilair, verlichting • Mate van diversiteit • Kwantiteit • Onderhoud, beheer • Bereikbaarheid van plekken en lijnen (bv. waterwegen) • Netwerk en structuur tussen lijnen en plekken
	Omgevinggerelateerde criteria • Samenhang ontwerp - omgeving • Invulling van plinten

Tabel 2.3 Factoren bij beoordeling inrichting buitenruimte

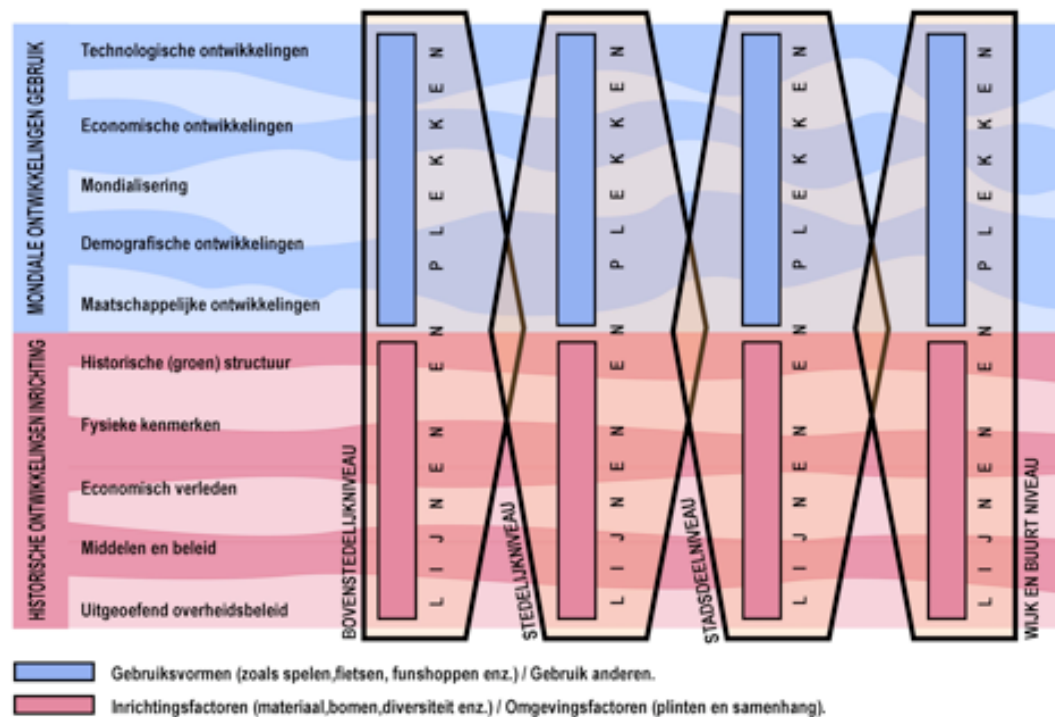
Bij de beoordeling van de huidige beeldkwaliteit spelen deze historische ontwikkelingen onbewust een rol. Bepalend bij inventarisatie van de wensen en behoeften van diverse leefstijlen zijn de criteria waarmee naar het huidige beeld van de buitenruimte wordt gekeken. Ook die elementen zijn opgenomen in tabel 2.3.

Wensen en behoeften

Gebruik en inrichting van de buitenruimte tezamen lijken de context te vormen bij een afweging of de lijnen en plekken op de diverse abstractieniveaus voldoen aan de wensen en behoeften van een doelgroep.

Aan de hand van bovenstaande elementen wordt duidelijk dat veranderingen op mondiaal niveau invloed kunnen hebben op het gebruik van openbare buitenruimte van bevolkingsgroepen, huishoudens en van de individuele burger. Dat kan vervolgens consequenties hebben op wijk- en buurniveau maar ook op stedelijk niveau en vice versa.

Bovengenoemde onderdelen zijn allemaal stukjes van het onderzoekskader, dat uiteindelijk het geheel vormt van aan buitenruimte gerelateerde wensen en behoeften. In figuur 2.2 is het hele palet aan elementen in beeld gebracht.

Figuur 2.2 Theoretisch kader: beleving van inrichting en gebruik in al haar facetten

Omdat huishoudsamenstelling geen blauwdruk meer is voor gebruik, is leefstijl als richtinggevend voor het gebruik van de buitenruimte aangenomen. Als deze leefstijlen naast de beschrijving van de kenniswerkers uit de diverse studies worden gelegd dan lijken in het bijzonder de samenlevers, de dynamische individualisten, stille luxe en ongebonden clusters overeen te stemmen met de aanjagers van de kenniseconomie. De leefstijl in het rode en blauwe domein vraagt een groene omgeving, sporten en natuur. De behoeften aan cultuur- en sportbeoefening en recreëren lijken zich op de diverse schaalniveaus van de stad af te spelen.

Zoals afgebeeld in figuur 2.2 kan geconcludeerd worden dat de wensen en behoeften ten aanzien van het gebruik en de compositie op de diverse abstractieniveaus van de buitenruimte een belangrijk element zijn voor beoordeling van de woonomgeving door de kenniswerker. Daarmee wordt het een belangrijk element voor de ontwikkeling van de kenniseconomie.

De tevredenheid met betrekking tot het fysieke netwerk en de inrichting van de verschillende abstractieniveaus hangt dus af van de mate waarin deze aansluit bij de mogelijkheid om het gewenste gebruik uit te voeren of te beleven.

Als nu het gebruik door een specifieke doelgroep gerelateerd wordt aan plekken en lijnen op de verschillende abstractieniveaus en de verbinding van deze abstractieniveaus, dan ontstaan er vijf facetten met betrekking tot wensen en behoeften.

1. Type gebruik van lijnen en plekken op wijk- en buurtniveau en hoe moet dat er uitzien?
2. Type gebruik van lijnen en plekken op stadsdeelniveau en hoe moet dat er uitzien?
3. Type gebruik van lijnen en plekken op stedelijk niveau en hoe moet dat er uitzien?
4. Type gebruik van lijnen en plekken op bovenstedelijk niveau en hoe moet dat er uitzien?
5. Consequenties voor netwerken?

Uitgaande van de kenniswerker met een rode leefstijl zou dat het volgende betekenen voor gebruik en de inrichting op de benoemde vijf facetten van de buitenruimte.

- Wijk- en buurtniveau
Gebruik: snel gebruik kunnen maken van groot stedelijke functies, funshoppen, natuurlijke beleving enz. geen eigen tuin of klein tuintje, dicht in de buurt een park om in de zomer te picknicken of te rennen. Grootstedelijk karakter, ontmoeten en culturele uitingen zijn van groot belang. Eventuele kinderen moeten kunnen spelen en dichtbij huis op school. Ontspannen en sportieve activiteiten moeten niet te veel moeite kosten
Wensen en behoeften t.a.v. compositie van de plek: Kwaliteit ontwerp moet hoog zijn en herkenbaarheid uitstralen hetgeen terug moet komen in materialisatie, beplanting, meubilair (verlichting, banken, prullenbak enz) en veiligheid is van groot belang. Kwantiteit van buitenruimte is minder van belang dan de kwaliteit, hoewel picknicken, relaxen in een herkenbare rustige groene omgeving mogelijk moeten zijn en eventuele of sportieve uitingen direct te starten als onderdeel van een netwerk. De aanwezigheid van overige gebruikers wordt op prijs gesteld, hoewel het gebruik zeker niet overeen hoeft te komen, moet het de rode leefstijl niet beknotten. Onderhoud en beheer is cruciaal, evenals als bereikbaarheid van voorzieningen voor het uitoefenen van het gewenste gebruik.
- Stadsdeelniveau: lijkt geen grote rol te spelen.

- Stedelijk niveau: de kenniswerker met de rode leefstijl woont in het binnenstedelijk gebied. De centrumfunctie en de wijkfunctie van het gebied lijken overeen te stemmen.
Gebruik: hij/zij maakt maatschappelijk en cultureel gebruik van de stedelijke functies. Kenniswerkers met een rode leefstijl met kinderen zullen ook nabij de woonomgeving behoefte hebben aan speelplekken. Sportief kunnen zijn direct vanuit huis. Georiënteerd op de fiets en het openbaar vervoer en maakt een bewuste keuze voor de auto.
Wensen en behoeften ten aanzien van plek en lijn. Kleine herkenbare stilte plekken voor rust zijn zeer welkom maar heeft zeker ook behoefte aan plekken die zich bevinden in een stedelijk netwerk van groenvoorzieningen, bijvoorbeeld om sport te beoefenen. Het stedelijk niveau is zijn buurt. Het moet wel herkenbaar zijn. De lijnen naar buiten zijn van belang voor de recreatie die meer een groene omgeving vraagt. Dat betekent vanuit het centrum goede verbindingen (aantrekkelijk langs de water of groene lange lijnen) naar parken van stedelijk of bovenstedelijk niveau
- Bovenstedelijk niveau: met name op een sportieve en recreatieve manier zal de wens aanwezig zijn om gebruik te maken van bovenstedelijke parken en groenvoorzieningen. Dat betekent dat de verbindingen zo goed mogelijk moeten zijn en bovendien dat deze zoveel mogelijk al een hoge belevingswaarde zouden moeten hebben.
- Netwerken: deze zijn cruciaal en met name ook de verbindingen vanuit de woningen naar de betreffende groengebieden en naar de culturele locaties. Het gaat dan om fiets- en (hard)looproutes.

De wensen en behoeften ten aanzien van de buitenruimte van de rode leefwereld, zullen voor een belangrijk deel met die van de blauwe overeenkomen. Het verschil kan gelegen zijn in het feit dat de blauwe groep meer gericht is op status en ruim wonen. Dat kan tot uiting komen in hogere eisen ten aanzien van de inrichting en minder gebruik van kleine groene voorzieningen in de omgeving. Daarnaast zal een blauwe leefstijl vaker over een (luke) auto beschikken, waardoor het minder noodzakelijk wordt dat diverse gebruiksmogelijkheden zich op korte afstand van de woning bevinden. Dat brengt andere wensen en behoeften met zich mee. Het betekent bij gebiedsontwikkeling dat de keuze voor een bepaalde doelgroep een goede afweging vraagt over wensen en behoeften ten aanzien van de inrichting van buitenruimte in het gebied zelf (1). Tegelijkertijd vraagt het om een goed afweging over het gebruik en de compositie van de lijnen en plekken op een hogere abstractieniveau en in relatie tot elkaar (2 t/m 5). Tot slot is de toekomstwaarde in gebruik en inrichting een aspect waarmee rekening dient te worden gehouden bij de inrichting

In het volgende hoofdstuk wordt de Rotterdamse situatie beschreven en vervolgens getoetst aan de hand van bovenbeschreven kader.

3 ROTTERDAMSE BUITENRUIMTE NADER BESCHOUWD

3.1 Inleiding

Het moge duidelijk zijn dat ook in de wereldhavenstad Rotterdam de economische focus het afgelopen decennium meer en meer is verlegd. En ook hier is de weerslag voelbaar van wereldwijde ontwikkelingen op het gebied van technologie, individualisering, emancipatie en toenemende vervlechting van het mondiale met het lokale. Het mondiale karakter laat zich in Rotterdam vertalen in de internationale haven, dito bedrijven, de architectuur maar ook in het internationale cultuur- en onderwijsaanbod (zoals het Gergiev Festival, het International Film Festival Rotterdam, North Sea Jazz Festival en het Engelstalig onderwijs). Rotterdam staat volgens Bakker echter ook voor een universeel verhaal over hoe wij 21e eeuwse steeds meer in een centrumloze wereld zijn komen te wonen (2008b). We zijn losgekomen van één plaats, we kunnen wonen waar we willen, maar die ruimtelijke bevrijding gaat wel ten koste van de identiteit van de gemeenschap. De identiteit van de Rotterdamse gemeenschap wordt volgens velen nog steeds gekenmerkt door de handel en een cultuur van handen uit de mouwen steken.

Zoals aangegeven in hoofdstuk twee bepalen mondiale, exogene ontwikkelingen enerzijds en de historische ontwikkelingen en morfologische kenmerken anderzijds mede het gebruik en de kwaliteit van de leefomgeving. De beleving van het lokale wordt in Rotterdam in het bijzonder bepaald door het industriële verleden, de haven, de ruimtelijke structuur en de ligging van de stad aan de Maas en uiteraard door het bombardement van het centrum.

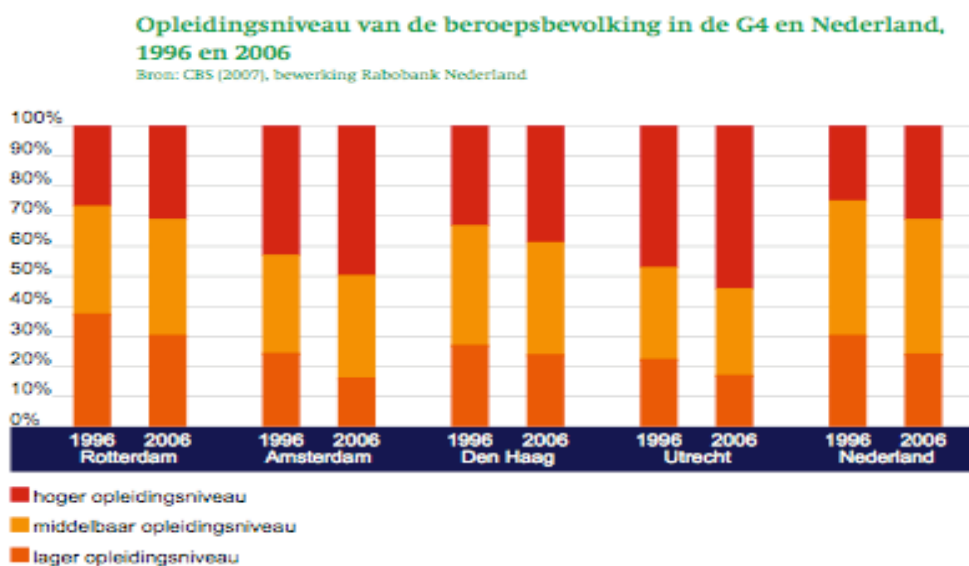
Deze elementen drukken hun stempel op de beleving, de identiteit en het gebruik van de stad door bewoners, werknemers en bezoekers.

Waar nog zeer recent de nadruk lag op haven en industrie, ligt de focus nu, mede als gevolg van de mondiale economische ontwikkelingen en verschuiving van productieprocessen naar andere landen, meer en meer op de diensten- en kenniseconomie. Dat vraagt om andere werknemers. Uit onderzoek van Van den Berg e.a. blijkt echter dat dit voor een haven- en specifiek voor een industriestad niet vanzelf gaat (2005). De nieuwe groep van werknemers die de stad wil binden en aantrekken hecht veel waarde aan de kwaliteit van de leefomgeving en daar worden industriesteden in veel gevallen niet door gekenmerkt. Uit hetzelfde onderzoek blijkt dat ook Rotterdam niet gekarakteriseerd wordt door een aantrekkelijk goede leefomgeving.

In dit hoofdstuk wordt aan de hand van literatuur, beleidsdocumenten en gesprekken met experts de kwaliteit van de Rotterdamse leefomgeving geïnventariseerd en in verband gebracht met de ontwikkeling van de kenniseconomie. Het onderdeel openbare buitenruimte wordt daar als element uitgelicht. Vervolgens wordt het beleid en de beleidsvoornemens om de aantrekkelijke woonstad te versterken, behandeld. Tot slot wordt de Rotterdamse situatie geconfronteerd met het toetsingskader.

3.2 Kenniseconomie en quality of place

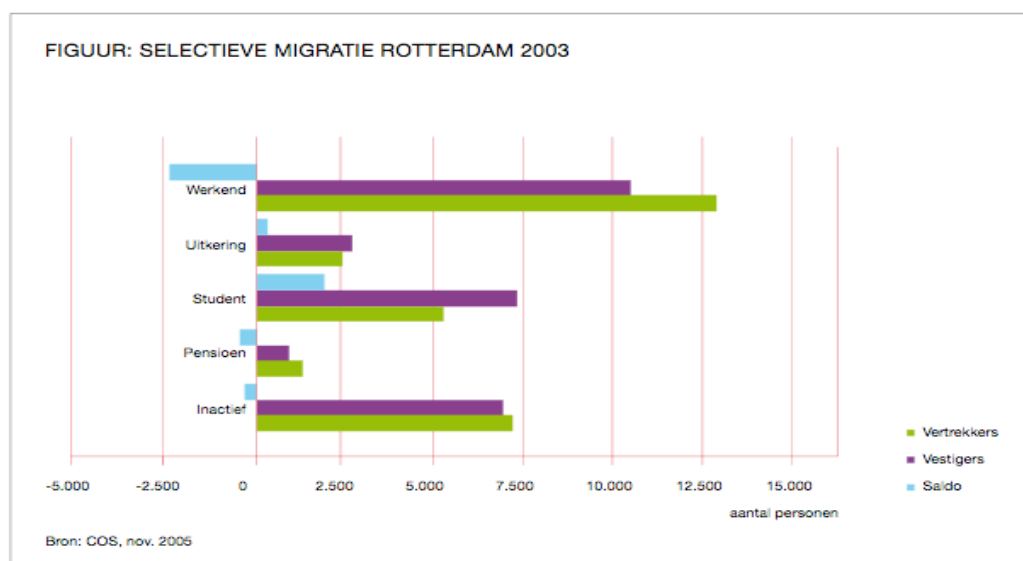
Velen zullen vooral Amsterdam en niet zozeer Rotterdam associëren met kenniseconomie. Dat is niet geheel terecht; een belangrijk deel van de internationale haven economie draait namelijk op kennis, zoals kennis over logistieke processen, energieproductie en –huishouden, offshore, ontwikkelingen in de wereldmarkten enz.. Bovendien zijn voor de Rotterdamse economische structuur de medische sector, de financiële en de zakelijke dienstverlening en de architectuursector van belang. Dat laatste blijkt bijvoorbeeld uit de groei van het aantal internationaal gerenommeerde architectenbureaus en stedenbouwkundige bureaus (Gemeente Rotterdam, 2007b). De kennisintensiteit van de economische structuur is echter lager dan in andere grote Nederlandse steden. Waar in Amsterdam in 2006 50% van de beroepsbevolking een hoger opleidingsniveau heeft, is dat van Rotterdam gelijk aan het landelijk gemiddelde namelijk 30% (CBS, 2007). Rotterdam zet dan ook in op een vergroting van dit aandeel.

Tabel 3.1 Bron: Economische Verkenning 2007.

De aandacht voor de quality of life ter bevordering van de kenniseconomie is al enige jaren een strategisch beleidsthema (Meer, Van der, e.a., 2002, EDBR, 2005). De nadruk ligt daarbij op het versterken van de positieve elementen en het ombuigen van de negatieve. Zo kunnen als fysiek sterke kanten onder meer de Maas, de grote parken, Rottemeren en de singels genoemd worden; maar ook de relatief goede bereikbaarheid is voor velen een aantrekkelijk gegeven. De laatste jaren is bovendien op een aantal leefomgevingaspecten een positieve ontwikkeling waarneembaar. Op cultureel gebied is de stad sterk met verschillende festivals, musea, theaters enz. van hoge kwaliteit. Qua uitgaansleven en horeca is er een zeer breed aanbod voor diverse doelgroepen (van hippe dansclub “Now en Wow” tot aan de betere eetgelegenheden als Parkheuvel en Amarone). De kwaliteit en de diversiteit van het woningaanbod verbetert eveneens; de laatste jaren is veel gebouwd in het hogere segment en ook de veiligheid verbetert. Ondanks deze positieve elementen en de aanbevelingen die in het verleden zijn gedaan, kiezen de kenniswerkers nog steeds niet in grote getale voor Rotterdam (Gemeente Rotterdam, 2007a). Studenten vestigen zich weliswaar in de stad, echter

als deze groep is afgestudeerd, vertrekt een belangrijk deel naar elders. Het is volgens Oosterloo belangrijk die studenten te houden, veel kenniswerkers zijn immers ooit student geweest.³

Tabel 3.2 Bron: Stadsvisie Rotterdam 2007

De kwaliteit van de leefomgeving speelt daarin zeker een rol; en die is in Rotterdam nog onvoldoende om op grote schaal de kenniswerker aan te trekken en te behouden. Van der Klooster geeft aan dat de kenniswerker een keuze heeft waar hij/zij woont, bovendien weet hij hoe het er elders in de wereld uit ziet en dat laat zich vertalen naar hoge eisen; Rotterdam kan voor een deel (nog) niet aan deze eisen voldoen.⁴ Die bewuste kenniswerker vraagt volgens Oosterloo om een bohémische, kosmopolitische sfeer in de stad; een verwevenheid van zogenaamde cultuurdragers, zoals onderwijsinstututen (bv. Willem de Kooning Academie), media, horeca en een cultureel aanbod. Deze cultuurdragers zorgen voor een onderlaag en voedingsbodem die cruciaal is om de sfeer te creëren die nodig is om kenniswerkers aan te trekken. Ook hij wijst erop dat een extra impuls voor deze cultuurdragers nodig is. Daarnaast is continuïteit zowel in het culturele leven als in de inrichting van de buitenruimte noodzakelijk om het gewenste niveau te bereiken. Filosoof Koreman wijst hier eveneens op en vraagt meer aandacht voor de sociale en culturele betekenis van plekken in de stad. Dit nodigt uit tot ontmoeten en zou volgens hem betekenen: een buitenruimte met meer autovrije en autoluwe delen en meer ruimte voor de voetganger en de fietser (Brummelink, 2008).

Marktpartijen benadrukken eveneens de noodzaak tot verbetering van de leefomgeving om daarmee de gewenste economische ontwikkelingen te bewerkstelligen. Speciale aandacht gaat uit naar de versterking van de diversiteit, het specificeren van de openbare ruimte en de aandacht voor de lijnen, plekken en de stadsmilieus. Dit vraagt volgens de marktpartijen om een nauwe samenwerking

³ S. Oosterloo is Directeur Dienst Kunst en Cultuur gemeente Rotterdam en in het kader van deze studie geïnterviewd

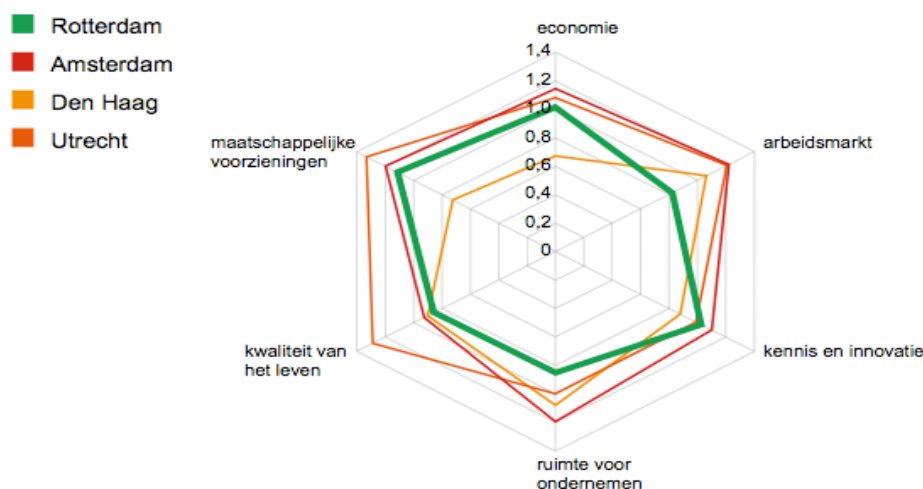
⁴ P. van der Klooster is Directeur Architectuur Instituut Rotterdam en in het kader van deze studie geïnterviewd.

tussen hen en de overheid (Leeuwkring, Van der, 2007). Bij de ontwikkeling van woningen gaan marktpartijen steeds meer uit van concepten waarbij een totaal woonmilieu wordt ontwikkeld. Dat betekent volgens Lantinga, als vertegenwoordiger van private partijen, dat marktpartijen naast de ontwikkeling van woningen ook maatschappelijke functies, sport- en sociale voorzieningen en openbare buitenruimte steeds vaker meenemen in de ontwikkelingsopgaven.⁵

In onderstaand vitaliteitsweb (tabel 3.3) is goed te zien dat Rotterdam minder scoort op kwaliteit van de leefomgeving en de arbeidsmarkt. Dit wordt ook bevestigd door de Territorial Review van de OECD voor de Randstad en diverse andere publicaties (OECD, 2007, Gemeente Rotterdam, 2007b, VROM, 2007, V&W 2007).

Vitaliteitsweb van de economie en het vestigingsklimaat van de G4, 2006

Bron: Rabobank Nederland (2007), o.b.v. een systematiek van Etin Adviseurs

Tabel 3.3 Bron: Economische Verkenning 2007

Echter met de onlangs vastgestelde Stadsvisie wordt de ontwikkeling van de economie nadrukkelijker dan voorheen gekoppeld aan de kwaliteit van de omgeving. Bovendien wordt de water- en buitenruimteopgave daarin meegenomen. En dat is, zoals blijkt uit bovenstaande, nodig.

Aanpak Stadsvisie

De opgave van de Stadsvisie luidt dan ook: *“Rotterdam moet als onderdeel van de Randstad een strategie volgen die zich enerzijds richt op de ontwikkeling van de kennis- en diensteneconomie en anderzijds op een aantrekkelijke woon- en leefklimaat voor hoogopgeleide, creatieve werkers en de midden en hoge inkomens. Deze strategie is nodig om een rol van betekenis te blijven spelen in de internationale concurrentiestrijd tussen de stedelijke regio's. Dat is een dringende noodzaak, want we kunnen nog maar kort profiteren van de groei van de (beroeps) bevolking en de daarmee samenhangende woningvraag - nog maar zo'n 15 jaar vanaf nu”*.

⁵ A. Lantinga is Regiodirecteur Zuidwest, Blauwhoed Eurowoningen, en in het kader van deze studie geïnterviewd als vertegenwoordiger van een marktpartij

De gekozen doelgroepen komen overeen met de kenniswerkers zoals die door Florida zijn benoemd. Om te kunnen leven in de stad moet het er goed wonen zijn en moet er passend werk zijn, daarom wordt ingezet op de twee-eenheid sterke economie en aantrekkelijke woonstad. Kansen heeft Rotterdam voldoende, uit de analyse van de *Staat van de stad* komen echter diverse factoren naar voren die op oranje staan: een onevenwichtige samenstelling van de bevolking, dalende bewonersaantallen, het doorzetten van de selectieve migratie en onvoldoende economische groei met als gevolg onvoldoende werkgelegenheid (Roode, 2004). Om de opgave van een sterke economie en een aantrekkelijke woonstad te bereiken zijn tien kernbeslissingen geformuleerd. Voor een sterke Rotterdamse economie wordt op de volgende drie beslissingen ingezet: in 2030 op het gebied van kennis en innovatie de belangrijkste havenstad van Europa zijn, vrije tijd als aanjager van de stedelijke economie benutten en ruimte maken voor ondernemers.

Voor het bereiken van de aantrekkelijke woonstad zijn het bouwen in bestaand stedelijk gebied om in de woningbehoefte te voorzien, het realiseren van woonmilieus die selectieve migratie tegengaan en vervolgens het transformeren van zwakke woonmilieus als de drie kernbeslissingen aangemerkt. Naast deze zes sectorgerelateerde kernbeslissingen is een viertal randvoorwaardelijke kernbeslissingen benoemd, namelijk: openbare ruimte en wateropgave inzetten als accelerator van de beoogde ruimtelijke ontwikkeling, bereikbaarheid op duurzame wijze waarborgen, milieu in ruimtelijke ontwikkeling op creatieve wijze aanpakken en cultureel erfgoed en architectuur inzetten als ontwikkelingskracht.

Uit de literatuur en diverse gesprekken met experts blijkt dat er zeker nog een opgave ligt als het gaat om de kwaliteit van de leefomgeving in het algemeen en die van de buitenruimte in het bijzonder. Om de opgave scherper in beeld te krijgen wordt daarom in onderstaande paragraaf nader ingegaan op de staat van de stad wat betreft de buitenruimte.

3.3 Buitenruimte

De beslissing om openbare ruimte in te zetten als accelerator voor de ruimtelijke ontwikkelingen sluit naadloos aan bij de problematiek van het voorliggende onderzoek. De aanjaagfunctie dient, zoals gesteld in de Stadsvisie, uitgevoerd te worden door inzet op het verbeteren van de kwaliteit van de openbare ruimte op imagobepalende plekken, het verbeteren van de verbindingen, het verbeteren van de algehele kwaliteit van de openbare ruimte en het inzetten van de wateropgave voor de gewenste woonmilieus. De parallelle opgave om de woningbouwopgave op te lossen in bestaand stedelijk gebied betekent overigens een extra druk op de kwantiteit, maar ook op de kwaliteit van het openbaar gebied.

Om de buitenruimte gericht te kunnen verbeteren, moet niet alleen duidelijk worden wat wensen en behoeften zijn ten aanzien van gebruik en uitstraling van de openbare ruimte, maar ook hoe de buitenruimte er op dit moment voor staat. Daarmee wordt het verschil tussen het gewenste en het huidige beeld inzichtelijk.

3.3.1 State of the art

In hoofdstuk twee zijn diverse elementen benoemd die bepalend zijn voor de beleving van de buitenruimte. Enerzijds zijn dit historische elementen en anderzijds is dit de huidige invulling. Daarnaast is gesteld dat er plekken en lijnen zijn van diverse abstractieniveaus. De diverse onderdelen komen hieronder aan bod.

Historisch perspectief

De beleving van kwaliteit van de buitenruimte wordt sterk bepaald door de haven en de ligging van stad aan de rivier. De havenactiviteiten hebben zich in de loop der eeuwen steeds meer westwaarts georiënteerd en bieden mogelijkheden om de voormalige havengebieden om te bouwen tot stedelijke gebieden van hoogwaardige kwaliteit. De ligging aan een rivier is daarbij een attractiefactor. Een voorbeeld hiervan is het Lloydkwartier. Het industrieel verleden is bepalend voor de beleving en voor de economische mogelijkheden in het heden. Zo komen door de verdere ontwikkeling van de havens westwaarts, oude havengebieden nabij de stad vrij voor nieuwe stedelijke functies. Binnen afzienbare tijd biedt dit kansen voor de ontwikkeling van Stadshavens. Een dergelijke verplaatsing van havenactiviteiten maakt naast woningbouwfuncties ook ander gebruik van de kades mogelijk, bij voorbeeld om er te recreëren zoals het initiatief van “Strand aan de Maas” laat zien. Vergelijkbare ontwikkelingen zijn de Docklands in London, Guggenheim en de kades in Bilbao, maar ook in Amsterdam (KNSM- en Java-eiland) en Hamburg (HafenCity).

De infrastructuur die nodig is (geweest) voor de havenactiviteiten heeft een stempel gedrukt op de structuur en de beleving van de stad.

De lange traditie van het vrijhouden en vrijmaken van ruimte voor transportinfrastructuur voor de havens, de sporen, de wegen en de infra voor waterkering en waterhuishouding betekent een enorm ruimtebeslag voor infrastructuur (Boxel, 2006). Het industriële karakter van de havenstad heeft niet alleen een ruimtelijke weerslag die tot op de dag van vandaag herkenbaar is, ook sociaal-maatschappelijk en economisch heeft het economische verleden een stempel gedrukt op de stad. De haven heeft zich de afgelopen eeuw enorm ontwikkeld en heeft arbeiders uit grote delen van de stad, het land en het buitenland aangetrokken.

Voor de ruimtelijke beleving is uiteraard het bombardement van het centrum en de wijze waarop de stad vervolgens is ingericht, zeer bepalend. Rotterdam is een voorbeeld van een stad waar na de tweede wereldoorlog, anders dan bijvoorbeeld na het bombardement op Londen, het functionalisme zeer sterk de basis is geweest voor de stedelijke planning. En dan in het bijzonder een stedelijke planning die is ingegeven door elementen van de ‘snelle tijd’ zoals economische en sociale doelstellingen, die gerelateerd zijn aan relatief korte periodes (Meyer, 1999).

Als gekeken wordt naar de groenstructuren zoals die in het verleden ontwikkeld zijn voor Londen, New York maar ook voor Parijs dan heeft Rotterdam geen groenplan van vergelijkbare schaal dat ten grondslag ligt aan de stedelijke ontwikkeling. Rond 1800 had Rotterdam net buiten de stadswallen twee grote stadsparken, het Park aan de Maas en de Plantage; via de Boompjes (laad- en loskade) waren de parken te bereiken. Midden van 19^e eeuw ontwikkelde Rose het Singelplan, met een totale lengte van vijf kilometer, waarbij op zeer inventieve wijze waterproblematiek en

ruimtelijke groene oplossingen aan elkaar zijn gekoppeld. Het plan werd in 1859 gerealiseerd en het betekent tot op de dag van vandaag een belangrijke kwaliteit voor de stad, zoals dat is terug te zien in de waarde van de woningen rondom deze singels.

In het begin van de 20e eeuw werden bomen in brede chique lanen geplant; dit zijn nu nog de groene zones van hoge kwaliteit in de stad. In de smalle woonstraten werd geen boomaanplant gedaan. In de jaren twintig ontstond onder leiding van Gandpré Molière en De Roode een nieuwe visie op stadsontwikkeling en werden de tuindorpen en -wijken als Vreewijk aangelegd, waarin de boom een cruciale rol speelde. Omdat voor grootschalige groengebieden in de stad geen plaats was, verschenen aan de rand van de stad verschillende groengebieden, zoals het Kralingse bos, het Zuiderpark en het Vroesenpark.

In de oorlog zijn vrijwel alle bomen in Rotterdam verdwenen, waardoor er in de stad weinig oude monumentale bomen zijn. Na de tweede wereldoorlog lag de nadruk op de wederopbouw en werden grote woningbouwprojecten neergezet, maar werd ook op de linker Maasoever de Zuiderparkgordel opgenomen en vastgelegd in het uitbreidingsplan.

Naast bovengenoemde factoren is de bodemgesteldheid van Rotterdam, met name de natte slappe bodem op de rechter Maasoever, bepalend voor type beplanting en een reden voor frequent onderhoud. Tezamen een belangrijke factor voor de beeldkwaliteit.

Fysieke elementen huidige invulling

Groen en bomen

Met name stadsdelen als de tuinsteden en -wijken worden kwantitatief als zeer groen bestempeld. Het centrum en de centrumstedelijke wijken daarentegen hebben een beduidend minder groen karakter.

Bomen zijn voor de groenbeleving van groot belang, zij verzachten en veraangenamen het straatbeeld. Zoals Fontein aangeeft zijn bomen belangrijk voor de maatgeving van de openbare ruimte en daarmee cruciaal voor de beleving.⁶ De exemplaren langs de (hoofd)structuur en de pleinen zijn beeldbepalend. Ongeveer 60% van de bomen in Rotterdam bevindt zich langs de hoofdstructurele lijnen en pleinen en de overige in de buurt en woonomgeving.

Er zijn in de hele stad circa 140.000 straatbomen en 400.000 bomen in bosplantsoenen. Dat betekent dus circa 1 boom per inwoner. Tevens is er meer dan 2000 hectare openbaar groen.⁷ Door onderzoeksbureau Alterra is een richtlijn voor binnenstedelijk groen opgesteld die aangeeft dat er 75 m² groen voor iedere burger moet zijn. Uit tabel 3.4 blijkt dat Rotterdam als enige van de vier grote steden kwantitatief aan deze richtlijn voldoet. Tevens blijkt dat Rotterdam van de vier grote steden het grootste oppervlak aan groen heeft.

⁶ A. Fontein is inhoudelijk hoofd landschaparchitectuur dS+V Rotterdam en is in het kader van deze studie geïnterviewde

⁷ Presentatie J. Fischer t.b.v. het Groenjaar 2008 Rotterdam.

Amsterdam	48, 5 m ²
Den Haag	48, 8 m ²
Rotterdam	74, 3m ²
Utrecht	49,7 m ²

Tabel 3.4 Groen per woning. Bron: Alterra Groene meters II 2004

De kwantiteit van het groen in Rotterdam is op orde. Kwalitatief gezien is het minder rooskleurig. De kwaliteit van de bomen in de stad is altijd lastig omdat zij in een stenige omgeving staan en vanwege alle kabels en leidingen die zich in de ondergrond bevinden. Na de oorlog is, buiten de hoofdstructuur, het bomenbestand versnipperd aangeplant, wat het beeld sterk beïnvloedt. De laatste jaren is een eenvoudige en strakke beplanting toegepast (linde, plataan en kastanje). In de woonwijken rondom het centrum wordt de kwaliteit positief bepaald door de singels, als groenstructuur van formaat. Voor de overige woonwijken in de stad geldt dat de periode van ontwikkeling bepalend is de stedenbouwkundige structuur en daarmee ook voor de groenstructuur, de kwantiteit van het groen en voor de kwaliteit van de boomsoorten.

Rotterdam wordt ondanks de vierkante meters, niet als groene stad ervaren omdat het juiste groen niet op de juiste plek staat.

Door de grote aantallen vierkante meters groen in sommige delen van de stad zijn die gebieden beperkt in gebruikt, hetgeen van invloed is op de beleving.

Is de kwantiteit van het groen in de stad op orde, buiten de stad wordt een onvoldoende hoeveelheid aan groen signaleerd en is er een tekort aan groene recreatiegebieden (gemeente Rotterdam, 2005). Zoals opgenomen in het *Regionaal Groenblauw structuurplan 2*, wordt ingezet op extra 3500 ha natuur en recreatiegebied tot 2020 (Oorschot, Van, e.a., 2008). Dat vindt zijn vertaling in de ontwikkeling van verschillende regionale parken, namelijk: regiopark de Rottmeren, regiopark Midden-Delftland en het regiopark IJsselmonde. Daarnaast worden aan de noordzijde van de stad de Vlinderstrik en de Oranjevuitenpolder ontwikkeld. Ook de verbindingen tussen de verschillende landschappen rondom Rotterdam dienen versterkt te worden.

Water

Naast groen is water een belangrijk element voor de beleving, alle experts benadrukken het belang van het water voor de stad en de Maas als icoon en sterk beeldmerk. Voor Rotterdam is de Maas van groot belang geweest voor de economische ontwikkeling en wordt nu ook steeds meer gebruikt voor publiek vervoer, bijvoorbeeld met taxiboten en ook is er een directe waterverbinding met Dordrecht. Om veiligheidsredenen mag de Maas niet recreatief gebruikt worden. Daarnaast zijn ook de Rotte en de Schie belangrijke waterwegen. Zowel in de literatuur als uit de gesprekken komt naar voren dat het water en de stad vaak geen geheel vormen en het water onvoldoende beleefd kan worden (Gehl, 2007, Leeuwkring, Van der, 2007). Het water wordt in Rotterdam onvoldoende benut voor recreatieve functies. De singels in de stad zijn een combinatie van groen en water met over het algemeen een hoge kwaliteitswaarde. Een aantal singels zal de komende jaren nog opgeknapt worden.

Naast de rivieren, heeft Rotterdam nog plassen die een belangrijke recreatieve functie hebben.

Bestratingmateriaal, verlichting en meubilair

Naast de natuurlijke elementen van groen en water wordt de openbare buitenruimte ingericht met bestratingmateriaal, verlichting en meubilair. De keuze voor kleurstelling, stijl, materiaalkeuze, uitstraling en samenhang van en tussen deze elementen spelen een rol bij de beleving.

In Rotterdam is het gebruikte bestratingmateriaal uiteenlopend, het verschilt per locatie en per deelgemeente. Dat geeft op verschillende plekken een rommelig beeld. Naast een divers gebruik van materiaal wordt verschil in inrichting ook bepaald door de imagobepalende waarde van de locatie. In de binnenstad is de kwaliteit op een aantal plekken hoog (op het Weena, Schouwburgplein). Maar ook in andere delen van de stad zijn plekken met hoge kwaliteit van bestratingmateriaal aanwezig, zoals het Lloydkwartier. Ook private partijen leggen delen van de buitenruimte aan zoals de Beurstraverse, waar een hoge kwaliteit is bereikt.

Verlichting is bepalend voor beleving; verlichtingselementen, sterkte, kleur en mogelijke aanlichting van elementen en gebouwen zijn bepalend voor veiligheidsgevoel, sfeer en uitstraling van de stad. Vooral 's avonds; de lantarenpalen spelen echter, als onderdeel van het meubilair, ook overdag een rol bij de beeldkwaliteit. Momenteel is er een grote verscheidenheid aan type armaturen en palen in de stad te vinden.

De kwaliteit van de verlichting is dan ook wisselend. In de binnenstad is onlangs een verlichtingsproject uitgevoerd, waarbij specifieke gebouwen worden uitgelicht. Het meubilair heeft onder meer betrekking op afvalbakken, lantarenpalen, fietsrekken en banken. De beoordeling van de kwaliteit hangt samen met het ontwerp, het onderhoud en het beheer ervan en de samenhang tussen de verschillende meubilaironderdelen. Uiteraard gaat het ook over de samenhang met de omgeving. Het huidige meubilair in Rotterdam is divers. Momenteel wordt gewerkt aan een "familie" van meubilair zowel in het centrum als in de rest van de stad. Maar ook meubilair dat door particulieren in de buitenruimte wordt neergezet heeft invloed op de kwaliteit en de beleving, zoals terrassen, reclame-uitingen en het meubilair van tram- en busmaatschappijen. Ook dat wordt op veel plekken in de stad als rommelig ervaren. De gemeente Rotterdam heeft onlangs een reclamebeleid vastgesteld, waarmee het aantal reclame-uitingen sterk wordt teruggedrongen.

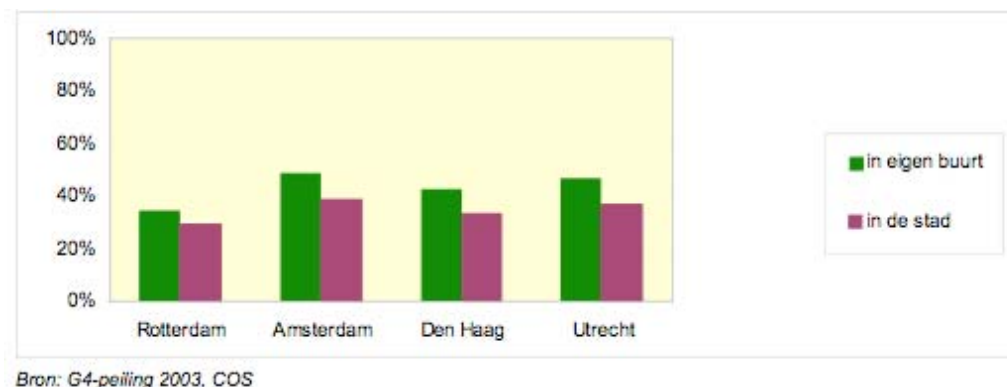
Onderhoud en beheer.

Gezien de grootte van de stad is het logisch dat er verschillen zijn tussen de wijken en de stadsdelen en zo heeft ieder deel van de stad haar eigen karakteristieke kenmerken wat betreft beeldkwaliteit, ontwerp, historische verleden enz. Maar er zijn ook verschillen in onderhoud, beheer en gebruikers. Dat kan deels worden verklaard door het bestuurlijk systeem van deelgemeenten en de deelgemeentelijke bevoegdheden ten aanzien van onderhoud en beheer.

Ook het verschil in vierkante meter prijs bij inrichtingen is afhankelijk van de locatie in de stad. Het bedrag bij imagobepalende plekken ligt hoger dan in een gemiddelde woonstraat. Rotterdam hanteert in dat kader de zogenaamde kwaliteitskaart.

Bij onderhoud speelt uiteraard zowel het onderhoud van groen als van bestrating en het meubilair een rol. Voor de hele stad geldt dat er sprake is van een achterstand in

technisch onderhoud van de wegen. Dit geldt niet zozeer voor het hoofdwegenet maar juist voor de deelgemeentelijke wegenstructuur. Daarnaast blijkt dat de Rotterdammer in vergelijking tot de andere drie grote steden, samen met de Hagenaar minder tevreden is dan de Amsterdammer en de Utrechenaar over onderhoud en beheer (Staat van de stad, 2004). De Rotterdammer bestempelt het onderhoud beduidend minder vaak als goed, zoals blijkt uit tabel 3.5.

Tabel 3.5 % Bewoners dat het onderhoud als goed beschouwt

De gegevens dateren echter al van 5 jaar terug. De afgelopen jaren heeft Rotterdam veel gedaan om onderhoud en beheer te verbeteren.

Uit de Cos-enquête blijkt dat in 2008 de Rotterdammer criminaliteit, sociale onveiligheid en drugsoverlast als grootste problemen ervaart. Vervolgens worden vervuiling en beheer van de openbare ruimte als grootste probleem genoemd (Cos, 2008). Dat is al jaren zo.

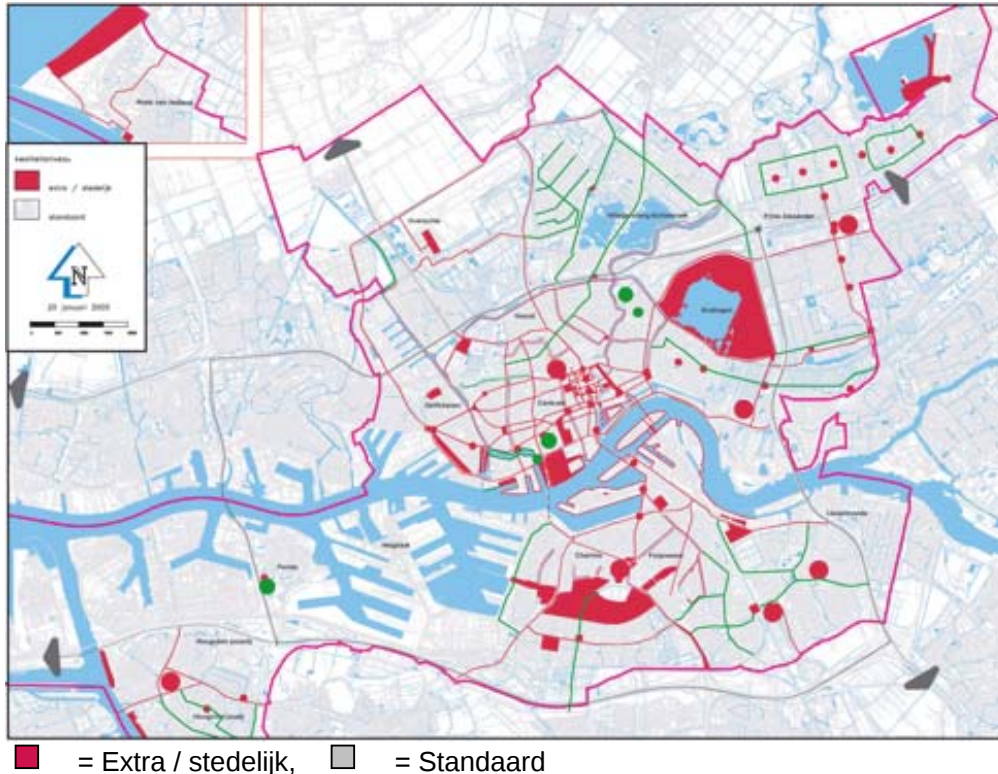
Kwaliteit ontwerp in relatie tot de omgeving

Het ontwerp verschilt enorm per locatie en het is lastig in algemene zin iets over de kwaliteit van het ontwerp in relatie tot de omgeving te stellen. Desalniettemin worden door verschillende experts en in publicaties kritische kanttekeningen geplaatst bij de algemene kwaliteit in relatie tot de omgeving. Zo wordt het ontbreken van een identiteit van het ontwerp als een van de constatering in het onderzoek van Gehl voor het centrum van Rotterdam benoemd (2007). Daarnaast stellen gemeente en diverse marktpartijen dat de relatie tussen de publieke ruimte en de bebouwde omgeving op verschillende plekken in de stad onvoldoende is. Ook de relatie tussen ontwerp van de kades en het water, ondanks een paar goede voorbeelden, wordt door Fontein en Lantinga en in de diverse publicaties als onvoldoende beschouwd en kent nog diverse verbeterpunten. Stad en rivier vormen geen geheel en het ontwerp nodigt onvoldoende uit tot gebruik. Meyer stelt dat juist voor een waterstad als Rotterdam de grote transport- en waterinfrastructuur zo ingericht moet worden dat het ook betekenis krijgt als stedelijke openbare ruimte (Boxel, 2007, Leeuwkring, Van der, 2007).

Plekken

De kwaliteit van de diverse plekken zoals parken en pleinen wordt deels bepaald door de wijze waarop invulling is gegeven aan de fysieke elementen zoals hierboven beschreven.

Voor beleving van plekken speelt echter nog een aantal factoren. Op de eerste plaats in hoeverre de plek uitnodigt. Een veel gehoord kritiekpunt op het ontwerp van het Schouwburgplein is bijvoorbeeld het feit dat het onvoldoende uitnodigt tot gebruik. Terecht of onterecht, gebruik en de uitnodiging daartoe, zijn cruciale factoren als het gaat om het publieke domein en de aantrekkelijkheid ervan. Zonder een zekere kritieke massa aan gebruikers is publieke ruimte niet aantrekkelijk.

Figuur 3.1 Stedelijke kwaliteitskaart. Bron: Handboek Rotterdamse stijl, 2008

Naast gebruik en inrichting speelt ook het aantal plekken op de diverse schaalniveaus een rol. De stad kent een aantal grootstedelijke parken en pleinen en vele stadsdeelparken en -pleinen en nog meer wijk- en buurtparken en pleinen. Met name de pocketparkjes en de Maas worden als belangrijk element van rust in het centrum genoemd door Fontein, Lantinga, Van der Klooster en Oosterloo. Hierbij wordt tegelijkertijd opgemerkt dat dit type parkje onvoldoende aanwezig is, dan wel benut kan worden. Terwijl omsloten stadstuinen juist in de door de “space of flows” en hectiek gekenmerkte centrum van de stad, rust kunnen bieden met een juiste invulling van de “space of places”. Volgens Devolder e.a. kan met het situeren van de zogenaamde Hortus Conclusus op het schaalniveau van de netwerkstad een hedendaagse interpretatie van de beschutte tuin ontstaan (Asbeek Brusse e.a., 2002, en Devolder e.a., 2002). Deze omsloten tuin bevindt zich vaak op het snijvlak tussen publiek en privaat.

Naast de juiste plek creëren, gaat het volgens Fontein om de diversiteit tussen die plekken. Het gaat om het creëren van de plekken op verschillende schaalniveaus die voor verschillende soorten gebruik van betekenis zijn.

Lijnen en het netwerk

In de stad wordt een hoofdstructuur van lange lijnen onderscheiden die een stedelijke functie heeft (Gemeente Rotterdam, 2008a en 2008b). Vervolgens zijn er deelgemeentelijke hoofdwegen te onderscheiden en die worden steeds fijnmaziger. Over het algemeen wordt de beeldkwaliteit van de hoofdwegen niet als zeer goed omschreven. Deze wordt wel beter, de afgelopen jaren zijn een paar hoofdwegen aangepakt.

Figuur 3.2 Hoofdstructuur openbare ruimte. Bron: Handboek Rotterdamse Stijl, 2008

Ook de kwaliteit van de lijnen wordt bepaald door de diverse fysieke elementen, maar het gaat eveneens om de kwaliteit van de lijn als geheel en of een lijn als geheel beleefd kan worden door de verschillende vervoersmodaliteiten. Een weg of kade wordt anders beleefd door een automobilist dan door een fietser of een wandelaar.

Voor de auto is het netwerk goed; Rotterdam staat te boek als de best bereikbare grote stad. Dat heeft echter consequenties voor de beleving en de bereikbaarheid van de stad en de plekken in de stad voor de voetganger (inclusief loper) en de fietser. Rotterdam staat te boek als stad met het laagst aantal fietsgebruik (15% van alle verplaatsingen) van de grote Randstadsteden. Amsterdam 25%, Utrecht 30%, Den Haag 20% (www.fietsberaad.nl). Voor de fietser in de stad, en dat zijn vaak de hoogopgeleide Rotterdammers, zijn de fietspaden op diverse plekken redelijk (Vrije tijdsomnibus 2005). Het netwerk bestaat echter uit brokstukken en voor het bereik

van de parken buiten de stad is het netwerk niet goed (Gehl, 2007 en Bestuurlijkoverleg Stad - Land, 2006).

Voor de wandelaar is er weinig continuïteit in het netwerk (ook bij de kades) en is het niet altijd aantrekkelijk, met name door ontbreken of beperkte kwaliteit van de invulling van plinten, veel geparkeerde auto's enz. om te (hard)lopen. Fontein wijst er op dat in de zin van onderlinge verbondenheid tussen parken niet van een netwerk gesproken kan worden. Er is wel sprake van een netwerk van parken en pocketparkjes van diverse abstractieniveaus vanuit de woning geredeneerd. Lantinga benadrukt dat nog niet eens de hoeveelheid parken van belang is, als de manier om er te komen maar een groene ervaring geeft. In verschillende delen van de stad is dat nog onvoldoende het geval. Vanuit het hartje centrum zou de meest directe lijn naar groene gebieden buiten de stad lopen via de Rotte naar de Rottemeren; deze verbinding wordt weliswaar op diverse plekken aangepast maar vormt op dit moment nog geen geheel (Bestuurlijk overleg Stad - Land, 2006). Niet alleen de kwaliteit van de kade is volgens de experts en diverse studies onvoldoende ook de beleving van de rivier en de kade als lijn, is niet goed.

3.3.2 Gebruik en gebruiker

Zoals in bovenstaande paragraaf beschreven wordt de uitnodiging tot gebruik en de beleving van de openbare buitenruimte mede bepaald door het ontwerp, de samenhang met de omgeving en de fysieke kenmerken. Elementen daarbij zijn schoon en heel, veiligheid, aanwezigheid van zit en/of speelelementen, aanwezigheid hoogbouw enz.. Eveneens het feit dat er per saldo de komende 20 jaar circa 30.000 woningen bij komen, zal de vormen van gebruik en de beleving in de stad beïnvloeden (Ergun, 2007). Hieronder wordt verder ingegaan op de processen en andere niet fysieke factoren die het gebruik en daarmee de beleving van de openbare buitenruimte in Rotterdam beïnvloeden. Tevens wordt ingegaan op het gebruik van de doelgroepen.

Mondiale processen en hun weerslag op de stad

Zoals aangegeven in het theoretisch kader spelen naast fysieke aspecten de mondiale, niet-stuurbare processen een rol bij de beleving; dit is eveneens terug te zien in Rotterdam. Technische ontwikkelingen maken het aantal verplichte momenten om de straat op te gaan minder. Het aantal momenten dat de mens vrijwillig de straat opgaat om, zoals Burgers het noemt, "speels te consumeren" (te shoppen, op een terras te zitten of een evenement bij te wonen) is daarentegen juist toegenomen. Er is een andere vorm van gebruik ontstaan. Ook het toegenomen autogebruik en -bezit als gevolg van technologische ontwikkelingen, hebben directe consequenties voor het gebruik van de openbare buitenruimte, in het bijzonder voor kinderen. Mondiale ontwikkelingen als toenemende omgevingsbewustzijn en individualisering uiteten zich ook in Rotterdam in een gezonde en meer individuele levensstijl welke zich bijvoorbeeld laat vertalen in een beoefening van individuele sporten, zoals hardlopen. Rotterdam afficheert zich als Marathonstad, ook dat heeft consequenties voor (gewenst) gebruik, om te trainen bijvoorbeeld.

Mondiale processen liggen ook ten grondslag aan verandering in de karakteristieken van de gebruiker. Denk hierbij aan demografische ontwikkeling. Hoewel Nederland de komende jaren verder vergrijst, is de verwachting dat Rotterdam in 2025 minder

hoogbejaarden heeft en juist meer jongeren telt: “ Rotterdam vergroent en ontgrijs” (Ergun, 2007). Een toenemend aantal jongeren heeft gevolgen voor gebruik van de openbare ruimte. Een bepaalde economische focus heeft invloed op de samenstelling van de bevolking en daarmee op het gebruik. Zo wordt Rotterdam door de economische focus op de industrie en de aantrekkingskracht op arbeiders, nog steeds gekarakteriseerd door een relatief hoog aandeel lage inkomens: 54% van de Rotterdammers heeft een laag inkomen, 33% een midden inkomen en slechts 13% een hoog inkomen. Door de aantrekkingskracht op arbeiders uit de hele wereld is de stad een multiculturele stad geworden; de culturele diversiteit zal zich de komende jaren, ook in vergelijking met de rest van Nederland verder versterken (Ergun 2007). Omdat allochtone Nederlanders de openbare ruimte anders gebruiken dan autochtonen is dat een belangrijk element. Van den Brink wijst er op dat ook per etnische groepering grote verschillen zijn hoe de openbare buitenruimte gebruikt wordt (2006).

De inzet op een kenniseconomie en daarmee op werknemers met andere karakteristieken, betekent evenzeer een verandering in gebruik.

Gebruik van de plekken

Het centrum van de stad wordt vooral gebruikt om te winkelen, de café- en terras cultuur, uitgaan en evenementen te bezoeken. Gehl constateert in zijn studie voor het centrum van de stad een discrepantie tussen het dagelijks gebruik en het gewenst gebruik, als gewenst gebruik benoemt hij bewonersactiviteiten, rustige recreatie in parken en stadstuinen en wateractiviteiten (2007).

Pleinen en parken in het centrum maar ook in de rest van de stad worden met regelmaat gebruikt voor evenementen; hier is sprake van commercialisering en een toenemende rol van verschillende marktpartijen. De eerder genoemde ‘parochialisering’ vindt eveneens op diverse plekken plaats (bv. Skatebaan op de Blaak). Deze vormen van gebruik zijn bepalend voor het gebruik door anderen. Het is nog maar de vraag of de centrumbewoners en ook kenniswerkers die de stad wil aantrekken gelukkig zijn met de frequentie waarop evenementen in het centrum van de stad worden georganiseerd.

Het dagelijks gebruik van de parken in de stad is onvoldoende onderzocht. Echter uit waarnemingen blijkt dat het Kralingse Bos zeer druk bezocht is, evenals Het Park in het centrum, bij de Euromast. Het Zuiderpark heeft jaren een minder hoog bezoekersaantal gekend, maar is na de grondige herinrichting gestegen in de waardering en in bezoekersaantal. Het Zuiderpark heeft, zoals Fontein aangeeft, door zijn lineaire vorm (evenals de singels) een breed verzorgingsgebied. Ook parken met een deelgemeentelijke functie, zoals het Vroesepark in Noord, worden druk bezocht.

Kenniswerker en zijn leefstijl in Rotterdam

In Rotterdam heeft The SmartAgent Company onderzoek gedaan naar de verschillende leefstijlen in de stad. Er is een brede vertegenwoordiging van de zogenaamde rode wereld, namelijk 21% terwijl dat landelijk 18% is. De blauwe wereld is in de stad minder sterk vertegenwoordigd dan in de rest van Nederland, namelijk 14% tegen 18%. Van de Rotterdammers behoort 29% tot de op betrokkenheid en harmonie gefocuste gele groep (landelijk 33%). Tot slot behoren

de meeste Rotterdammers tot de groene wereld van geborgenheid, zekerheid en groepsgerichtheid, te weten 35% (landelijk 32%). Opvallend is dat de groepsgeoriënteerde groene en gele wereld vooral ten zuiden van de Maas wonen, terwijl de meer 'egogerichte' leefstijlen (rood en blauw) boven de rivier wonen (Woontest, 2004).

De rode en blauwe leefstijl betreft de binnenstedelijke bewoners. Het zijn vaak tweeverdieners, met of zonder kinderen, voor wie nabijheid en bereikbaarheid van diverse aspecten een belangrijke rol spelen. Het gaat dan volgens Karstens e.a. in een Rotterdams onderzoek naar de leefstijlen in de stad, om de loopafstand zowel ten opzichte van het werk, culturele voorzieningen als sociaal gezien (Karsten e.a., 2006). De kwaliteit van de openbare buitenruimte in de eigen buurt is van belang. Er is als het ware sprake van een strategisch netwerk van aantrekkelijke stukken in de stad die aan elkaar geweven worden.

Er is behoefte aan een zekere balans tussen hectiek, uitdaging en rust. In Rotterdam, net buiten het centrum zijn er buurten waar deze combinaties wel aanwezig zijn, zoals in de deelgemeente Noord. Echter, in het centrum van de stad zijn deze rustige aangename woonomgevingen en kleine parkjes sporadisch. Kenniswerkers hebben er volgens Van der Klooster behoefte aan om elkaar op verschillende plekken te ontmoeten, zowel in publieke buiten- als binnenruimte (bv. galeries, musea). De publieke ruimte blijft niet beperkt tot pleinen het gaat om een netwerk waarin en waartussen de kenniswerker zich verplaatst.

De hoogopgeleide autochtone man is in Rotterdam het meest sportief (Vrijetijdsomnibus, 2005). Van der Klooster ziet de kenniswerker als een harde werker maar tegelijkertijd iemand die intensief wil "spelen"; hij wil kunnen fietsen, hardlopen en genieten in een aangename comfortabele omgeving. Op dit moment is het onmogelijk op een comfortabele manier van de Maas te genieten, terwijl de rivier de kracht van de stad is. Het geldt niet alleen voor de Maas, ook de Rotte en de Schie zijn niet als geheel te beleven.

Volgens Fontein zal de kenniswerker die in (of nabij) het centrum woont zich willen laten inspireren en dus altijd de straat op gaan. Ondanks mondiale ontwikkelingen zoals toenemend computergebruik enzovoort. Ook Oosterloo geeft aan dat de marktplaats nog steeds zijn functie heeft. De kwaliteit van die marktplaats en ontmoetingsplek in Rotterdam kan beter. Oosterloo haalt in dat kader een uitspraak van Provoost aan: "Rotterdam is als een schaakbord met te weinig stukken: de dichtheid ontbreekt, de plinten zijn onvoldoende gevuld en daardoor mis je kritische massa en de levendigheid die daarmee gepaard gaat". Lantinga geeft eveneens aan dat in Rotterdam te weinig op straat gebeurt, dit in tegenstelling tot Amsterdam. Versterken van de openbare buitenruimte zou daar verandering in kunnen brengen. Er zijn volgens Oosterloo in het centrum verschillende plekken die een goede woonomgeving zouden kunnen gaan vormen voor de kenniswerkers. Daarbij moet de stad oppassen het niet te mooi te willen maken; dan wordt het minder spannend en schiet zij haar doel voorbij.

Naast alle genoemde factoren die de uitnodiging tot gebruik en de beleving daarvan bepalen, speelt vooral ook die andere gebruiker een belangrijke rol. Het gaat daarbij om het aantal gebruikers, de sociaal-culturele eigenschappen en de vorm van gebruik van de andere gebruikers; het gebruik van de ene gebruiker bepaalt immers

de beleving van de ander. Fontein geeft aan dat sociale samenstelling en balans zeer belangrijk is voor de beleving van een plek, misschien nog wel belangrijker dan de inrichting zelf.

3.3.3. Beleid ten aanzien van de buitenruimte

Dat Rotterdam de urgentie ziet om de quality of place in het algemeen en de kwaliteit van de openbare buitenruimte in het bijzonder op te pakken, blijkt niet alleen uit de gestelde doelstellingen in de Stadsvisie. Zo zijn de afgelopen jaren de stadsparken grondig aangepakt. De gemeente heeft daarnaast de afgelopen twee jaar diverse visies en beleidvoornemens geformuleerd of in voorbereiding.

Al in 2005 is het Groenplan inclusief uitvoeringsplan vastgesteld. Dit plan gaat in het bijzonder over de kwantiteit en de bereikbaarheid van het regionale groen. Tevens is er een visie op water ontwikkeld: *Waterplan 2*, over de wijze waarop water een rol kan spelen om de woonomgeving aantrekkelijker te maken. Denk daarbij bijvoorbeeld aan de aanleg van groene daken en waterpleinen. Beide zijn oplossingen voor tijdelijke waterberging en kunnen een woonomgeving aantrekkelijk maken.

Op basis van het onderzoek van Gehl uit 2007 is begin dit jaar een centrumplan in concept vastgesteld. Dit plan beschrijft de stedenbouwkundige ontwikkelingen van de binnenstad. Tevens is een aparte uitwerking voor de openbare buitenruimte, *De verbonden stad* geformuleerd. Dit plan sluit aan bij het *Handboek Rotterdamse Stijl*, het stedelijke plan dat de zomer van 2008 ter vaststelling aan het College wordt aangeboden. Het handboek bevat een visie op de kwaliteit van het openbaar gebied van lijnen, plekken en gebieden, met name de straten op stedelijk niveau zijn doorvertaald naar inrichtingsprofielen. Het boek bevat bovendien materialen en meubilair waarmee de diverse locaties en lijnen en plekken moeten worden ingericht. In het verlengde van de Rotterdamse Stijl wordt een bomenstructuurvisie en een lichtvisie ontwikkeld en wordt bovendien de meubilairlijn doorontwikkeld. Een verdere uitwerking naar stadsdelen ligt in de planning. Deze extra aandacht voor de buitenruimte is ook terug te zien in de budgetten die gemoeid zijn met de inrichting. De budgetten met betrekking tot onderhoud en beheer zijn vooralsnog niet gestegen. Naast de buitenruimte wordt veel aandacht geschonken aan de aanleg van een fietsnetwerk. Dit jaar zijn er extra middelen vrij gemaakt om te investeren in de lange lijnen in de stad. Bijvoorbeeld de aanplant van grotere bomen is daar onderdeel van. Tot slot wordt dit jaar het grote Groenonderzoek uitgevoerd dat inzicht moet geven in de wensen en behoeften van de gebruikers van het groen in de stad.

3.4 Conclusie

De mondiale ontwikkelingen als motor achter de vormen van gebruik en de morfologische en historische (maatschappelijk en economische) aspecten als invloedrijke factor op de inrichting, hebben een weerslag op de beleving van de stad. Het belang van de diverse onderdelen van de buitenruimte en de beleving daarvan zoals dat naar voren komt in de literatuur, beleidsdocumenten en bij de experts wordt samengevat in onderstaande tabel 3.6.

niveau	wijk		stadsdeel		stad		bovensted.	
	BA	KW	BA	KW	BA	KW	BA	KW
Lijn, straat	++	+-	+-	+-	+	--	++	--
Lijn, water	+	+-	+-	+-	++	--	++	--
Plek, park	++	--	+-	+-	++	++	++	--
Plek, plein	+-	+-	+-	+-	++	+-	nvt	nvt
Plek, kade	+-	+-	+-	--	++	--	nvt	nvt
Structuur	+	+-	+	--	+	--	++	--

++ = zeer belangrijk, of zeer goed, + = belangrijk of goed, +- = gemiddeld

-- = zeer onbelangrijk of zeer slecht, - = onbelangrijk of slecht

Tabel 3.6 Score belang (BA) en beleving kwaliteit (KW) Rotterdamse buitenruimte

De onderdelen die het meest aandacht behoeven zijn: de straten en de parken op wijkniveau; de kwaliteit daarvan is vaak middelmatig tot slecht en tevens de kwaliteit van de lijnen en plekken op stedelijk niveau. Daarvan is met name het water als plek en als lijn nog onder de maat. Op basis van de beleidsvoornemens mag verondersteld worden dat in het bijzonder het regionaal groen en de bestaande stadsparken en pleinen de komende jaren voldoende aandacht krijgen. Ook de inrichting van lange (straat)lijnen en plekken in het centrum en in de rest van de stad krijgt de aandacht die het behoeft.

Gezien de wensen en behoeften van de rode en de blauwe kenniswerker ten aanzien van het belang van sportvoorzieningen, goede verbindingen, sterke cultuur, bohémische en dynamische sfeer naast een zekere geborgenheid, blijft een aantal zaken in Rotterdam onderbelicht.

In de eerste plaats moet er een juiste balans zijn tussen diversiteit, geborgenheid en kleinschaligheid enerzijds en dynamiek van de stad anderzijds. Dit speelt vooral in het centrum. Extra aandacht in dit geval voor pocketparkjes, maar ook voor (wijk)voorzieningen als een school of gezondheidscentrum lijkt van belang om het woongenot van de binnenstedelijke bewoners te garanderen. Het lijkt er op dat de stad wel globaal denkt maar (nog) niet lokaal handelt. Specifiek bij die doelgroepen voor wie wijk- en buurtniveau als woonomgeving samenvallen met het centrum van de stad, is op het gebied van lijnen naar de grote (regionale) parken en rustplekken voor bewoner (met name de kleine parken) nog een opgave.

Zowel door experts, in de literatuur als door de marktpartijen wordt aangegeven dat water het sterkste punt is van de stad, maar dat het onvoldoende beleefd kan worden. Momenteel kunnen Maas, Rotte en Schie slecht, en dan ook nog alleen in brokstukken, beleefd worden. De rivieren lopen net als in Londen en New York door

verschillende deelgemeenten. Beleid voor de ontwikkeling van de kades wordt ook hier in delen opgepakt. Dat is een gemiste kans; het zouden ideale wandel-, fiets- en hardlooproutes kunnen zijn. Ook het water zelf zou vele recreatiemogelijkheden kunnen bieden.

Het belang van recreëren en sporten in een groene omgeving is voor de kenniswerker van belang. De bereikbaarheid van de grotere parken binnen en buiten de stad vanuit de diverse woongebieden (met name vanuit het centrum) is voor (hard)loper en fietser nog onvoldoende en zou specifiek verankerd moeten worden in beleid- en uitvoeringsplannen.

Tot slot is de sociale component onvoldoende gelinkt aan de inrichting van de buitenruimte. Dat vraagt extra aandacht.

Voor de samenhang tussen structuren en compositie betekent dit dat er vanuit de woning voor wandelaar, fietser en hardloper een aangenaam groen netwerk (langs wegen en water) moet zijn om uiteindelijk de plek te bereiken die men wil gebruiken.

In het volgende hoofdstuk worden deze conclusies inzake de tekortkomingen van de Rotterdamse buitenruimte getoetst aan de hand van veldonderzoek onder Rotterdamse kenniswerkers.

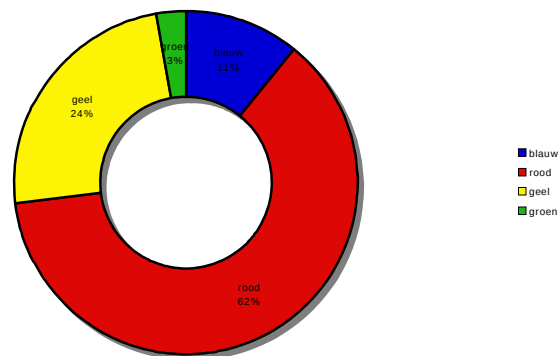
4 WENSEN EN BEHOEFTE VAN DE ROTTERDAMSE KENNISWERKER

4.1 Inleiding

Uit de literatuur en de gesprekken met experts blijkt dat de quality of place en de buitenruimte belangrijke aspecten zijn om de kenniswerker aan te trekken. Tegenwoordig wil echter bijna iedere stad kenniswerkers aantrekken. Een industriële stad als Rotterdam moet er een schepje bovenop doen om het gewenste effect te bereiken. Uit de interviews en de inventarisatie van literatuur en beleidsdocumenten met betrekking tot de Rotterdamse situatie blijkt dat er nog een opgave ligt, maar het blijkt ook dat de komende jaren behoorlijk ambitieuze plannen op stapel staan. Zeker daar waar het gaat om een verbetering van de imago-bepalende plekken in het centrum en de aanpak van de inrichting van de structuren en de lange lijnen en de plekken.

In hoofdstuk drie is ook een aantal conclusies getrokken ten aanzien van onderdelen in de buitenruimte die van groot belang zijn voor kenniswerkers, maar die nu onvoldoende voeding vinden in de lopende aanpak van de gemeente, noch in de focus van de marktpartijen.

Om de conclusies ten aanzien van Rotterdam statistisch verantwoord te toetsen, zou een groot onderzoek vergelijkbaar met de Grote Woontest moeten worden opgezet. In het kader van een scriptieonderzoek is zoiets vanzelfsprekend niet mogelijk. Om desalniettemin een eerste impressie van de tot nu toe bereikte conclusies te geven, is onder vijftig Rotterdamse kenniswerkers een enquête uitgezet. De respons is 78%. Hoewel de onderzoekspopulatie te klein is om voor iedere leefstijl afzonderlijk uitspraken te doen, wordt toch voor enkele vragen een vergelijking gemaakt tussen de rode en blauwe leefstijl enerzijds en de gele en groene anderzijds.

Tabel 4.1 Verdeling respondenten naar leefstijl

Onder de respondenten waren mannen en vrouwen nagenoeg gelijk vertegenwoordigd. Bijna tweederde van de respondenten heeft de rode leefstijl, de groene leefstijl is vrijwel niet aanwezig. Ruim 85% heeft een bovenmodaal inkomen en 60% heeft een wetenschappelijke opleiding. De helft woont centrum stedelijk en een kwart woont rustig stedelijk respectievelijk groen stedelijk. Van de respondenten heeft 50% een tweepersoonshuishouden en ruim 40% heeft een huishouden met kinderen. Ruim eenderde van de ondervraagden is tussen de 30 en 40 jaar oud en

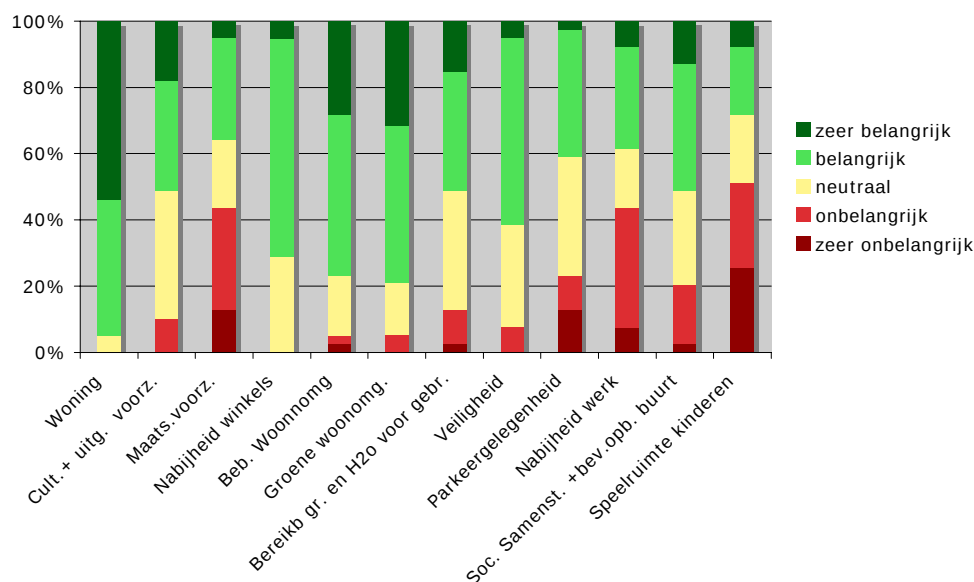
een evenzo grote groep is tussen de 40 en de 50. De anderen zijn jonger dan wel ouder. Iedereen is werkzaam.

Met het theoretisch kader uit hoofdstuk twee als onderlegger zijn vragen voorgelegd aangaande belang van gebruik en beleving van plekken en lijnen op de verschillende abstractieniveaus in de stad. Tevens is een vraag gesteld over de quality of place, om daarmee een beeld te krijgen van het belang van openbare buitenruimte binnen het palet van quality of place elementen. Tot slot is een open vraag gesteld waarin een reactie wordt gevraagd op de kwaliteit en de kwantiteit van het Rotterdamse groen.⁸

4.2 Quality of place

In de enquête zijn de diverse onderdelen zoals aangegeven in hoofdstuk twee van de quality of place meegenomen.

De tevredenheid met de woonomgeving wordt bepaald door een veelheid aan factoren. Het belangrijkste element bij de mate van tevredenheid is de woning zelf.

Tabel 4.2 Belang quality of place

Uit tabel 4.2 kan vervolgens worden geconcludeerd dat na de woning, de bebouwde en de groene omgeving nabij de woning en de nabijheid van groen en water om te gebruiken de meest bepalende factoren zijn voor de tevredenheid met de woonomgeving. Dit bevestigt het belang van buitenruimte. De nabijheid van winkels wordt eveneens vaak een bepalende factor gevonden.

Bij de open vraag wordt bovendien verschillende malen de afstand tot het centrum van de stad genoemd en de bereikbaarheid van openbaarvervoer voorzieningen.

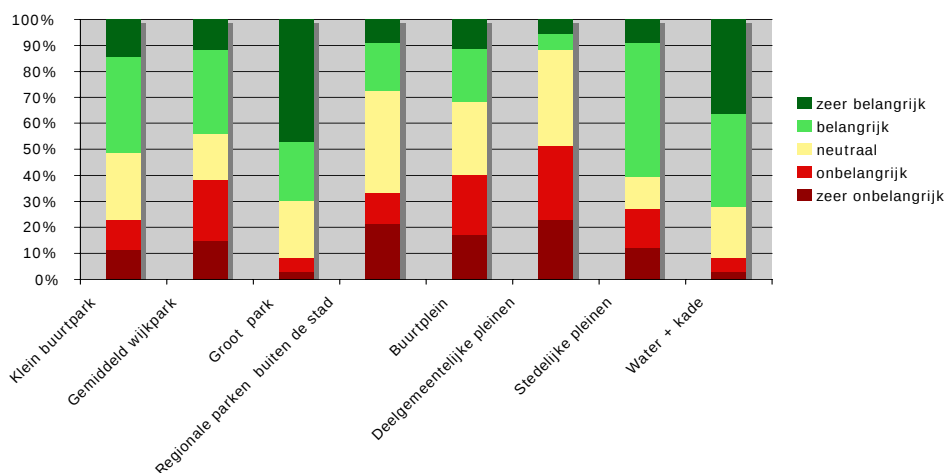
⁸ Zie verder de enquête in bijlage 3

Nadere bestudering van de beantwoording van de vraag naar leefstijl laat zien dat aan de woning en de groene omgeving door de verschillende leefstijlen vrijwel dezelfde waarde wordt gehecht. Maatschappelijke voorzieningen en speelgelegenheid laten weldegelijk duidelijke verschillen zien. Zo heeft ruim 50% van de rode en de blauwe leefstijl de nabijheid van maatschappelijke voorzieningen als onbelangrijk bestempeld, bij de gele en groene leefstijl daarentegen geeft minder dan 20% aan dit element onbelangrijk te vinden. De aanwezigheid van speelgelegenheden vindt 60% van de rode en blauwe leefstijl onbelangrijk in tegenstelling tot de gele en groene leefstijl, waarvan circa 30% dit element onbelangrijk vindt.

In de enquête is tevens specifiek gevraagd naar de drie belangrijkste factoren als het gaat om het bepalen van de aantrekkelijkheid van de woonplek. Van de respondenten noemt 86% de woning als één van de drie belangrijkste componenten. Daarnaast noemt 57% de directe groene omgeving en vervolgens worden de directe bebouwde omgeving en de culturele voorzieningen beide door ruim eenderde genoemd als één van de drie belangrijkste factoren bij het bepalen van de aantrekkelijkheid van de woonomgeving. Veiligheid (5%) en nabijheid van werk (10%) worden het minst vaak tot de drie belangrijkste factoren gerekend. Naast deze uitschieters is er een palet aan factoren die ongeveer van gelijkwaardig belang worden geacht, zoals: de kwaliteit van de bebouwde woonomgeving, de nabijheid en bereikbaarheid van groen en water om gebruik en de sociale samenstelling van de omgeving. Dit wordt door verschillende respondenten beaamd, zij vermelden op het formulier dat het gaat om een optelsom van factoren.

4.3 Buitenruimte

In het totaaloverzicht van bepalende factoren voor de leefomgeving, speelt de buitenruimte in diverse vormen een rol. Het gaat om de beleving van een groene woonomgeving en om de nabijheid van groen en water om gebruik van te maken.

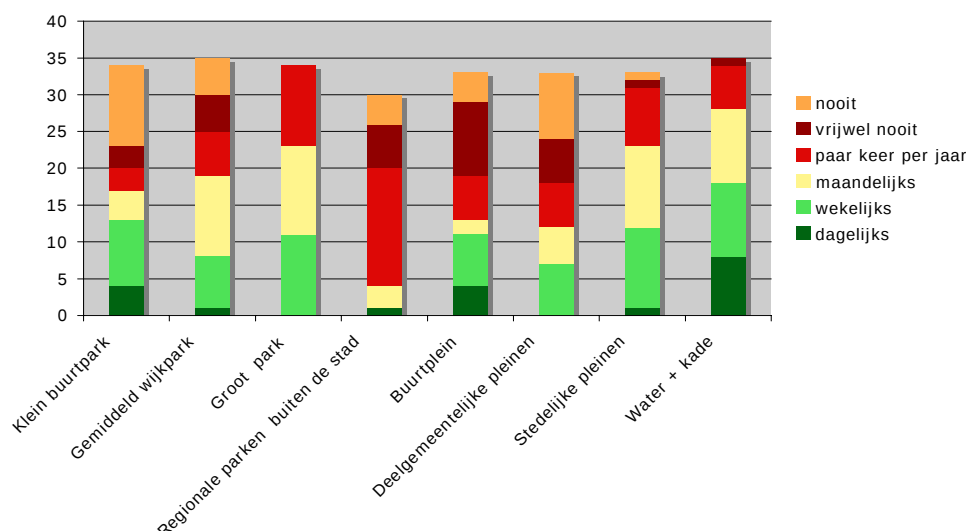

Tabel 4.3 Belang van plekken

Het veldonderzoek laat zien dat er bijzonder belang gehecht wordt aan de grote parken en het water en de kade; dit bevestigt de uitkomsten uit de interviews en de

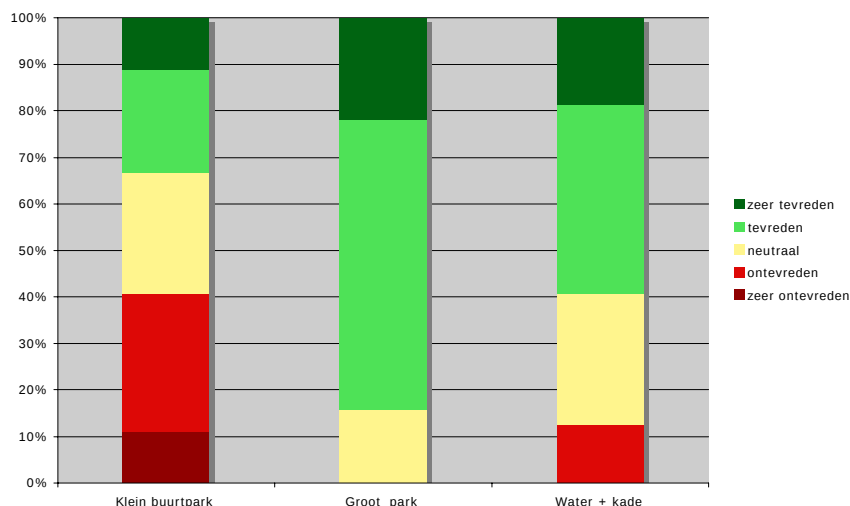
bestudeerde literatuur. Uit tabel 4.3 blijkt eveneens dat de kleine parken in de directe woonomgeving en de stedelijke pleinen een belangrijke rol spelen. Opvallend is dat de regionale parken niet als belangrijk worden betiteld. Wellicht dat dit komt omdat rondom Rotterdam op dit moment vrijwel geen regionale parken zijn en dat het dus (nog) niet bij de ondervraagden in de mental map zit.

Zoals blijkt uit tabel 4.4 bezoeken de ondervraagden de wijk- en buurtparkjes, de grote parken en het water het meest. Daarvan worden de buurtparken en het water het meest frequent dagelijks gebruikt. Respondenten benadrukken het belang van kleine parken en omsloten plekken in de buurt, waarbij de randen van de plek veel betekenis hebben en de waarde bepalen. De buurt- en wijkparken worden echter ook zeer regelmatig nooit of vrijwel nooit bezocht; in tegenstelling tot de grote parken. Eén respondent onderstreept echter dat de frequentie van het bezoek aan een wijkparkje niet direct correspondeert met de waardering ervan; de mogelijkheid om er heen te gaan is veel belangrijker dan de vraag of dat ook daadwerkelijk gebeurt. De grote stadsparken worden niet zo zeer dagelijks bezocht maar wel door alle respondenten minstens een paar keer per jaar. Van hen komt eenderde er wekelijks.

Tabel 4.4 Frequentie van bezoek

Van de respondenten die de aanwezigheid van kleine buurtparken (circa 70%), de grote parken en de kades (beide bijna 90%) redelijk tot zeer belangrijk vinden, is de overgrote meerderheid tevreden over de kwaliteit van de grote parken. Dat wordt door verschillende respondenten nogmaals onderstreept in de open vraag waar reacties over de kwaliteit en kwantiteit van het Rotterdamse groen mogen worden benoemd: “de kwaliteit van de stadsparken is super”. Hoewel minder dan bij de grote parken, oordeelt 60% positief over de kwaliteit van het water als plek. Met name de inrichting als verblijfplek langs de kade zou meer aandacht mogen krijgen. Ook over de verblijfsfunctie en de inrichting van centrumstedelijke plekken zoals Coolsingel en Schouwburgplein laten verschillende respondenten zich negatief uit.

Tabel 4.5 *Tevredenheid over kwaliteit belangrijkste plekken*

Over de kwaliteit van de kleine buurtparken is slechts 30% tevreden. Diverse geënuquêteerden geven bovendien aan dat zij eveneens minder te spreken zijn over de basiskwaliteit van buitenruimte in woonstraten, woonbuurten en sommige wijk- en buurtparken. Het gaat dan niet om het gebruik van materiaal maar om 'schoon en heel', dat onvoldoende op orde is en dat zeer belangrijk wordt gevonden. De kwaliteit van de kleine pleintjes ervaren de respondenten over het algemeen als negatief en armzalig.

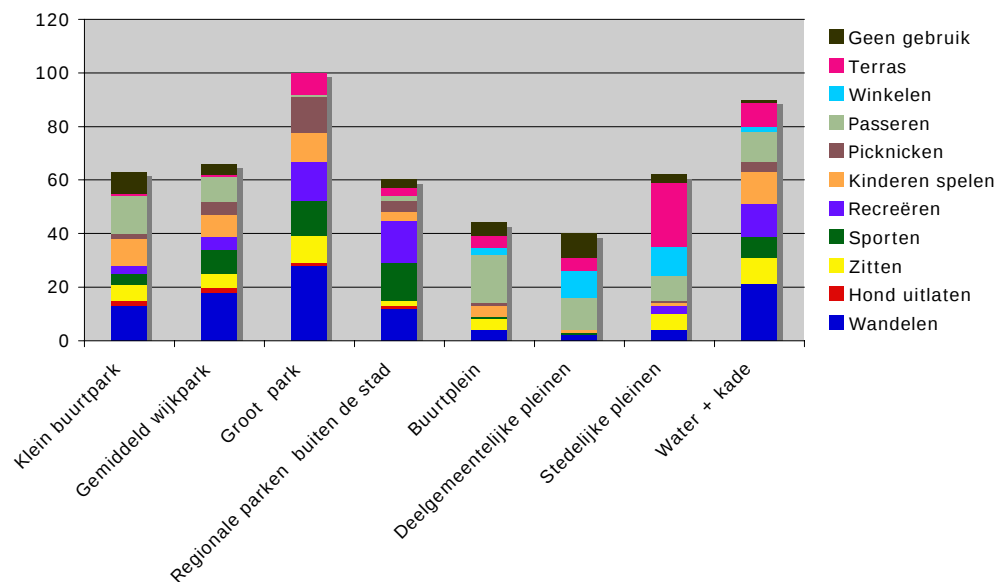
4.4 Gebruik en gebruiker

De respondenten is gevraagd aan te geven welke plekken zij op welke manier gebruiken en mochten daarbij meerdere vormen van gebruik benoemen. De tabellen tellen daarom niet op tot 100%.

Uit tabel 4.6 is af te lezen dat diverse plekken door de respondenten in meer of mindere mate worden gebruikt. Met name het water en de grote parken kennen een intensief en divers gebruik. De optie "nooit bezocht" scoort het hoogste bij de deelgemeentelijke parken en pleinen.

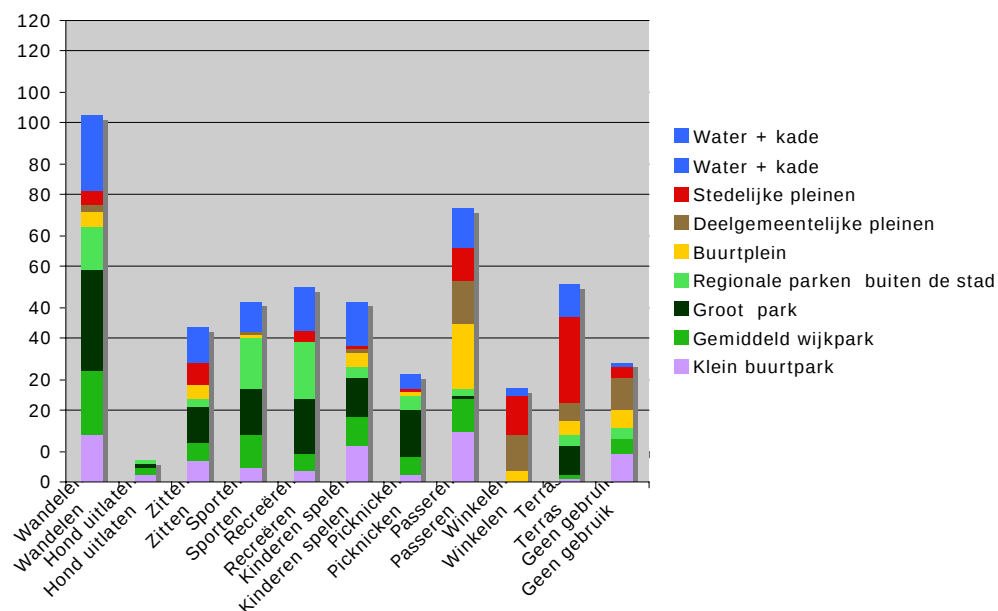
Alle plekken, met uitzondering van de grote parken binnen en buiten de stad, beleeft men vaak al passerend. De grote parken zowel in als buiten de stad daarentegen worden bewust bezocht en gebruikt om te sporten, te recreëren, te picknicken of te wandelen.

De pleinen, vooral de stedelijke maar in minder mate ook de deelgemeentelijke, gebruiken de ondervraagde Rotterdammers om op een terras te zitten of om er te winkelen.

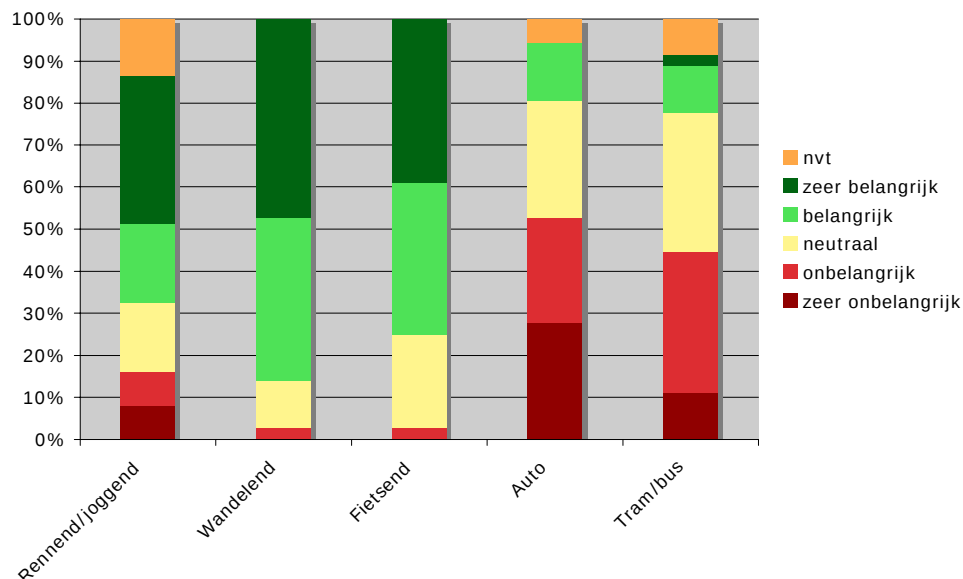
Tabel 4.6 Gebruik van de plekken

De kinderen spelen met name in de kleine wijkparkjes en in de grote parken. Het sociale aspect en de wijze van gebruik door anderen, wordt door verschillende respondenten benoemd als invloedrijke factor op het eigen gebruik en op dat van de kinderen.

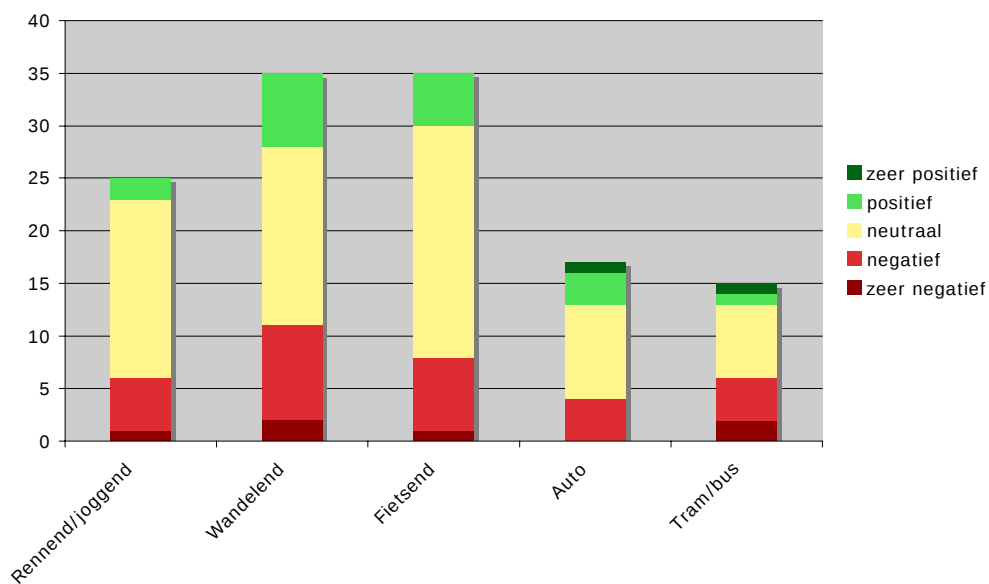
Tabel 4.7 Vormen van gebruik

De mate van belang die men hecht aan de kwaliteit van de lijnen in de stad richting een groene plek, hangt samen met de wijze van voortbewegen. Rennend, wandelend of fietsend vindt men de weg naar een stedelijk park belangrijk tot zeer belangrijk. De veiligheid voor kinderen is een aspect dat aandacht vraagt.

Tabel 4.8 Belang kwaliteit van lijnen richting groene plekken

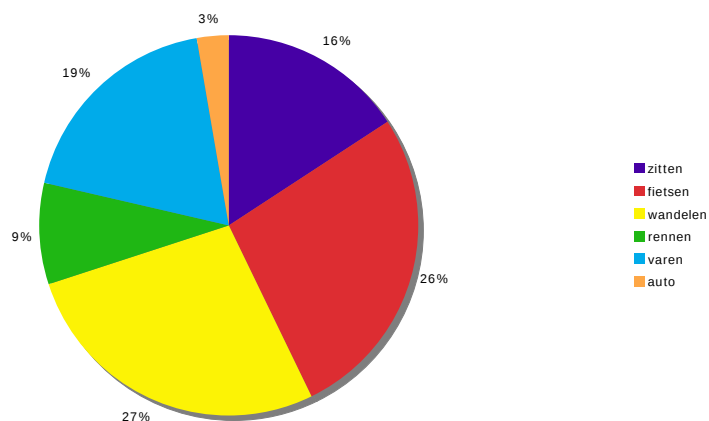
Op het moment dat de respondent met de auto gaat, wordt het belang van de kwaliteit van de weg kleiner. Zoals blijkt uit tabel 4.8 geeft 30% zelfs aan het zeer onbelangrijk te vinden op het moment dat men in de auto zit.

Tabel 4.9 Beoordeling door belanghechtende respondenten

De respondenten die belang hechten aan de kwaliteit van een route bij de verschillende manieren van voortbewegen richting een groene plek, oordelen overwegend neutraal over de kwaliteit, zoals blijkt uit tabel 4.9.

Ook is af te lezen dat als men wandelt men eerder een specifieke uitspraak doet over de kwaliteit, dan wel positief dan wel negatief. De beoordeling hangt uiteraard direct samen met de weg die de betreffende respondent aflegt. In de open vraag wordt door diverse respondenten aangegeven dat men weet dat de stad veel vierkante meters groen heeft, maar dat het nog steeds niet als zodanig ervaren wordt. Zeker voor de fietser of wandelaar is de beleving van de kwaliteit zeer wisselend, bestaat de verbinding uit brokstukjes en wordt menigmaal het belang van goede verbindingen onderstreept. Het gaat daarbij niet alleen om de hoofdwegen, maar ook om de minder belangrijke routes die goed als verbinding voor wandelaar, fietser en renner kunnen dienen. Ook groen langs de kades wordt gemist. Specifiek noemen de respondenten hierbij de kades van de Rotte en de nieuwe Maas.

Tabel 4.10 Optimale beleving van het water

Het water, en met name de Maas als icoon van Rotterdam kan op velerlei manieren beleefd wordt. Zowel het zitten langs het water als de diverse actieve vormen van gebruik worden spontaan genoemd.

4.5 Kernpunten

Het veldonderzoek onderstreept in grote lijnen de conclusies die op basis van de literatuur en de gesprekken met de experts zijn getrokken in hoofdstuk drie over de Rotterdamse situatie. Voor wat betreft het element quality of place worden op basis van het veldwerk eveneens eerdere uitspraken in deze scriptie bevestigd. Uit het veldonderzoek blijkt namelijk dat de openbare buitenruimte in de nabijheid van de woning, na de woning zelf, de meest bepalende factor is voor het woongenot. Het belang van het water als karakteristiek element van Rotterdam wordt eveneens bevestigd.

Zoals gesteld in het theoretisch kader wordt de beleving bepaald door gebruik en inrichting van de diverse plekken en lijnen op de verschillende ruimtelijke abstractieniveaus. Op basis van het veldonderzoek kan op gebruik en beleving van de inrichting de volgende punten worden geconcludeerd.

Gebruik

- De Rotterdamse kenniswerker maakt op verschillende manieren en met wisselende intensiteit gebruik van de verschillende plekken op de diverse schaalniveaus.
- Het gebruik van anderen beïnvloedt eigen gebruik.
- De kenniswerker maakt actief en intensief gebruik van de verschillende lijnen en plekken en vindt de kwaliteit van het openbare buitenruimte van groot belang.
- De wijze van gebruik is bepalend voor de beleving. De beoordeling van de lijnen bij actief gebruik is overwegend neutraal.
- Het water is voor de Rotterdammer van groot belang, en wordt intensief als lijn en als plek ervaren. De kwaliteit wordt van groot belang geacht en redelijk beoordeeld.
- Kleine parkjes en het water worden het meest dagelijks gebruikt.
- Deelgemeentelijke parken worden het minst frequent bezocht.
- De grote parken worden frequent en voor uiteenlopende activiteiten gebruikt.
- De geënquêteerden ervaren het belang van regionale groenvoorzieningen minder dan dat dit door de experts en de literatuur wordt benadrukt.

Inrichting

- Over het algemeen is men niet tevreden over de kwaliteit van de buitenruimte. Het betreft dan met name de kleinere parken, die dichtbij huis liggen. Deze plekken zijn juist weer van belang voor de kwaliteit van de directe woonomgeving.
- De inrichting van de pleinen wordt niet als zeer positief ervaren.
- De grote stedelijke parken daarentegen worden positief beoordeeld.
- De weg naar de grote parken toe wordt voor diverse actieve vormen van gebruik van belang geacht, de kwaliteit wordt over het algemeen als middelmatig bestempeld.
- Behoeftes aan een verbetering van de kwaliteit van het groen en de noodzaak tot versterking van onderhoud en beheer worden bevestigd.

5 CONCLUSIE EN NABESCHOUWING

5.1 Conclusie

De kenniswerker is de achilleshiel van een sterke kenniseconomie; de internationale literatuur is hier duidelijk over. Rotterdam focust, evenals vele andere steden, op een sterke kenniseconomie en dat vergt, zeker van een industriële havenstad, extra inspanning en een pro-actieve aanpak. Uit dit onderzoek is duidelijk geworden dat de quality of place en de aantrekkelijkheid van de buitenruimte belangrijke vestigingsfactoren zijn voor de kenniswerker. Om daadwerkelijk pro-actief te kunnen handelen ten aanzien van de Rotterdamse buitenruimte is inzicht nodig in de vraagzijde, daarom luidt de hoofdvraag van deze studie: "Wat zijn de wensen en behoeften van de kenniswerker ten aanzien van de buitenruimte in Rotterdam?". Om deze probleemstelling te kunnen beantwoorden, zijn vier deelvragen geformuleerd, welke hieronder eerst behandeld worden.

Kenniseconomie en buitenruimte

De eerste vraag, "Wat is het belang van de openbare buitenruimte in de kenniseconomie?", wordt op basis van literatuuronderzoek en gesprekken met experts beantwoord met de constatering dat de openbare buitenruimte een belangrijke zachte vestigingsvoorwaarde is voor de kenniswerkers en wordt beoordeeld op basis van het gebruik en de inrichting. Als het verschil tussen de beoordeling en de wensen en behoeften ten aanzien van gebruiksmogelijkheden en de inrichting te groot is, dan beïnvloedt dat op negatieve wijze de vestiging van kenniswerkers. Gebruik en inrichting worden door een veelheid aan mondiale en historische factoren beïnvloed en hebben betrekking op lijnen en plekken op verschillende ruimtelijke schaalniveaus.

Leefstijl en buitenruimte

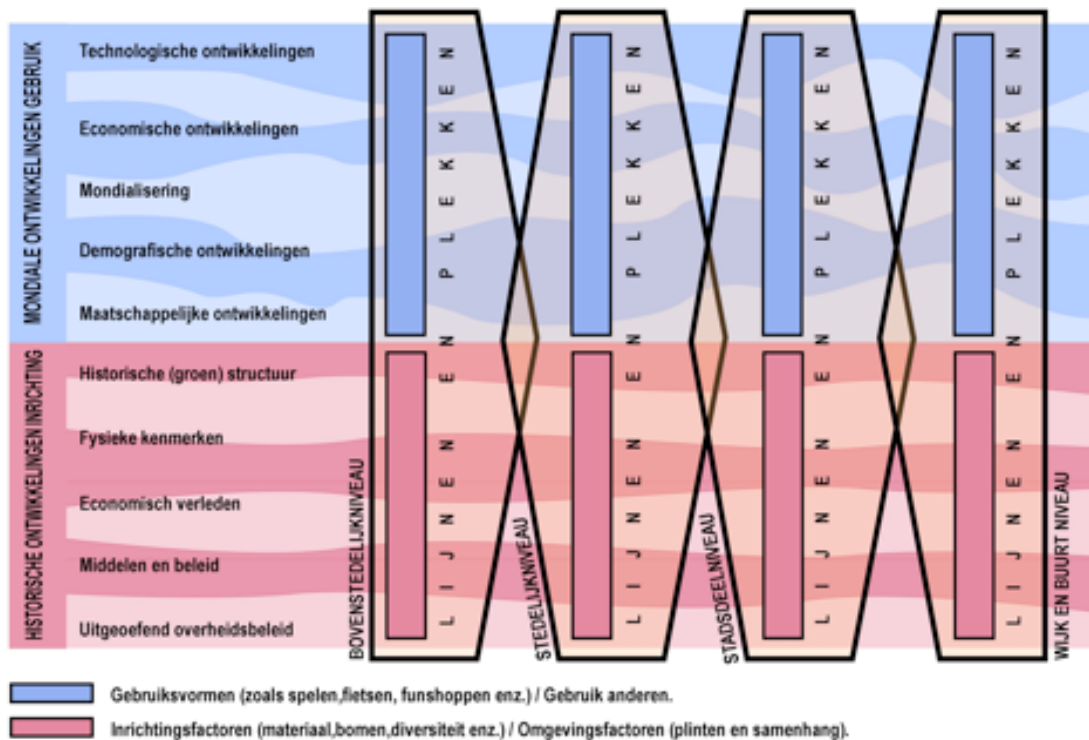
Door bovengenoemde wereldwijde ontwikkelingen is het gebruik van allerlei zaken op diverse fronten de afgelopen decennia veranderd, zo ook het gebruik van de openbare buitenruimte door de kenniswerker. Aangaande de tweede vraag: "Hoe wordt de buitenruimte door de verschillende leefstijlen ervaren?", worden op basis van de literatuur en de gesprekken met de experts de volgende conclusies getrokken.

- Kenniswerkers hebben afhankelijk van het ruimtelijk schaalniveau en van het gewenste gebruik uiteenlopende wensen en behoeften ten aanzien van de inrichting. Ongedacht de leefstijl geldt echter dat een aantal inrichtingsvoorwaarden zoals schoon, heel en veiligheid, op alle ruimtelijke niveaus, altijd op orde moet zijn.
- Inrichting en met name de daaraan ten grondslag liggende historische en morfologische aspecten versterken de locale identiteit, zoals ook zichtbaar is in New York, Londen en Bilbao. ,
- Op wijk- en buurtniveau en op stedelijk niveau hecht de kenniswerker aan diversiteit. Qua gebruik wil de kenniswerker zowel dynamiek als beslotenheid. Afhankelijk van de leefstijl zal de balans meer naar de ene kant, dan wel naar de andere kant, doorslaan.
- De wijze van voortbewegen tussen verschillende schaalniveaus is afhankelijk van de leefstijl. Dit beïnvloedt de wensen en behoeften ten aanzien van de inrichting van de lijnen. De rode en de blauwe kenniswerker zijn sportief en

dat betekent naast goede verkeersontsluiting ook goede (hard)loop- en fietspaden op de diverse schaalniveaus.

- De woning is de uitvalsbasis voor een structuur van plekken die men op diverse manieren gebruikt; er is een fijn netwerk van aantrekkelijke lijnen noodzakelijk om die plekken op aangename wijze aan te doen.

Alles samennemend kan, na de verkenning van de theorie en praktijkvoorbeelden uit de literatuur, worden gesteld dat de beleving van de openbare buitenruimte wordt bepaald door gebruik en inrichting van lijnen en plekken op diverse ruimtelijke abstractieniveaus. Beide elementen worden beïnvloed door een veelheid aan factoren. Dit wordt weergegeven in het onderstaande figuur dat een gestileerde weergave is van het gehanteerde theoretisch kader.

Figuur 5.1 Theoretisch kader: beleving van inrichting en gebruik in al haar facetten

Rotterdamse doelgroepen

Na de theoretische verkenning heeft een verdiepingsslag naar de Rotterdamse praktijk plaatsgevonden en is de derde vraag behandeld: "Welke doelgroepen zijn van cruciaal belang voor Rotterdam in het kader van de kenniseconomie?". Op basis van literatuur, beleidsdocumenten, gesprekken met experts en veldonderzoek wordt het volgende gesteld.

- De kenniswerker, ongeacht de leefstijlkleur, is cruciaal voor een evenwichtige opbouw van de stad. De huidige studenten zijn van belang voor een evenwichtige opbouw in de toekomst.
- De rode en de blauwe leefstijl zijn belangrijk voor dynamiek, leefbaarheid en draagvlak in het centrum. De gele kenniswerker zorgt in de andere woongebieden voor een versterking van het economisch evenwicht.

- Uit het veldonderzoek blijkt dat de kenniswerkers worden aangetrokken door het centrum van de stad, de Maas, de culturele voorzieningen en de groot stedelijkheid en anderzijds behoefte hebben aan de beslotenheid van een schone, hele en groene woonomgeving. Dergelijke besloten woonomgevingen nabij het centrum zijn er onvoldoende. Dit wordt bevestigd door de experts.
- De vertegenwoordigers van de rode en blauwe leefstijl zijn sportieve mensen die fietsend, wandelend of rennend gebruik willen maken van de stad. Met name de lijnen tussen de gewenste plekken zijn voor deze doeleinden van onvoldoende kwaliteit.

Rotterdamse buitenruimte

Pas zeer recent is in Rotterdam de directe link gelegd tussen de kenniseconomie en het belang van de buitenruimte; dat is een pluspunt voor een industriestad die genoodzaakt is tot een pro-actieve aanpak. Bij een verdere verdieping van de Rotterdamse situatie is ingegaan op de vierde vraag van het onderzoek: "Wat zijn de kwalitatieve en kwantitatieve kenmerken van de buitenruimte van Rotterdam?". In dit kader wordt op basis van gesprekken met experts, literatuur, beleidsdocumenten en het veldwerk het volgende geconcludeerd.

- De kwantiteit van het groen in de stad is op orde, daarbuiten nog niet. Opvallend is dat het belang van groen buiten de stad wel door de literatuur en de experts wordt bevestigd maar niet zozeer als belangrijke plek uit het veldonderzoek komt.
- De algemene kwaliteit van het groen in de stad is onvoldoende en moet verbeteren. De grote stedelijke parken blijken zeer belangrijk gevonden te worden en worden bovendien positief beoordeeld; ze sluiten aan op de wensen en behoeften qua gebruik en inrichting. De wijkparkjes blijken eveneens belangrijk gevonden te worden maar worden daarentegen negatief beoordeeld. Dit vraagt om een verbeteringsslag waarvoor de verantwoordelijkheid zowel bij de stad als bij de deelgemeenten ligt.
- Met name op wijk- en buurtniveau zijn de basis inrichtingsvoorwaarden niet altijd op orde.
- De ene gebruiker beïnvloedt direct de beleving van de andere. De sociale component dient dan ook nadrukkelijk meegenomen te worden in de verbetering van de quality of life en de buitenruimte.
- Water is de kracht van de stad, De nieuwe Maas wordt door velen dagelijks bezocht en het is het icoon van de stad. De oevers van zowel de nieuwe Maas als de Rotte zijn op verschillende plekken onaantrekkelijk en kunnen bovendien onvoldoende gebruikt worden als plek en als lijn.
- Er blijkt een beperkte dichtheid van functies te zijn. Juist door de beperkte dichtheid van de functies zal de gebruiker zich meer tussen publieke domeinen begeven; dat maakt de kwaliteit en de gebruiksmogelijkheid van de lijnen des te belangrijker. Op de versterking van de algehele kwaliteit van de lijnen op de diverse schaalniveaus en de plekken zowel qua materialisatie als qua groenstructuur heeft de stad nieuw beleid ontwikkeld dat doorvertaald wordt in profielen en materiaal. Uitvoering hiervan zou een belangrijke kwaliteitsslag betekenen.

Rotterdamse kenniswerker en zijn wensen- en behoeftepakket

Ten behoeve van de hoofdvraag: "Wat zijn de wensen en behoeften van de kenniswerkers ten aanzien van de buitenruimte in Rotterdam?", biedt het theoretisch kader inzicht in de samenhang der dingen. Het scala aan elementen onder de loep houdend, kan op basis van dit onderzoek worden geconcludeerd dat een pro-actieve aanpak voor de Rotterdamse buitenruimte nog een inzet op de volgende fronten vraagt.

- ➔ Buitenruimte blijkt, na de eigen woning, de meest bepalende factor van het woongenot.
- ➔ Van de vier onderscheidde ruimtelijke niveaus zijn de kwaliteit van de buitenruimte op wijk- en buurtniveau en op stedelijk niveau samen met het netwerk (water en wegen) dat deze niveaus verbindt, de belangrijkste bij het aantrekken van kenniswerkers.
- ➔ De aanpak van de buitenruimte is nu vaak versnipperd en té locatie-georiënteerd. Een té gebiedsgeoriënteerde benadering heeft te weinig oog voor de belangrijke gebiedsoverstijgende lijnen.
- ➔ De gevraagde diversiteit, de kwaliteit én de constante invloed van (mondiale) factoren op de verschillende abstractieniveaus noodzaakt tot een toekomstgerichte integrale benadering.
- ➔ De historische en morfologische kracht, de ligging van de stad aan het water, worden onvoldoende benut als plek en als lijn voor het "local" en "global" profiel van Rotterdam. Om de Rotte en de Nieuwe Maas als lijn te kunnen beleven, vraagt om een integrale aanpak. Er zal in nauwe samenwerking met de deelgemeenten een visie ontwikkeld moeten worden. Ook in Rotterdam blijkt, net als in Londen en New York, het bestuurlijke bestel een complicerende factor. In deze steden is het echter mogelijk gebleken om ondanks het bestuurlijke bestel de kades aan kwaliteit te laten winnen en als plek en lijn te beleven. Rotterdam kan met deze voorbeelden haar voordeel doen.

Kortom, het aan buitenruimte gerelateerde wensen en behoeftepakket van de kenniswerkers die Rotterdam wil behouden en aantrekken, is divers. De aantrekkelijkheid van een woonplek wordt in het bijzonder bepaald door de kwaliteit van water en groen, op plekken en lijnen direct nabij de woning maar ook op enige afstand.

Bij gebiedsontwikkeling dient zowel de betreffende locatie tegen het licht te worden gehouden als de verbindingen en aansluiting op andere plekken.

5.2 Nabeschouwing

Uiteraard komen er weer nieuwe mondiale ontwikkelingen en die zullen invloed hebben op het gebruik en daarmee op het wensen- en behoeftepakket van de toekomstige generaties. De toekomstwaarde van huidige investeringen in de buitenruimte is daarom van groot belang. Daar waar de "snelle" tijd de leidraad is geweest voor de inrichting, lijkt er minder sprake te zijn van een goede toekomstwaarde. Het vraagt daarom om een goed doordachte benadering die getuigt van inzicht in de langzame tijd. Duurzame functionaliteit is cruciaal, niet alleen als het gaat om de inrichting van de buitenruimte bij het bouwen van nieuwe woongebieden maar ook bij herstructurering in bestaand stedelijk gebied. Diversiteit

en compactheid is cruciaal voor de levendigheid op straat en voor een aantrekkelijk publiek domein.

In het huidige beleid is meer aandacht voor de buitenruimte en dat is positief. Zoals blijkt uit het onderzoek heeft de centrumgeoriënteerde kenniswerker behoefte aan dynamiek én aan geborgenheid. Dat betekent voor Rotterdam in het centrum extra aandacht voor de balans tussen grootstedelijkheid van het centrum en een comfortabele woonomgeving. Dit vereist een afgewogen benadering in de inrichting van het centrumgebied met voldoende beslotenheid voor de woonfunctie en de juiste afstemming tussen bebouwing en buitenruimte. Om meer mensen aantrekkelijk in het centrum te laten wonen moet naar het wensenpakket gekeken worden als wijk- en centrumniveau samenvallen. In dat kader is het bijvoorbeeld nog maar de vraag hoe aantrekkelijk de evenementenstatus of de koopzondag is voor de kenniswerker die (potentieel) in het centrum woont of zou willen wonen.

Maar ook meer aandacht voor dé kracht van de stad: het water. Het water dient meer aan te sluiten bij de wensen en behoeften die er zijn en moet meer mogelijkheden bieden voor recreatief gebruik.

Het aantrekkelijk verknopen van de plekken is cruciaal voor een aantrekkelijke woonstad. Dit zou prominenter meegenomen moeten worden bij integrale gebiedsontwikkeling. Op deze manier kan worden voorkomen dat de optelsom van de vele integrale stedelijke gebiedsontwikkelingen nog geen aantrekkelijke woonstad betekent. Over de verdeling van verantwoordelijkheden lijkt een discussie tussen markt en overheid op zijn plaats.

De uitdaging is om ondanks de grootschalige bebouwingsopgave en de grootse gebaren van de lange lijnen niet alleen “global” te handelen; de kracht zit in de juiste balans, de kleinschaligheid en in het “local” denken.

LITERATUURLIJST

- Andrews, C.J., (2000), "Analyzing Quality of place, Department of urban planning and policy development", Rutgers, New Jersey.
- Asbeek Brusse, W. ,Van Dalen, H., Wissink, B., (2002), "Stad en land in de nieuwe geografie, Maatschappelijke verhoudingen en ruimtelijke dynamiek", Den Haag.
- Bakker, J-H., (2008a) "De stad verliest haar centrum, steeds minder een gedeelde ervaring". In: Bijlage Filosofie & Debat van NRC Handelsblad 29 maart 2008. ,
- Bakker, J-H., (2008b), "Welkom in Megapolis", Atlas uitgeverij.
- Banning, C. en Pama, G., (2006) "Hardlopen is de nieuwe netwerksport", in: het NRC 6-4-2006.
- Berg, L. van den, Meer, van der J., Otgaar, A., (2002), "The Attractive City, Catalyst for Economic Development and Social Revitalisation",,, Euricur.
- Berg, L. van den,. Pol, P., Winden, van W. en Woets, P.,(2005), "European Cities in Knowledge Economy. The cases of Amsterdam, Dortmund, Eindhoven, Helsinki, Manchester, Munich, Munster, Rotterdam and Zaragoza". 1-22, 265-295 [Hoofdstukken uit boek]
- Bergvelt, D. en Klooster, van 't, I., (2008) "Bestuurders moeten beter nadenken over ruimtelijke kwaliteit", in: Architectuur Lokaal, Lente 2008 # 62.
- Bestuurlijk overleg Stad - Land (GH, LNV, VROM, G4 en RR 4), (2006) "Landelijk Randstad Holland aantrekkelijk en bereikbaar", Projectenplan Stad – Land: samenwerking tussen de G4 en de Stuurgroep Groene Hart in de praktijk.
- Boxel, van E., Koreman, K., Lengkeek, A., (2006), "Laboratorium Rotterdam, decode spaces".
- Brink, van den G., (2006), "Culturele contrasten - Het verhaal van de migranten in Rotterdam". Uitgeverij Bert Bakker.
- Brummelink, A. (2008), "De Skyline" , interview met Kristian Korenman", In: bijlage Filosofie & Debat van NRC Handelsblad 29 maart 2008.
- Burgers, J., (2006), "De stad als speelplaats" in Sociologie vol 2 (1) pp. 53-70.
- Devolder A-M, red., (2002), "De openbare stadstuin, de omsluiting en de ontsluiting van de openbare stadstuin", NAI Uitgeverij, Rotterdam 2002.
- Donald, B., (2001), "Economic Competitiveness and Quality of Life in City Regions: a review of the literature".
- EDBR, (2005), "Economische visie 2020", door de Economic Development Board Rotterdam.
- Engelsdorp Gastelaars, van, R., Hamers, D., (2006), "De Nieuwe Stad, stedelijke centra als Brandpunt van interactie", NAI uitgevers , Rotterdam, Ruimtelijk planbureau, Den Haag, blz 92-187.
- Ergun, C, Bik, M., Stolk, C., (2007), "Bevolkingsprognose Rotterdam 2025", Centrum Onderzoek en Statistiek.
- Florida, R., (2000), "Competing in the age of talent: quality of place and the new economy", blz 1-53.

- Florida, R., (2002), "The rise of the creative class, and how it's transforming work, leisure, community and everyday life" .
- Gehl, J., (2003), "Life between Buildings, Using public spaces", 5^e editie, The Danish architectural press.
- Gehl, J., (2007), "Public Space – Public Life Rotterdam", 2007, Gehl Architects, Urban Quality Consultants, Kopenhagen.
- Gemeente Rotterdam, 2005, "Groenplan Rotterdam".
- Gemeente Rotterdam, (2007a), "Stadsvisie Rotterdam".
- Gemeente Rotterdam, (2007b), "Economische Verkenning, Rotterdam 2007, Internationale stad".
- Gemeente Rotterdam, (2008a), "Binnenstad als citylounge", concept, binnenstadsplan voor de periode 2008-2020.
- Gemeente Rotterdam, (2008b), "Handboek Rotterdamse Stijl" juli 2008, vaststelling gepland augustus 2008.
- Glaeser, E.L. , Kolko, J., Saiz, A., (2000), "Consumer City, National Bureau of Economic Research".
- Glazer, L., (2008), " Michigan's Transition to a Knowledge-Based Economy".
- Goossens, J., Guinée, A., Oosterhoff, W. red., (1995), "Buitenruimte, ontwerp, aanleg en beheer van de openbare ruimte in Rotterdam", Uitgeverij 010.
- Hoogstad, M., (2008), "Kenniswerkers keren onze regio de rug toe" In: NRC Handelsblad, 30 april 2008.
- Joustra, P., (2005), "Abondoibarra in Bilbao. In: Een unieke belevenis. De rol van identiteit bij de ontwikkeling van stedelijke transformatie gebieden".
- Jacobs, J., (1961), " Rise and fall of great American cities".
- Leeuwkring, van der, (2007), "Ruimte voor Rotterdam. Privaat initiatief en publieke ruimte".
- Leijendekker, M., (2008), "Het gebrek aan controle in de stad, Steden brengen geen burgers meer voort, maar geweld" . In: bijlage Filosofie & Debat van NRC Handelsblad 29 maart 2008.
- Meer, van der J. en Verlaat, van 't, J., (2002), "Quality of Life als Strategisch beleidsthema".
- Meyer, H. ,(1999), "City and Port Transformation of Port Cities London, Barcelona, New York, Rotterdam".
- Meyer. H., De Josselin de Jong, F., Hoekstra, M., (2006), "Het ontwerp van de openbare ruimte", uitgeverij Sun, Amsterdam.
- Nio, I., (2000), "Nieuwe dilemma's voor de Ruimtelijke ordening", ten behoeve van Gras.
- Nio, I., (2002), " Van levenswijze tot Lifestyles" in S&RO 06/02.
- Oorschot, van, K., Schellevis, L., Tillie, N.. (2008). " Beter groen is noodzaak voor de stad" , in : Groen, vakblad voor ruimte in stad en landschap 64^e jaargang, maart 2008, nr.3.
- Panhuysen, J., (2002), "Niet elke twintig jaar de stad om schoffelen", In: Delta, 34^e jaargang, 26-9-2002.
- Provincie Zuid-Holland, (2003), " Ruimte voor elke dag" arbeid en zorgactiviteiten combineren, ruimtelijke strategieën die rekening houden met verschillende dagindelingen".

- Reinders, L., (2004), "Staalkaart, Merkwaardige wijken".
- Reindorp, A., (2004), hoofdstuk 9 "Alledaagse stedenbouw" uit: Stadswijk, Stedenbouw en dagelijks leven.
- Rodríguez, A. Martínínes, e. Guenaga, G., (2001), "Uneven Redevelopment, new urban and socio-spatial fragmentation in metropolitan Bilbao". In: European Urban and Regional Studies, 8 (2), 161-178.
- Roode, A.L., Rhee, van M., (2004), "Staat van Rotterdam", Centrum voor onderzoek en statistiek. In opdracht van de gemeente Rotterdam.
- Trip, J.J., 2007, "What makes a city? Planning for quality of place,. The case of high-speed train station area redevelopment". TU Delft.
- VROM, (2002), "Pleidooi voor de openbare ruimte, De opgave verkend" van het Ministerie van Volksgezondheid, Ruimtelijke Ordening en Milieu.
- VROM, (2006), "Nota Ruimte, Ruimte voor ontwikkeling" van het Ministerie van Volksgezondheid, Ruimtelijke Ordening en Milieu.
- VROM, (2007), "Randstad 2040" van het Ministerie van Volksgezondheid, Ruimtelijke Ordening en Milieu.
- Vromraad, (2006), "Groeten uit Holland, advies over vrije tijd, toerisme en ruimtelijke kwaliteit".
- V&W, (2007), "Urgentieprogramma Randstad" van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat.

SITES

- <http://www.fietsberaad.nl/library/repository/bestanden/anfietsbeleid1.doc>
- <http://www.wpsportmedia.nl/wpsm/show/id=40285> , runnersworld

BIJLAGE 1 LIJST TABELLEN EN FIGUREN

Samenvatting

Tabel 1	Quality of place
Figuur 1	Theoretisch kader: beleving van inrichting en gebruik in al haar facetten

1 Aanleiding, probleemstelling en onderzoekopzet

Tabel 1.1	Doelgroepen
-----------	-------------

2 De rol van de buitenruimte voor de kenniseconomie

Tabel 2.1	Lijnen en plekken
Tabel 2.2	Factoren bij gebruik buitenruimte
Tabel 2.3	Factoren bij beoordeling inrichting buitenruimte
Figuur 2.1	Quality of life in het Kennishuis (vrij naar Berg, Van den e.a.)
Figuur 2.2	Theoretisch kader: beleving van inrichting en gebruik in al haar facetten

3 Rotterdamse buitenruimte nader beschouwd

Tabel 3.1	Opleidingsniveau beroepsbevolking in de G4 en Nederland, 1996 en 2006. Bron: Economische Verkenning 2007.
Tabel 3.2	Selectieve migratie Rotterdam 2003. Bron: Stadsvisie Rotterdam 2007
Tabel 3.3	Vitaliteitsweb van de economie en het vestigingsklimaat van de G4, 2006. Bron: Economische Verkenning 2007
Tabel 3.4	Groen per woning. Bron: Alterra Groene meters II 2004
Tabel 3.5	% Bewoners dat het onderhoud als goed beschouwt
Tabel 3.6	Score belang (BA) en beleving kwaliteit (KW) Rotterdamse buitenruimte
Figuur 3.1	Stedelijke kwaliteitskaart. Bron: Handboek Rotterdamse stijl, 2008
Figuur 3.2	Hoofdstructuur openbare ruimte. Bron: Handboek Rotterdamse stijl, 2008

4 Wensen en behoeften van de Rotterdamse kenniswerker

Tabel 4.1	Verdeling respondenten naar leefstijl
Tabel 4.2	Belang quality of place
Tabel 4.3	Belang van plekken
Tabel 4.4	Frequentie van bezoek
Tabel 4.5	Tevredenheid over kwaliteit belangrijkste plekken
Tabel 4.6	Gebruik van de plekken
Tabel 4.7	Vormen van gebruik
Tabel 4.8	Belang kwaliteit van lijnen richting groene plekken
Tabel 4.9	Beoordeling door belanghechtende respondenten
Tabel 4.10	Optimale beleving van het water

5 Conclusie en nabeschuiving

Figuur 5.1	Theoretisch kader: beleving van inrichting en gebruik in al haar facetten
------------	---

BIJLAGE 2 GESPREKSPARTNERS EN INTERVIEWVERSLAGEN

Gesprekspartners:

- A. Fontein, inhoudelijk hoofd landschapsarchitectuur afdeling Stedenbouw dS+V, Rotterdam
- P. van der Klooster, directeur Architectuur Instituut Rotterdam
- A. Lantinga, regiodirecteur Zuidwest, Blauwhoed/Eurowoningen
- S. Oosterloo, directeur dienst Kunst en Cultuur, Rotterdam

1. Hoe zie je de verhouding tussen de ontwikkeling van de (kennis)economie, het aantrekken van de kenniswerkers en de rol van de quality of Place?

Quality of place speelt zeker een rol. Er zijn echter meer wegingsfactoren. Sociale samenstelling en daarmee het sociale proces spelen een cruciale rol. Wellicht is dit zelfs nog belangrijker dan de kwaliteit van de omgeving. Dus juist de andere gebruikers van de openbare ruimte.

Consequentie zou kunnen zijn, dat je juist daar investeert waar al een zeker balans in de sociale samenstelling aan het ontstaan is. Bij voorbeeld in buurten die op het punt staan om te gentrificeren.

2. Wat is de betekenis van de openbare buitenruimte binnen de quality of place?

Openbare buitenruimte is van groot belang. De nadruk wordt de laatste tijd echter wel zeer sterk op de openbare ruimte gelegd; alsof het alles oplost. Ook hier speelt het sociale aspect en daarmee de andere gebruikers een belangrijke rol in de beleving en daarmee bij de beoordeling van de kwaliteit. Zie ook het rapport van de RPD dat onlangs in uitgekomen.

3. Verschillende mondiale, technologische, demografische ontwikkelingen hebben invloed op de leefstijl van groepen en individuen.

- a. Wat is de invloed daarvan op het gebruik van de buitenruimte?**
- b. En wat zou het moeten betekenen voor de inrichting van lijnen en plekken en het netwerk?**

A. In de stad woon je omdat je wil ontmoeten. Dus ook bij veranderingen in het gebruik van de openbare buitenruimte als gevolg van technologische ontwikkelingen, zal een stedeling de straat op gaan; zeker het centrum en stadspark spelen daarin een belangrijke rol. Dat geldt met name voor de stedeling die het voor het kiezen heeft en in het centrum woont. Daarnaast is voor een aantal bewoners van de stadswijken de openbare ruimte een verlengde huiskamer dat in tegenstelling tot de tuinsteden. Mede als gevolg van de lagere dichtheden. De stedeling die in de tuinsteden woont heeft andere wensen en behoeften, dat heeft consequenties voor de inrichting van het gebied. In de tuinsteden is ontmoeten minder vanzelfsprekend en met name in de portiekwoningen vindt het ontmoeten vooral plaats rond de entrees - de portieken - van de woningen. Verschillende gebieden vragen om verschillende oplossingen, maar altijd speelt de sociale cohesie een rol.

B. Netwerken als de Rotte en de Schie vormen aantrekkelijke verbindingen van de stad met het ommeland. Op lager schaalniveau van wijk en buurt is een diversiteit van plekken groen en water van belang en moet gelegen zijn in een vanzelfsprekend netwerk. Bij groen kun je niet spreken van netwerken in de zin dat je van het ene park naar het andere park trekt, bij voorbeeld van het Zuiderpark naar het Kralingse bos. Er is wel een hiërarchie in parken en groenvoorzieningen in de stad. De

netwerkstructuur wordt van een steeds hoger schaalniveau en juist de knooppunten zijn van belang. Dat is altijd zo geweest maar in Rotterdam is de aandacht te lang uitgegaan naar de knooppunten die voor de auto van belang zijn. De laatste tijd krijgt met het toenemend belang van groen ook de netwerkstructuur voor fiets, wandelaar of hardloper meer aandacht.

Geredeneerd vanuit de woonplek moeten gordels van groen en water waar het betreffende huishouden behoefte aan heeft, goed bereikbaar zijn. En bij voorkeur met een zo groen mogelijke beleving daarheen. Lineaire elementen, zoals de singels en bij voorbeeld het Zuiderpark zijn door hun langgerekte vorm voorbeelden van groenvoorzieningen waar relatief veel mensen gebruik van kunnen maken en groen kunnen beleven.

Aanbeveling: vanuit een woonwijk een verzorgingsgebied van groenvoorzieningen.

Diverse gebieden vragen om diverse oplossingen

Het lijkt er echter op dat juist de kleinere groenvoorzieningen dichtbij huis steeds belangrijker worden en daarnaast de grote stadsparken en regionale parken.

Juist de parken op het tussenniveau lijken in functie en gebruik af te nemen.

4. Wat betekent het feit dat Rotterdam een havenstad is, aan het water ligt en een behoorlijk zware infrastructuur heeft liggen in het centrum enz, voor de kwaliteit en de kwantiteit van de buitenruimte vandaag de dag en voor het gebruik

Het water en de kades zijn karakteristiek voor de stad. In de diverse plannen wordt aandacht besteed aan de kades, met name in de visie openbare ruimte binnenstad wordt aandacht besteed aan een betere beleving van het water en de kades en van het gebruik van het water.

Daarnaast worden in het Handboek Rotterdams Stijl de kades benoemd als lange lijn in de stad. Er liggen nog zeker kansen om de kades als geheel netwerk te ontwikkelen en het gebruik en de beleving van het water en extra buitenruimte toe te voegen.

Door in Londen de kades van de rivier meer te betrekken bij de stad, heeft de stad veel meer een herkenbare structuur gekregen.

5. Welke onderdelen van Buitenruimte onderscheidt je die van belang kunnen zijn voor de wensen en behoeften van een doelgroep. Denk aan ontwerp, bomen, verlichting, gebruikers, onderhoud en beheer enz.

Inderdaad verlichting, materiaal, meubilair, onderhoud beheer, andere gebruikers. Maar bovenal de context van de buitenruimte en daarbinnen de diversiteit. De inrichting in relatie tot de maatgeving van de ruimte. Bomen spelen daarbij een hele belangrijke rol.

Het element contrast is eveneens belangrijk. De contrasten moeten ondersteund worden met inrichtingsprincipes en het ontwerp. Dit sluit aan bij de herkenbaarheid waar mensen naar zoeken. In Rotterdam is er op dit moment te weinig contrast. Singels hebben een grote waarde.

6. Hoe moet een stad in spelen op ontwikkelingen in de toekomst?

Kunnen we wel voldoen aan de wens van de hogere inkomensgroepen? Misschien wel niet. Moeilijk vraagstuk. Omdat het om een integrale afweging gaat voor deze

groepen tussen: kwaliteit van de scholen en winkels, sociale samenstelling, veiligheid, milieu en openbare ruimte en landschap. Hogere inkomensgroepen (zeker die niet tot het creatieve cluster behoren) kiezen er niet voor hun kinderen te laten opgroeien in een stad met de hoogte vervuiling, veel gevoel voor onveiligheid, beperkt aantal goede scholen, tenzij ze zich kunnen terugtrekken in enclaves zoals Kralingen. Van oudsher is er een traditie op zand (Duinstreek, Wassenaar, Haarlem, t' Gooi enz.) en dat zit diep.

Wellicht zou Rotterdam zich meer moeten focussen op de middengroep die nu al in de stad woont, hen stimuleren om op te klimmen op de sociale ladder, gebruik te maken van het groen en hen daarnaast stimuleren om in de stad te blijven wonen. Het aanbod van buitenruimte zou dan met name op deze groep afgestemd moeten worden.

Het aanbod op de woningmarkt moet wel de keuzemogelijkheden bieden en dan in het bijzonder diversiteit in middenduur segment, om deze groep aan ons te binden als stad.

1. Hoe zie je de verhouding tussen de ontwikkeling van de (kennis)economie, het aantrekken van de doelgroepen en de Quality of Place?

De kwaliteit van de plaats is leidend voor de economie.

2. Hoe ziet voor jou een goede quality of place er uit?

Van groot belang is dat de publieke ruimte niet alleen ingericht moet worden maar vooral ook bestemd; kenniswerkers willen elkaar ontmoeten de publieke ruimte moet dus een ontmoetingsruimte zijn. Het gaat om het creëren van plekken die inspireren.

Door technische ontwikkelingen kunnen mensen kiezen waar ze wonen en willen zijn, dus kiezen mensen voor een comfortabele en inspirerende plek. Dat we meer te kiezen en te willen hebben, vloeit niet slechts voort uit technologie. Juist hierin ligt voor mij de essentie. De creatieve, hoogopgeleide mens vraagt gewoon meer vanwege: Inkomen, opleidingsniveau, kennis van ontwikkelingen elders in de wereld. Hij weet min of meer hoe het ook (anders) kan, en in mijn opinie komt Rotterdam hierin onvoldoende tegemoet. Negatief gesteld: hoe leg ik uit aan iemand in Utrecht / Leiden waarom ik in Rotterdam woon, terwijl zij alleen maar in problematische zin over Rotterdam kunnen denken / praten. Rotterdam kan wel roepen dat we stoer, rauw en moeilijk te begrijpen zijn, maar dat is retoriek en niet van waarde. Althans voor die hoogopgeleide. Vraagt dit alles om een elitecultuur? Ja ik denk het wel, en de vraag is of we die in Rotterdam vanwege ons verleden willen en kunnen kennen. Een stad die de kenniswerker wil aantrekken en daarmee uiteindelijk de innovatie in de stad wil uitlokken, moet dus comfortabel zijn. Een comfortabele stad heeft veel lommerrijke plekken waar de mensen inspiratie opdoen en "gelijkgestemden" treffen.

Vergelijk andere kennissteden, deze zijn vaak middelgroot en bijzonder lommerrijk en het zijn bovenal ontspannen steden. Rotterdam afficheert zich met een stoer en robuust imago, de vraag is of de kenniswerker die we graag in de stad willen laten wonen een stoere woonomgeving zoekt.

Een stad als Dusseldorf met de Rijn dwars door de stad, van vergelijkbare breedte als de Maas in Rotterdam, heeft natuurlijke rivieroeveren waarlangs men kan recreëren en verpozen. Daarmee wordt bij voorbeeld een meer ontspannen sfeer gecreëerd. Dat is een hele andere beleving dan de kades in Rotterdam, die meer een werkelement of utilitair bouwwerk zijn. De rivier in Rotterdam zou comfortabeler kunnen zijn.

Economie en identiteit aan elkaar koppelen.

Rotterdam staat bekend als stad met veel ruimte voor verkeer. Dat lijkt positief voor de economie maar het is niet wat een kenniswerker wil, en daarmee is het niet goed voor een kenniseconomie.

De kenniswerker die in het centrum van de stad woont, is een fietser, een hardloper, de auto staat voor hem/haar niet centraal. Bovendien voelt het niet comfortabel als in een stad die moet inspireren overal auto's rijden en staan.

Het consumentisme is eveneens een fenomeen waar een kenniswerker zich niet mee verbindt en ook niet mee geconfronteerd wil worden. Om meer kenniswerkers in het centrum van de stad te laten wonen, moet de stad zich serieus afvragen of een koopzondag, waar vooral de mensen uit de aangrenzende gemeenten op afkomen, wel verstandig is.

De steeds terugkerende vraag is “ wat wil de (toekomstige) bewoner van het centrum van de stad”. Ook met de diverse grote evenementen komt die vraag op. Wat is de link van een kenniswerker met een Bavaria City race? Een kenniswerker wordt juist aangetrokken door kleinschaligheid. De opening van een galerie of kleinschalige evenementen, dat zijn de momenten waar de kenniswerkers elkaar ontmoeten. Het zijn een soort symbolen die aantrekkingskracht hebben op deze doelgroep. De stad zou radicaal moeten kiezen voor de (toekomstige) bewoners.

Dat betekent ook zorg voor maatschappelijke voorzieningen, zoals scholen in de binnenstad. Nu verdwijnen deze, echter voor de kenniswerker met kinderen is dat een belangrijke randvoorwaarde om in het centrumdeel van de stad te blijven wonen.

Kleinschaligheid en diversiteit zoals Jane Jacobs al aangaf zijn de sleutelwoorden. “ Hoe kleiner hoe grootser”

Als voorbeeld New York: de optelsom van de kleinschaligheid maak de grootstedelijkheid.

3. Hoe zie je de betekenis van de openbare buitenruimte binnen de quality of Place (als zachte vestigingsfactor) voor de doelgroepen die cruciaal zijn een kenniseconomie ?

Publieke ruimte niet alleen utilitair, het gaat er om dat mensen op andere gedachten worden gebracht dat het uitdaagt.

Rotterdam positioneert zich met activiteiten, niet met kwaliteiten. Terwijl het juist om de kwaliteiten gaat. De fysieke kwaliteit van de stad focust zich vooral op de rivier.

Openbare buitenruimte en daarmee een groene, zachte en lommerrijke omgeving is een cruciaal element om de kenniswerker aan de stad te binden. (zie ook bij 2)

4. Verschillende mondiale, technologische, demografische ontwikkelingen hebben invloed op de leefstijl van groepen en individuen.

- a. Wat is de invloed daarvan op het gebruik van de buitenruimte?**
- b. En wat zou het moeten betekenen voor de inrichting van lijnen en plekken en het netwerk?**

Dankzij de ontwikkeling van de haven meet Rotterdam zich met grote wereldsteden, echter om in te wonen is deze vergelijking onrealistisch.

b. De kenniswerker is naast een hardwerkend mens ook een spelend mens. Hij wil hardlopen, zich vermaken en verplaatst zich per fiets. Rotterdam is bovendien een marathonstad, maar vanuit huis goed oefenen voor die marathon is ingewikkeld.

Fysieke netwerken van (fiets) paden zijn belangrijk. Advies: routes ontwerpen om te wandelen, hard te lopen maar ook om te fietsen en daarmee het ommeland goed ontsluiten. Dat laatste is nu echt erg ingewikkeld.

5. Wat betekent het feit dat Rotterdam een havenstad is, aan het water ligt en een behoorlijk zware infrastructuur heeft liggen in het centrum enz, voor de kwaliteit en de kwantiteit van de buitenruimte vandaag de dag en voor het gebruik? Wat zouden winstpunten zijn voor de stad

Het feit dat Rotterdam een havenstad is, moet niet geromantiseerd worden. De Maas en het water in algemene zin is echter wel de kwaliteit van de stad.

6 Hoe zie je de samenwerking tussen markt en overheid?

Niet bij elke ruimte verwacht de burger iets van de overheid. Maar het zou goed zijn als de overheid duidelijk maakt waar voor haar de prioriteit ligt en wat de functies van bepaalde plekken zouden moeten zijn.

7 Gegevens de doelgroepen die de stad aan wil trekken, waar zou de nadruk op moeten liggen de komende decennia?

Om aansluiting te vinden bij de kenniswerker, moet de stad investeren in de kleinschaligheid.

1. Hoe zie je de verhouding tussen de ontwikkeling van de (kennis)economie, het aantrekken van de doelgroepen en de quality of Place?

Het gaat om de mensen die de kenniseconomie draaiende houden, niet alleen de hogere inkomens maar ook de lagere inkomens. Het belang van kennis en daarmee van personeel is het belangrijkste asset. Bedrijven zoeken dus vestigingsplaatsen waar de werknemers willen wonen. Aangezien mensen een keuze hebben om te wonen waar ze willen, is een aantrekkelijk woonomgeving cruciaal.

Mensen willen wonen in een omgeving die gekenmerkt wordt door diversiteit. Voor een gebiedsontwikkeling betekent dat niet alleen aandacht voor de woning. Maar ook voor de functies als openbare buitenruimte, onderwijs, cultuur en sport. Kortom duurzame gebiedsontwikkeling, de functies die van een wijk een wijk maken. Dus niet alleen slopen en nieuwbouw van woningen maar ook de functies er om heen goed op orde hebben. De openbare buitenruimte is daarvan een zeer essentieel onderdeel. Het sociale aspect is echter eveneens cruciaal. Het totale pakket beïnvloedt de aantrekkingskracht op potentiële bewoners en daarmee de waarde van het vastgoed. Blauwhoed Eurowoningen ontwikkelt daarom in Community concepts.

Maar ook bedrijven gaan dat steeds meer doen. Voorbeeld: Hertel is een bedrijf dat nu een deel uit het Havengebied geplaatst richting de stad. Zij willen met hun bedrijf dicht bij het voorzieningenniveau waarbij onderwijs voor hun huidige en toekomstige personeel een belangrijk speerpunt is. Dicht bij de "bewoonde wereld". Verder zien wij een trend waarbij door bedrijven allerlei faciliteiten voor hun werknemers worden verzorgd. .

In VS bijvoorbeeld daar is bij het bedrijf Google een totale campus ontwikkeld voor werknemers , om te werken en te wonen en te sporten.

Vrije tijd is zeer belangrijk voor de kenniswerker dus ook dat moet aangenaam zijn.

Rotterdam wordt door de havengerichte werkgelegenheid van oudsher gekarakteriseerd door een laag opleidingsniveau. Verder is er rondom de stad veel gebouwd, men name ook kwalitatief betere woningen dan wat er in Rotterdam stond, Daar zijn de huishouden die het zich konden permitteren heen getrokken. Daarmee ontstond een sociaal en financieel onevenwichtige opbouw van de bevolking en veranderde de sociale context. De grootste uitdaging voor Rotterdam is om juist deze midden en hogere inkomens weer terug te halen naar de stad.

De haven is groot in de wereld, maar het is wel aan het verschuiven. Het is een netwerkhaven die door Havengerelateerde bedrijven door heel Nederland heeft. Dat betekent dat alle bedrijven zich niet meer perse in Rotterdam hoeven te vestigen. Op het moment dat de stad deze bedrijven graag binnen de regio wilt houden, is een aantrekkelijk woonstad dus van groot belang.

2. Hoe ziet voor jou een goede quality of place er uit?

Voor de markt is het een uitdaging om een goed leef- en woonomgeving te creëren; wat voor een product zet je neer en daarmee waarde creëren, dat is de vraag. Het moet qua omvang kloppen, maar stedenbouwkundig moet de bebouwing ook een goed geheel met de omgeving en de openbare buitenruimte zijn. Het gaat om die mix van functies, werken, wonen, recreëren, openbare buitenruimte maar ook veiligheid is van groot belang.

3. Hoe zie je de betekenis van de openbare buitenruimte binnen de quality of Place (als zachte vestigingsfactor) voor de doelgroepen die cruciaal zijn een kenniseconomie ?

Kleine, zogenaamde pocket parkjes zijn van belang en daarnaast de verbindingen om naar een groene omgeving te komen. Voorbeeld van goede pocketparkjes is de ontwikkeling in Stadstuinen.

Mensen hebben de behoefte om in een zeker omslotenheid te willen wonen. De mode is nu om omsloten bouwblokken te bouwen. Het contrast met de “boze buiten wereld” moet echter niet te groot zijn. Ook hier van belang om de overgang van bebouwing naar de openbare ruimte in het stedenbouwkundig concept al goed mee te nemen. Gebouw en groen is wederom die optelsom, en de relaties met de omgeving; dat kan in sommige Rotterdamse buurten lastig zijn.

Er hoeft niet overal een groot park te liggen, als de weg erheen maar als groen ervaren wordt. Dat ervaren van groen dat is nu wat Rotterdam in verschillende delen van de stad ontbeert. Het netwerk moet vooral groen zijn.

Opvallend is het verschil tussen Rotterdam en Amsterdam; in Amsterdam wordt op straat geleefd terwijl in Rotterdam vooral in gebouwen wordt geleefd.

Om het publieke leven op straat te veraangename en mensen naar de straat te trekken kan het openbaar groen daar een belangrijke rol is spelen. Met ook aandacht voor het verbinden van het groen. Maar daar moeten ook functies aan verbonden worden.

De omgeving van bedrijfspanden meer verbinden aan het pand zelf; bedrijven meer verantwoordelijkheid hoe het pand in de omgeving past en aansluit. Belangrijkste Rotterdamse kwaliteit is het water. Dat wordt echter niet zo ervaren. Niet alleen de Maas maar ook de binnenrotte en de Rotte zijn verstopt en hebben een armoedige uitstraling.

4. Verschillende mondiale, technologische, demografische ontwikkelingen hebben invloed op de leefstijl van groepen en individuen.

Wat is de invloed daarvan op het gebruik van de buitenruimte?

En wat zou het moeten betekenen voor de inrichting van lijnen en plekken en het netwerk?

Diverse technologische ontwikkelingen hebben enorme invloed op het openbare leven. Maar ook emancipatie in de samenleving, dat mensen tegenwoordig veel dingen uitbesteden en daardoor zelf minder op straat hoeven te komen. Maar ook de ontwikkeling van hoogbouw betekent iets voor het sociale leven op straat. Veel bevindt zich in het gebouw; zelf een glazenwasser hangt in een bakje boven

de straat en loopt niet meer van het ene huis naar het andere met een ladder. Hiermee wordt de leefbaarheid op straatniveau beïnvloed. Je kan nog zoveel groen bedenken en ontwikkelen maar als de waarde van het groen niet landt in de samenleving, is het waardeloos.

Mensen hechten enorm aan vrije tijd. Om gezinnen in de stad te houden, zul je hier veel aandacht aan moeten besteden. Voor kinderen, jeugd voldoende alternatieven bieden. Denk aan de Johan Cruijff veldjes en Kraycjek foundation. Maar dus ook de lijnen voldoende groen laten beleven.

5. Hoe zie je de samenwerking tussen markt en overheid?

De Stadvisie is uitgangspunt. Belangrijk dat de overheid duidelijk het kader aangeeft waarbinnen ontwikkeld moet worden. Met stedenbouwkundige randvoorwaarden zijn daarbinnen van belang.

Er blijft altijd een spanning tussen goede kwaliteit realiseren en dus een goed ontwerp enerzijds en de grondexploitatie anderzijds.

Het gaat er om dat je gezamenlijk de blik vooruit organiseert.

1. **Hoe zie je de verhouding tussen de ontwikkeling van de (kennis)economie, het aantrekken van de doelgroepen en de Quality of Place?**

De crux zit bij de jeugd, de studenten; alle kenniswerkers zijn immers eens student geweest. In Rotterdam is de universiteit en alles wat daar (cultureel) mee samenhangt, te weinig onderdeel van de stad. Gevolg is dat een deel er niet wil wonen en als ze er wel wonen, willen ze er niet blijven als ze afgestudeerd zijn.

2. **Wat is voor jou de quality of place?**

Belangrijke elementen bij een goede quality of Place:

- Je hebt een aantal **cultuurdragers** (culturele instellingen, kennisinstituten, media, horeca) nodig die in onderlinge wisselwerking voor levendigheid (vernieuwing, debat, reuring) in de stad zorgen. Het gaat om een kosmopolitische, 'bohemische' sfeer, die weer bepalend is voor de aantrekkingskracht van de stad op creatieven. Die sfeer bereik je o.m. met relevante onderwijsinstellingen, en dan nog meer met bv. een theater- of filmacademie dan met een Grafisch Lyceum, waar het accent sterk ligt op techniek. Het conservatorium en de Willem de Kooning Academie (design) zijn goede voorbeelden van het type instituten waar Rotterdam er meer van zou moeten hebben.
- **media** hebben een belangrijke rol. Neem TV Rijnmond, de regionale televisie in Rotterdam. In Rotterdam is die sterk op de regio gericht en heeft een andere doelgroep dan bij voorbeeld Amsterdam. AT5 in Amsterdam is meer gericht op een jonge urbane bevolking en spreekt de kenniswerkers meer aan.
- **culturele aanbod en de horeca** is in dit kader van groot belang. In de jaren 80 is veel gesaneerd in het kader van het toen opkomende milieubeleid tegen geluidsoverlast. Dit is een slechte ontwikkeling voor de muziekcène geweest. Bovendien is de horeca te weinig zichtbaar voor niet-ingewijden, de stad vertelt onvoldoende wat ze doet en wat er te beleven is.

Bovengenoemde punten tezamen creëren een verwevenheid en een soort onderlaag die belangrijk is als voedingsbodem voor de creativiteit bij een kenniseconomie. Maar het vraagt ook stabiliteit en continuïteit.

3. **Hoe zie je de betekenis van de openbare buitenruimte binnen de quality of Place (als zachte vestigingsfactor) voor de doelgroepen die cruciaal zijn een kenniseconomie ?**

Verkoop je unique selling point. Voor Rotterdam is dat het Water. Onderzoek wijst uit dat havensteden (waarvoor in meer of mindere mate geldt dat de moderne havenactiviteit is verplaatst naar de buitengebieden, en de oude binnenhavens en overslaggebouwen vrij zijn gekomen) aantrekkelijk zijn voor creatieven, die daar aanvankelijk vaak gebruik van maken in de vorm van [anti]kraak; begin van gentrification. Komt nu absoluut niet uit de verf. Op de mooiste plek langs de Maas loopt bovendien een soort snelweg, waar er een esplanade had kunnen zijn. Goede

voorbeelden zijn Bilbao, San Francisco en de Docklands in Londen, waar de aantrekkingskracht van het water beter is benut. Belangrijk hierbij is de beeldvorming.

Voor een stad die echt een aantrekkelijk woonstad wil zijn voor kenniswerkers moet het zogenaamde cappuccino criterium gelden: kun je er om pakweg 01:00 nog cappuccino krijgen, of verse koriander?

Schouwburgplein functioneert niet als een plein. De marktplaats als centrum van de stad is nog steeds belangrijk om elkaar te ontmoeten: als publiek domein. De plek fungeert door zijn ruimtelijke kenmerken alleen niet als zodanig.

De buitenruimte moet goed zijn. Dat is een randvoorwaarde om de mensen aan te trekken en de juiste omgeving te creëren. Het moet natuurlijk in de eerste plaats schoon, veilig en groen zijn, maar daarnaast ook sex, drugs en rock & roll in de aanbieding hebben. Wat het vooral niet moet zijn is een bedrijvenpark. Verder moeten plekken goed bereikbaar en herkenbaar zijn. Dat is nu zeker niet altijd het geval; er moeten routes komen die functioneren als een soort wildviaducten.

In feite is Rotterdam een kleine stad die vast zit aan een grote haven. (Vgl. Berlijn, zes keer zo groot.) Focus je op de kwaliteit 'kleine moderne stad'. Zoals Michelle Provoost stelt: Rotterdam is als een schaakbord met te weinig stukken: de dichtheid ontbreekt, de plinten zijn onvoldoende gevuld en daardoor mis je kritische massa en de levendigheid die daarmee gepaard gaat.

Delfshaven werkt goed voor de creatieve mensen, zoals Kralingen aansluit bij de studenten. Deze verschillende gebieden doen een stad goed. De vraag is hoe je de gentrification kunt stimuleren. Denk hierbij in bestaande hotspots, zoals het Westerpaviljoen, en werk van daaruit verder. Maar zorg er voor dat je het niet het kind met het badwater weggooit door er juist te gericht beleid op te zetten. Het gaat om een palet van alles. Rotterdam pakt het vaak te groots en te duur aan. Creativiteit ontstaat juist bij de gratie van een zekere rommeligheid. (Provoost: zet eerst een paar kunstenaars antikraak in een vrijkomend industrieel pand, kijk wat ze er van maken. Rotterdam wil vooraf die ontwikkeling te sterk sturen. 'Put the paths where the paths are' (of: kijk eerst hoe de mensen door een park lopen, en leg dan pas de paden aan).

4. Verschillende mondiale, technologische, demografische ontwikkelingen hebben invloed op de leefstijl van groepen en individuen.

- c. Wat is de invloed daarvan op het gebruik van de buitenruimte?**
- d. En wat zou het moeten betekenen voor de inrichting van lijnen en plekken en het netwerk?**

De stad wordt bijna voortdurend verbouwd; dat is jammer. Er moet ook continuïteit zijn. Verder niet alleen focus op winkelcentra en festivals, let hierbij om het leefklimaat van de mensen die in het centrum wonen. Creëer bv. ook pockets van rust. Het gebied bij café Loos heeft veel potentie; koester je erfgoed en investeer niet alleen in nieuwe appartementen. Focus je als stad op de knooppunten en kijk nogmaals goed hoe mensen zich bewegen. Het gaat om de knooppunten. Ruimte voor gebruik in de binnenstad en minder auto's.

BIJLAGE 3 ENQUÊTE WENSEN EN BEHOEFTE WOONOMGEVING ROTTERDAM

1 Wat zijn de belangrijkste factoren om de kwaliteit van je woonplek te bepalen?

Hieronder staan een aantal factoren genoemd, wil je op een schaal van 1 tot 5 aangegeven hoe belangrijk iedere factor is? Daarbij is 1 niet belangrijk en 5 zeer belangrijk.

	Factoren	Score-schaal 1 - 5
1	De woning zelf.	
2	Nabijheid culturele voorzieningen en uitgaansvoorzieningen (theaters, musea, restaurants, cafés)	
3	Nabijheid maatschappelijk voorzieningen (scholen en bibliotheek)	
4	Nabijheid winkels	
5	Beleving directe woonomgeving qua bebouwde omgeving	
6	Beleving directe woonomgeving qua groen en water	
7	Nabijheid en bereikbaarheid van groen en water om te gebruiken (spelen, sporten, wandelen enz)	
8	Veiligheid	
9	Aanwezigheid parkeergelegenheid	
11	Nabijheid werk	
12	Sociale samenstelling en bevolkingsopbouw van de buurt	
13	Aanwezigheid speelruimte voor kinderen	
14	Anders, namelijk:	

2 Wat zijn de drie belangrijkste factoren?

3 Wil je per rij in het schema de vragen a t/m f invullen?

	Plekken	A. belan g 1-5	B. afstan d	C. tevr.hei d afstand .	D. freque ntie	E. gebruik	F. tevr.hei d kwal.
1	Klein buurtpark (< 10 minuten rond)						
2	Gemiddeld wijkpark (circa 10-20 min. rondwandelen)						
3	Groot park (Kralingse bos, Zuiderpark, Het park)						
4	Regionale parken buiten de stad						
5	Buurtplein						
6	Deelgemeentelijke pleinen						
7	Stedelijke pleinen						
8	Water + kade (Maas, Rotte, Schie, singels)						

A Wat is het belang van de aanwezigheid van verschillende plekken voor jouw totale woongenot in de stad? Aangeven met een score van 1 t/m 5, waarbij 1 onbelangrijk en 5 zeer belangrijk

B Op welke afstand liggen de verschillende plekken van je huis?

1 = 0 tot 10 minuten

3 = 20 tot 30 minuten

2 = 10-20 minuten

4 = > 30 minuten

C Ben je tevreden over de afstand van de plek tot de woning? Aangeven met een score van 1 – 5, 1 = zeer ontevreden en 5 = zeer tevreden .

D Hoe vaak gebruik je de plek?

1 = dagelijks

4 = paar keer per jaar

2 = wekelijks

5 = vrijwel nooit

3 = maandelijks

6 = nooit

E Hoe gebruik je de plek? (evt. combinaties)

1 = Wandelen

7 = Picknicken

2 = Hond uitlaten

8 = Passeren

3 = Zitten

9 = Winkelen

4 = Sporten (hardlopen, skaten enz)

10 = Op een terras zitten

5 = Recreëren

11 = Anders, namelijk:

6 = Met kinderen om te spelen

12 = Geen gebruik

F Ben je nu tevreden over de kwaliteit van de plek? Aangeven met een score van 1-5, 1 = zeer ontevreden en 5 = zeer tevreden .

4 Wil je per rij de deelvragen a en b invullen met een score 1 tot 5? 1 = zeer negatief dan wel zeer onbelangrijk is en 5 = zeer positief dan wel zeer belangrijk is. Eventueel nvt invullen

	Vraag 4a	Vraag 4b
Rennend/joggend		
Wandelend		
Fietsend		
Auto		
Tram /bus		

4a Als je naar stedelijke of regionale parken gaat, vind je de weg er naar toe dan belangrijk (gerelateerd aan de manier van voortbewegen) ?

4b Hoe ervaren je de beeldkwaliteit van deze (hoofd) wegen in Rotterdam?

5 Wat zie je als de optimale manier om het water (de Maas, singels, Rotte,) te ervaren? (denk aan zitten, fietsen, wandelen, boot, rennen enz. of nvt)

6 Eventueel aanvullende opmerkingen over de kwaliteit en kwantiteit van de buitenruimte in Rotterdam?

Persoonlijke kenmerken

(bij keuzemogelijkheden het juiste antwoord graag onderstrepen)

In welk van de onderstaande leefstijl herken je jezelf het meest in?

1. Bescherming staat centraal → routineus, conservatief en traditioneel, strikt en keurig aan afspraken houden, sociaal gerichte mensen, zekerheid in omgeving en geborgenheid en veiligheid, wonen in een rustige omgeving
2. Vitaliteit staat centraal → eigenzinnigheid, individueel, vrijheid, cultuur, creatief en leven met passie, dynamische woonomgeving, stedelijk wonen,
3. Harmonie staat centraal → flexibel, sportief, samen genieten, gericht op Harmonie, gezelligheid in de sociale omgeving, intensief contact met de buurt en de omgeving
4. Controle staat centraal → carrière gericht, materialistisch, zelfverzekerd met een sterk karakter, directief gericht op controle, merkgericht, exclusief, status en ruim wonen,

Geslacht:

Leeftijd

- <20 jaar
- 20-30 jaar
- 30-40 jaar
- 40-50
- 50-65 jaar
- >65

Inkomen huishouden

- Minder dan modaal ⁹
- Modaal
- Boven modaal

Samenstelling Huishouden

- Alleenstaand
- Twee volwassenen
- Twee volwassenen met kinderen
- Een volwassenen met kinderen
-

Opleiding

- Lage beroepsopleiding
- Middelbare beroepsopleiding
- Hogere beroepsopleiding
- Wetenschappelijke opleiding

Woonplaats

- Rotterdam
- Buiten Rotterdam, te weten in:

Dagelijkse bezigheden

- Fulltime werk
- Student
- Pensioen
- Huisvrouw/man
- Parttime werk
- Werkloos

Karakter van de omgeving van de huidige woning

- Centrumstedelijk
- Rustigstedelijk
- Groenstedelijk
- Anders, namelijk

⁹ Modaal = € 30.975,- bruto per jaar =, incl. Vakantietoeslag.